

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 80

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2018

*Затверджено до друку
та рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України
(протокол № 6 від 26 червня 2018 р.)*

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща).**

Статті збірника привітнюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях

Редакційна колегія

Шемшученко Ю. С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
Кресіна І. О. – доктор політичних наук (головний редактор); **Акуленко В. І.** – доктор юридичних наук; **Андрійко О. Ф.** – доктор юридичних наук; **Бабкін В. Д.** – доктор юридичних наук; **Батанов О. В.** – доктор юридичних наук; **Батлер Уільям Елліот** – доктор юридичних наук, іноземний член НАН України (США); **Голосов Г. В.** – доктор політичних наук (Європейський університет, м. Санкт-Петербург, РФ); **Горбатенко В. П.** – доктор політичних наук; **Денисов В. Н.** – доктор юридичних наук; **Кваша О. О.** – доктор юридичних наук; **Коваленко А. А.** – доктор політичних наук; **Костенко О. М.** – доктор юридичних наук; **Кресін О. В.** – доктор юридичних наук; **Кулинич П. Ф.** – доктор юридичних наук; **Лойко Л. І.** – доктор політичних наук; **Малишева Н. Р.** – доктор юридичних наук; **Нагребельний В. П.** – кандидат юридичних наук; **Оніщенко І. Г.** – доктор політичних наук; **Оніщенко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Пархоменко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Перегуда Є. В.** – доктор політичних наук; **Прилуцький С. В.** – доктор юридичних наук; **Сіренко В. Ф.** – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАН України; **Скрипнюк О. В.** – доктор юридичних наук; **Тимченко Г. П.** – доктор юридичних наук; **Усенко І. Б.** – кандидат юридичних наук; **Хуторян Н. М.** – доктор юридичних наук; **Шкляр Л. Є.** – доктор політичних наук; **Юшик О. І.** – доктор юридичних наук.

Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 80 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018. 188 с.

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні етапи історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади, актуальні проблеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага приділяється аналізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

© Інститут держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України, 2018
© Видавництво «Юридична думка», 2018

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 327.8:15

Б. М. КАЛІНІЧЕНКО

ПОНЯТТЯ І ФЕНОМЕН «ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА»: ВИЗНАЧАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Розкривається сутність поняття «інформаційна війна», проаналізовано феномен інформаційної війни в контексті розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, показано специфіку організації і ведення її в сучасному світі. Розглянуто причини розвитку інформаційного протистояння та засоби, що використовуються для реалізації інформаційних атак. Визначено основні характеристики, що засвідчують явище інформаційної війни в сучасному світі.

Ключові слова: інформація, інформаційна війна, інформаційний вплив, громадська думка, інформаційне протиборство.

Калиниченко Б. М. Понятие и феномен «информационная война»: определяющие характеристики

Раскрывается сущность понятия «информационная война», проанализирован феномен информационной войны в контексте развития информационно-коммуникационных технологий, показаны особенности организации и ведения её в современном мире. Рассмотрены причины развития информационного противостояния и средства, которые используются для реализации информационных атак. Определены основные характеристики, раскрывающие феномен информационной войны в современном мире.

Ключевые слова: информация, информационная война, информационное влияние, общественное мнение, информационное противостояние.

© КАЛІНІЧЕНКО Богдан Михайлович – кандидат політичних наук, доцент кафедри державної служби, публічного адміністрування та політології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Kalinichenko Bogdan. Concept and phenomenon of «information war»: qualificatory descriptions

Essence of concept «information war» opens up in the article, it is analyzed the phenomenon of information war in the context of development of informatively-communication technologies, organization and conduct of it in the modern world. Reasons of development of informative opposition and facilities that are used for realization of informative attacks are considered. Basic descriptions that expose the phenomenon of information war in modern society are certain.

Keywords: *information, information war, informative influence, public opinion, informative opposition.*

У сучасному суспільстві величезну роль відіграє інформація. Саме вона стала новим якісним ресурсом впливу на людську свідомість, суспільство, діяльність політичних суб'єктів, національну безпеку. Динамічний розвиток новітніх інформаційно-комунікаційних технологій забезпечив усезагальний та швидкий доступ до будь-яких даних, новин, ресурсів. Поширення інформації стало надзвичайно швидким явищем, а доступ до неї став повсякденною справою кожної людини, як через глобальну мережу Інтернет, так і через інші засоби масової інформації та комунікації. Інформаційна війна стає дедалі ефективнішим засобом ведення політичного протистояння, оскільки цей вид війни не потребує людських жертв, надзвичайних матеріальних затрат, як цього вимагає звичайна війна, та є в деякому сенсі більш швидким та прихованим засобом досягнення політичної мети.

Проблемі дослідження феномену «інформаційна війна» присвячено багато наукових праць, більшість з яких спрямовані на теоретичне обґрунтування цього поняття. Через значний вплив інформаційних воєн на політичну ситуацію в світі (особливо на початку нинішнього століття) дослідження, що розглядають цей феномен, стають все більш поширеними в наукових роботах вітчизняних та іноземних вчених, а саме: Г. Почепцова, О. Юдіна, М. Требіна, В. Горбуліна, І. Лук'янця, П. Прибутко, М. Галамба, М. Бережної, А. Манойла, А. Петренка, Д. Фролова, І. Панаріна, С. Бухаріна, А. Дюкова, Б. Бірюкова, М. Лібікі, О. Білоруса, І. Рабінович, Д. Прокоф'єва та ін. Незважаючи на значний рівень наукового осмислення проблеми інформаційної війни, недостат-

ньо розкритим є саме сутність цього феномену та специфічні характеристики, що його визначають. У відповідності з цим метою пропонованої статті є визначення феномену та розвиток поняття «інформаційна війна», з'ясування та розкриття в контексті інформаційного протиборства його специфічних ознак.

Явище інформаційної війни своїми витокami сягає історичної давнини. Так, ще за часів античності вплив інформації у військово-політичному протиборстві мав визначальне значення задля досягнення політичної мети чи отримання переваги з використанням обмежених ресурсів. Такий вплив, зазвичай, застосовувався через поширення чуток, пліток, міфів, викривленої інформації або її подачі у вигідному для однієї сторони світлі, вплив через лідерів громадської думки на суспільне сприйняття певного політичного явища і т. ін. Уперше термін «інформаційна війна» в його сучасному розумінні був застосований американським вченим Т. Роном, який у 1976 році сформулював основні положення цього поняття. Він, зокрема, відзначив, що інформація на час «холодної війни» була найслабшим елементом збройних сил. Трохи пізніше це явище аналізувалось групою американських дослідників, серед яких були Г. Самерз, Г. Екклз та інші, що вивчали його з точки зору впливу інформації для досягнення військової переваги над супротивником. Певні елементи інформаційної війни були дуже ефективно використані під час проведення військової операції «Буря в пустелі», що була частиною війни в Перській затоці у 1991 році. А вже в 1992 році термін «інформаційна війна» був офіційно закріплений у директиві Міністерства оборони Сполучених Штатів Америки № 3600 від 21.12.1992 року¹.

Події початку 90-х років ХХ ст. дали величезний поштовх до вивчення феномену інформаційної війни та осмислення цієї проблеми на більш ґрунтовному, науковому рівні. Саме США стали першою країною, яка почала готуватися до інформаційного протистояння. В подальшому вивчення сутності та вироблення механізмів ведення та протидії такій війні приділили чимало уваги науковці з Російської Федерації, якими на початку 2000-х років було проведено декілька масштабних досліджень, спрямованих на вироблення ефективних механізмів інформаційного протиборства.

Для розкриття сутності поняття «інформаційна війна» важливо розібрати більш детально компоненти які складають це поняття. Це «інформація» та «війна». Оскільки обидва ці поняття є доволі таки широкими у своїх визначеннях, позаяк застосовуються в різних сферах людської діяльності, у даному випадку більш доцільно використовувати їх політологічне та військове розуміння, спираючись на першоджерела формування даних понять та похідного від них словосполучення. Відповідно до політологічного енциклопедичного словника, «інформація – одна з субстанцій, що утворює природний світ, в якому живе людина»². Тобто «інформація» розглядається як структурний елемент, що формує світогляд людини, дозволяє пізнати світ, певні події, явища, дозволяє людині сформуванати своє ставлення до тих чи інших явищ, подій, фактів. Війна тлумачиться як «збройна боротьба між державами (їх коаліціями) або соціальними, етнічними та іншими спільнотами». У переносному сенсі війна – це «крайній ступінь політичної боротьби, ворожих відносин між певними політичними суб'єктами»³. Деякі дослідники вважають, що термін «війна» в контексті даного визначення є недоцільним до вживання, оскільки «війна» означає збройне насильство, пов'язане з кровопролиттям. Так, відомий теоретик військового мистецтва Карл фон Клаузевіц слушно зазначає, що «війна є продовженням політики іншими засобами»⁴. Георгій Почепцов визначає дефініцію поняття «інформаційна війна» і при цьому зазначає, що оскільки війна не може вестись у мирний час, доцільнішим є вживання терміну не «війна», а «операції». Він вважає, що операції можуть проводитись у мирний час для досягнення певних політичних переваг та успіхів щодо реалізації політичних завдань через інформаційні методи впливу⁵. І. Лук'янець та П. Прибудько, аналізуючи термін «війна» в контексті інформаційного протистояння, вважають, що доцільнішим є використання терміну «боротьба», який є більш загальним та таким, що розкриває мотиви використання інформації як засобу досягнення політичної переваги⁶.

Загалом на сьогодні не існує єдиного визначення поняття «інформаційна війна». Американські вчені у своїх дослідженнях більш схильні до його трактування як процесу використання гло-

бального інформаційного простору та управління інформаційно-комунікаційними технологіями для здобуття конкурентної переваги над супротивником⁷. Європейські дослідники розглядають поняття «інформаційна війна» як цілеспрямований процес, спрямований на використання та маніпулювання контрольованою інформацією з тим, щоб здобути перевагу над конкурентами, насамперед у політиці⁸. Розглядаючи це визначення, слід зазначити, що інформаційна війна є частиною впливу на засоби масової інформації через застосування дезінформації, або часткової інформації, що подається заздалегідь з певним корегуванням, покликаним впливати на громадську думку та виконувати відповідні завдання, визначені суб'єктами політики.

Вітчизняні дослідники, розглядаючи поняття інформаційної війни, досі не дійшли певної згоди щодо формулювання єдиного підходу до його розуміння. Так, В. Горбулін розглядає інформаційну війну – як дії, спрямовані на досягнення інформаційної переваги за рахунок завдання шкоди інформації та процесам, що базуються на інформаційних системах супротивника⁹. О. Курбан зазначає, що інформаційна війна повинна розглядатись як циклічний чи лінійний обмін інформацією, як така, що може чи має завдавати певних збитків, шкоди об'єкту, а суб'єкту надавати певні переваги¹⁰. Д. Зеркалов розглядає поняття «інформаційна війна» як сукупність системних заходів з цілеспрямованого інформаційного впливу на свідомість мас в умовах інформаційної відкритості задля зміни типу поведінки людей і нав'язування їм цілей, які не входять до числа їхніх інтересів¹¹.

Головною метою в інформаційній війні є отримання політичної, економічної, військової, соціальної переваги для того, щоб змусити прийняти рішення, здатне допомогти суб'єктові впливу реалізувати свої цілі та перешкодити противнику виконати власні¹². Метою інформаційної війни, як зазначає Дж. Стейн, є розум людини, оскільки особливий вплив спрямовується на конкретний розум, що має повноваження для прийняття ключових політичних рішень та є важливим чинником у стратегічних структурах¹³.

Об'єктом, на який спрямовується інформаційний вплив, виступає свідомість людей. Саме на цей об'єкт чиниться маніпу-

лятивний вплив з можливістю управління та підпорядкування дій та думок особи. Для пересічної людини процес інформаційно-психологічного впливу відбувається непомітно, позаяк він здійснюється через спеціальні методи, технології, що забезпечують процес подачі інформації та її сприйняття об'єктом. А це, у свою чергу, формує в нього певні переконання, бачення, загрози та запити, які раніше не були для нього властивими. Психологічний вплив може бути спрямований як на масову свідомість усього суспільства, так і на окремі його верстви та на свідомість окремого індивіда. У останньому з названих випадків вплив здійснюється систематично на певну визначену особу, від якої залежить вироблення та прийняття політичних рішень. Звичайно, що за такого впливу він одночасно, прямо чи опосередковано, чиниться і на її близьке оточення з метою формування необхідної для суб'єкта впливу поведінки, спотвореного бачення певної ситуації чи явища.

Інформаційна війна може відбуватися в різних формах та проявах, з використанням різних засобів та каналів надходження інформації, інформаційного впливу та шифрування повідомлень. Частіше за все інформаційний вплив здійснюється через психологічні, маніпулятивні технології, пропаганду, інформаційну обробку населення¹⁴.

В сучасному світі розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та їх впровадження в усі сфери суспільного життя актуальним та з кожним роком все більш поширеною є хакерська форма ведення інформаційної війни. Частіше за все вона виявляє себе в диверсійних діях проти цивільних об'єктів, виведенні з ладу комп'ютерних мереж через поширення шкідливого програмного забезпечення, несанкціонованому вторгненні до даних та інформації супротивника, завданні шкоди роботі транспортних мереж, таємному моніторингу за інформаційними мережами та базами. Метою таких атак частіше за все є здобуття певної недоступної у відкритому доступі інформації для досягнення переваги суб'єктами їх застосування або з метою паралізувати роботу певних комп'ютерних мереж, ресурсів, завдати матеріальних збитків чи задля інших цілей.

На відміну від звичайної війни, інформаційна спрямована не на фізичне знищення ворога, а на громадську свідомість з тим, щоб через психологічний вплив досягти максимального рівня впливу на людей та змусити їх діяти проти своїх інтересів, підмінити їм культурні цінності, політичні уподобання, потреби, поселити страхи, вигідні для суб'єкта впливу. Класичним способом впливу на суспільну свідомість є формування відповідних переконань через системну аргументацію, логічні конструкції. Для впровадження у свідомість певного переконання необхідно знати тих, на кого буде спрямоване звернення. Зазначене реалізується за рахунок вивчення типового представника групи, на яку планується здійснення впливу: його уподобань, страхів, потреб, психологічних якостей та бажань.

Сучасні засоби комунікації, такі як соціальні мережі, полегшують роботу у зборі даних та вивченні психологічного портрета особи, її уподобань та потреб, оскільки остання так чи інакше зазначає певну інформацію на своїй сторінці, свідомо чи несвідомо зазначає те, що відповідає прагненням та способу її життя. В якості прикладу використання подібного збору інформації можна зазначити період проведення виборів президента США у 2017 році, коли в таємний для користувачів спосіб були зібрані дані з більш ніж 80 млн. сторінок людей соціальної мережі Facebook, що були використані кампанією Cambridge Analytica для аналізу та оцінки переваг виборців з метою впливу на їх вибір при проведенні виборчої кампанії. Здобута інформація допомогла сформуванню психологічних портретів громадян, виокремити їх уподобання та використати для побудови дієвої виборчої кампанії одного з кандидатів, здійснити цілеспрямований вплив на політичний вибір громадян. Розробка такого програмного забезпечення для збору даних дозволяє вести інформаційну війну на новому, більш ефективному рівні психологічними методами й досягати політичних цілей.

Важливим аспектом при проведенні інформаційної війни є інтеграція в інформаційний простір супротивника, за якої вплив відбувається через його канали комунікації, які охоплюють велику аудиторію отримувачів. Підвищити цей вплив можна за раху-

нок одночасного використання різних каналів комунікації, що дозволить чинити всебічну дію на свідомість цільової аудиторії. Потужний вплив організовується через масовану інформаційну атаку, спрямовану таким чином, щоб сформувати у свідомості людини уявлення про нібито власні судження з певного питання, прийняти певну ідею чи дію як продукт власних думок.

Інформаційна війна відбувається між людськими спільнотами, що володіють різними, взаємовиключними системами цінностей, політичними режимами та ідеологією. Такими спільнотами виступають держави, сепаратистські рухи, протиборчі сторони в громадянській війні, терористичні організації, визвольні рухи. В інформаційній війні можуть брати участь як зовнішні агенти, створені суб'єктом війни, так і внутрішні агенти, що інтегровані в суспільний простір супротивника та виконують певні дії з підтримки реалізації завдань суб'єктом (так звана «п'ята колона»). Такими агентами можуть бути спільноти, об'єднання, групи тиску, політичні актори, окремі особи. Інформаційна боротьба супроводжує протиборство і в інших сферах суспільної діяльності – політичній, економічній, військовій, соціальній, культурній. В умовах інформаційного протиборства на стратегічному рівні ставиться за мету змінити чи зруйнувати систему суспільних цінностей для того, щоб у подальшому замінити їх на власні й таким чином зменшити потенціал протистояння об'єкта впливу, підкорити його ресурси та забезпечити їх використання для реалізації власних цілей¹⁵.

Специфічною ознакою інформаційної війни є те, що вона відбувається не лише під час протистояння (збройного, політичного, економічного), а й у мирний час. Цей процес набуває ознак безперервного й слугує для отримання в подальшому очікуваної поведінки, реакції на відповідні дії та задля досягнення переваги над супротивником у потрібний момент. Засоби, що використовуються в інформаційній війні можуть бути найрізноманітнішими – від відвертої брехні, «брудних» технологій, «чорного» піару до засобів подачі інформації з істинним змістом, поширення бажаної та блокування небажаної інформації. При обробці інформації відбувається очищення її від відомостей, що не відповідають

інтересам своєї спільноти. Інформація стає односторонньою та втрачає свій об'єктивний характер, у її зміст закладаються визначені повідомлення, які повинні бути отримані об'єктом, сприйняті та розшифровані в подальшому так, як це ставив за мету суб'єкт джерела подачі інформації.

В інформаційній війні загальним для всіх сфер нападу є те, що вони спрямовані задля зміни сприйняття та поведінки інших людей за допомогою прихованих, оманливих тактик. Інформаційний вплив спрямований на модифікацію ґрунтованих на попередньому досвіді ідей, переконань, розуміння, що існують у раціональній орієнтації свідомості людини та спрямовують її дії у вигідному для суб'єкта впливу напрямку. Використовуючи засоби маніпулювання інформацією, можна знизити довіру до політичних інститутів через дискредитацію їх роботи та акцентування уваги на неефективності їх діяльності, що поступово знижує рівень легітимності органів державної влади та зумовлює дестабілізацію політичної, економічної чи іншої соціальної ситуації. Інформаційний війна, поряд з іншим, ставить за мету, порушення єдності в суспільстві, провокування розколів, розбрату, ворожнечі між соціальними, етнічними групами. За приклад можна навести діяльність Російської Федерації, яка поступово впроваджувала міф про пригнічення, дискримінацію російськомовного населення в Україні. Цей міф впроваджувався довгі роки, супроводжувався активною інформаційною підтримкою деяких засобів масової інформації, підкріплювався одиночними акціями на його «підтвердження». Як наслідок, був спровокований розкол українського суспільства, чим і скористалась Російська Федерація у 2014 році.

Отже, в сучасному світі людина оточена інформацією, яка визначає її думки, бачення світу, цінності та поведінку. Розвиток інформаційних технологій зробив усі сфери суспільного життя залежними від них. Інформаційна війна, як сучасна форма досягнення політичних цілей, використовуючи засоби психологічного впливу на масову свідомість, останнім часом значною мірою активізувалася. Розвиток глобального інформаційного простору зробив інформацію дієвим владним інструментом та одним з головних чинників управління. Використовуючи методи інфор-

маційної війни, можна змінити політичну владу, впливати на державний механізм управління країною, спровокувати початок громадянської війни, визначати політику інших країн і т. ін. Україна впродовж усіх років незалежного існування так чи інакше зіштовхується з проявами інформаційної війни на своїй території, однак, внаслідок відсутності внутрішньополітичної згоди, виявилась не готовою для вчасного протистояння штучному розколу всередині країни та його використанню Російською Федерацією для реалізації власних геополітичних цілей. Все це спонукає українське суспільство і владу до формування стратегії протидії інформаційній війни та вироблення ефективних механізмів захисту українського суспільства.

1. *Погрібна В. Л., Герасіна Л. М.* Інформаційна війна як каталізатор геополітичних змін // *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики*: зб. наук. статей за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. / редкол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк, В. І. Самошенко та ін. Харків: Право, 2016. С. 72–75.
2. *Політологічний енциклопедичний словник* / упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. С. 241.
3. Там само. С. 79.
4. *Клаузевиц К. О.* О войне: в 2 т. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2002. С. 11.
5. *Почепцов Г.* Інформаційні війни: тенденції та шляхи розвитку. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/informatsiyni_viyni_tendentsii_ta_shlyakhi_rozvitku/ (дата звернення: 12.02.2018).
6. *Прибутько П. С., Лук'янець І. Б.* Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. С. 30.
7. *Манойло А. В., Петренко А. И., Фролов Д. Б.* Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. 3-е изд. Москва: Горячая линия—Телеком, 2012. С. 228.
8. Там же. С. 256.
9. *Горбулін В. П., Додонов О. Г., Ланде Д. В.* Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання: монографія. Київ: Інтертехнологія, 2009. 164 с.; *Світова гібридна війна: український фронт*: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
10. *Курбан О. В.* Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі: навч. посіб. Київ: ВІКНУ, 2016. С. 248.
11. *Зеркалов Д. В.* Інформаційні війни // *Безпека життєдіяльності*. 2009. № 3. С. 35–38.
12. *Е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право* / В. Брижко, М. Швець, В. Цимбалюк; за ред. М. Швеця. Київ: ТОВ «ПанТот», 2007. С. 74.
13. *Почепцов Г.* Цит. праця.
14. *Зеркалов Д. В.* Цит.праця. С. 210.
15. *Манойло А. В., Петренко А. И., Фролов Д. Б.* Цит. работа. С. 211.

Kalinichenko Bogdan. Concept and phenomenon of «information war»: qualificatory descriptions

Essence of concept «information war» opens up in the article, it is analyzed the phenomenon of information war in the context of development of informatively-communication technologies, organization and conduct of it in the modern world. Reasons of development of informative opposition and facilities that are used for realization of informative attacks are considered. Basic descriptions that expose the phenomenon of information war in modern society are certain.

In today's society, information plays a huge role. It was she who became a new qualitative resource of influence on human consciousness, society, activity of political subjects, national security. The dynamic development of the latest information and communication technologies provided quick access to any data, news, resources. Under these conditions, information warfare becomes an increasingly effective means of conducting political confrontation. Moreover, this type of war does not require human sacrifices, extraordinary material costs, as required by the ordinary war, but is in some ways a faster and more hidden means of achieving a political goal.

Events of the early 90's of the twentieth century. gave a tremendous impetus to the study of the phenomenon of information warfare and comprehension of this problem on a more thorough, scientific level. It was the United States that became the first country to start preparing for information confrontation. Subsequently, scientists from the Russian Federation, who in the early 2000s underwent several large-scale studies aimed at the development of effective mechanisms for information confrontation, paid much attention to the study of the nature and development of mechanisms for conducting and counteracting such a war.

In general, today there is no single definition of «information warfare». American scientists in their research are more inclined to interpret it as a process of using the global information space and managing information and communication technologies to gain competitive advantage over the enemy. European researchers consider the concept of «information warfare» as a deliberate process aimed at using and manipulating controlled information in order to gain an edge over competitors, primarily in politics. In considering this definition, it should be noted that information warfare is part of the impact on the media through the use of misinformation, or partial information provided in advance with a certain correction, designed to influence public opinion and carry out relevant tasks identified by policy makers.

Unlike ordinary war, the information is directed not to the physical destruction of the enemy, but to the public consciousness so that through psychological influence to reach the maximum level of influence on people and make them act against their interests, to replace them with cultural values, political preferences, needs, settle fears that are beneficial to the subject of influence. The classical way of influencing social consciousness is to form the corresponding beliefs through

system arguments, logical constructions. In order to introduce into the consciousness of a certain conviction, it is necessary to know those who will be sent an appeal. This is realized by studying the typical representative of the group, which is planned to exercise influence: his preference, fears, needs, psychological qualities and desires.

Consequently, in today's world, people are surrounded by information that defines her thoughts, vision, values, and behavior. The development of information technology has made all areas of public life dependent on them. Information warfare, as a modern form of achieving political goals, using the means of psychological influence on the mass consciousness, has recently become much more active. The development of the global information space has made information an effective power tool and one of the main factors of governance. Using the methods of information warfare, one can change the political power, influence the state mechanism of the country's management, provoke the beginning of the civil war, determine the policy of other countries, etc. During all years of independent existence, Ukraine has somehow faced with manifestations of an information war on its territory, however, due to lack of internal political agreement, it was not ready for a timely confrontation with the artificial split inside the country and its use by the Russian Federation to realize its own geopolitical goals. All this prompts Ukrainian society and authorities to formulate a strategy to counteract the information warfare and develop effective mechanisms for the protection of Ukrainian society.

Keywords: information, information war, informative influence, public opinion, informative opposition.

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 321:316.3

О. М. МОСТІПАН

КИТАЙСЬКИЙ ВЕКТОР ЯПОНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПОЧАТКУ VII СТ.: ДОСЛІДЖЕННЯ ДОСВІДУ ЗАПРОВАДЖЕННЯ «КОНСТИТУЦІЇ 17 СТАТЕЙ»

Проаналізовано суспільно-політичні засади створення одного з перших конституційно-правових актів в Японії, що окреслив контури інституційного будівництва в державі, заклав основи функціонування бюрократичного апарату та етику взаємовідносин з народом. Досліджено політичні аспекти процесу культурної модернізації в Японії початку VII ст. у межах аналізу зв'язків з Китаєм. З'ясовано роль «Конституції 17 статей» як політичного тексту у процесах легітимації влади нової феодалної еліти. Розглянуто політичні наслідки державної підтримки буддизму. Виокремлено стратегії політики Японії у релігійній сфері на початку VII ст.

Ключові слова: «Конституція 17 статей», державне управління, політична еліта, буддизм.

Мостипан А. Н. Китайский вектор японской внешней политики начала VII века: исследование опыта введения «Конституции 17 статей»

Проанализированы общественно-политические основы создания одного из первых конституционно-правовых актов в Японии, который очертил контуры институционального строительства в государстве, заложил основы функционирования бюрократического аппарата и этику взаимоотношений с народом. Исследованы политические аспекты процесса культурной модернизации в Японии начала VII в. в рамках анализа связей с Китаем. Выяснена роль

© МОСТІПАН Олександр Миколайович – кандидат політичних наук, доцент кафедри економіки підприємств та соціальних технологій Державного університету телекомунікацій

«Конституции 17 статей» как политического текста в процессах легитимации власти новой феодальной элиты. Рассмотрены политические последствия государственной поддержки буддизма. Выделены стратегии политики Японии в религиозной сфере в начале VII в.

Ключевые слова: «Конституция 17 статей», государственное управление, политическая элита, буддизм.

Mostipan Oleksandr. The Chinese vector of Japanese foreign policy in the early 7th century: a study of the experience of introducing the «Constitution of 17 articles»

The article analyzes the socio-political bases for the creation of one of the first constitutional legal acts in Japan, which outlined the contours of institutional construction in the state, laid the foundations for the functioning of the bureaucratic apparatus and the ethics of relations with the people. The political aspects of the process of cultural modernization in Japan at the beginning of the 7th. c. in the analysis of relations with China. The role of the «Constitution of 17 articles» as a political text in the processes of legitimizing the power of the new feudal elite has been clarified. The political implications of state support for Buddhism are considered. Strategies of Japan's policy in the religious sphere in the early 7th century were singled out.

Keywords: «Constitution of 17 articles», public administration, political elite, Buddhism.

Принц Шьотоку (574-666) жив у період Асука (538-710) і був регентом при імператриці Суйко (554-628). Час правління Суйко був знаковим для подальшого розвитку японської державності, оскільки Японія зазнала поразки у геополітичних змаганнях та втратила контроль на Корейському півострові. Зовнішній чинник став відігравати ключову роль у внутрішньополітичних процесах, визначаючи характер відносин між політичними елітами та новими центрами впливу. Боротьба за владу та право виступити об'єднавчою силою для усіх японських земель, фактична відсутність єдиної централізованої держави, а реальна наявність автономних ворогуючих між собою князівств, значно послабляли позиції Японії у зовнішньо-політичних змаганнях на початку VII ст. Тому, активне включення закордонних чинників, передусім китайського, у внутрішньополітичні процеси всередині Японії було логічним наслідком трансформаційних процесів в самій Японії. Відзначимо, що згадки про взаємодію з Китаєм відсилають до IV ст., а тому у VII ст. виглядають як природне продовження минулих зв'язків¹.

В історико-філософському дискурсі «Конституцію 17 статей» та її вплив на розвиток Японії досліджували такі вчені як Л. Барнс, М. Браун, А. Жуков, С. Капранов, О. Крижанівський, А. Мещеряков, К. Попов, В. Рубель, Р. Теймс, Р. Цунода та ін. У сучасному науковому дискурсі китайські джерела відіграють неабияку роль у дослідженні історіє та культури Японії². Втім, будемо пам'ятати, що ми маємо справу з політичними текстами в яких зафіксовано конкуруючі інтереси³.

У цій статті ми прагнемо проаналізувати особливості впливу зазначеного правового акту на розвиток політичної системи Японії та формування інститутів її державності в аспекті трансформаційних процесів у релігійній сфері тогочасного японського суспільства.

Релігійний фактор, а саме знайомство з буддизмом, що визначив завдання вироблення нової моделі побудови відносин між традиційними віруваннями, представленими у формі синтоїзму, суттєво додав в динаміці внутрішнім суспільно-політичним процесам⁴. Японія активно намагалась вивчати та запроваджувати китайський досвід, наприклад, шляхом регулярного відправляючи посольств і делегацій у складі студентів та буддистських монахів⁵. Правління Шьотоку відзначилось посиленням впливу буддизму про що свідчить наявність 46 буддистських храмів та 1345 монахів та монахинь, а також формуванням особистого культу Шьотоку на початку VIII ст., якого деякі його послідовники вважали втіленням самого Будди⁶. Ці події супроводжувались політичною нестабільністю та військовими конфліктами у Кореї, що обумовило появу групи біженців з корейського півострова.

А. Жуков виокремлює декілька основних причин, що слугували відправною точкою на шляху проведення реформ за китайським зразком, а саме: поразка Японії в Кореї та посилення там китайського впливу, необхідність централізації держави, сприйняття Китаю як культурного осередку цивілізаційного процесу⁷. Водночас, державна підтримка буддизму не викликала ентузіазму у великої кількості місцевої еліти, яка вбачала в новій релігії загрозу для власного «божественного» авторитету та влади, що освячувались синтоїзмом⁸. Досягнення китайської культури були

об'єктивним фактором світового цивілізаційного процесу, а тому японська політична еліта виявила увесь хист, гнучкість та майстерність, щоб продемонструвати силу автохтонної культурної традиції, яка була здатна вистояти у конкурентній боротьбі та збільшити власне значення для народу Японії.

У той час Японія докладала зусиль, щоб бути рівною з Китаєм, а тому здійснено ряд реформ у різних сферах суспільного життя: 1) у політичній сфері та державному управлінні — модернізовано систему придворних рангів, запроваджено практику написання офіційних державних хронік, підвищено роль освіти для елітарних груп, адаптовано китайський придворний етикет з метою підвищення ефективності бюрократичного апарату; 2) у релігійній сфері — надано офіційний статус буддизму з чітким визначенням його функцій та компетенцій, споруджено Буддистські храми; 3) у соціальній сфері — запроваджено систему китайського літочислення, створено систему дорожнього руху⁹. Принц Шьотоку реформував бюрократичний апарат за китайським зразком, що визначило основи його функціонування більше, ніж на одну тисячу років вперед¹⁰.

Проаналізуємо суспільно-політичні аспекти статей Конституції Шьотоку:

Стаття 1. «Цінують згоду і покладіть в основу дух не опору»¹¹. Перша стаття Конституції акцентує увагу на необхідності досягнення духовного консенсусу в середовищі політичної еліти та звичайних людей, а також побудови гармонійних відносин між цими двома суспільними групами. Політична еліта повинна демонструвати єдність у діях, бути прикладом для наслідування, що створює її позитивний образ та сприяє прийняттю її рішень в низах. Процедура попереднього обговорення найбільш важливих рішень є надзвичайно важливою, оскільки створює підстави для їх майбутньої успішної реалізації. Політична система буде функціонувати успішно, а її рішення матимуть позитивні соціальні ефекти, коли і політична еліта, і народ чітко усвідомлять та будуть виконувати належні їм функції.

Стаття 2. «Ревно шануйте три скарби; ці три скарби суть Будда, дхарма і сангха»¹². У цій статті стверджується про важливу роль

релігійного чинника у державному житті та функціонуванні політичної системи. Відзначимо, що принц Шьотоку відводить функцію освячення державних справ та світської влади саме буддизму, тобто останній має виконувати державотворчу функцію, тобто транслювати зв'язок між різними державними інститутами та народом. Залучення іноземної релігії та визначення за нею пріоритетних функцій державного будівництва, на протипагу місцевій релігії – синтоїзму, свідчить про бажання політичної еліти будувати діалог на рівних з Китаєм, проводити культурну та політичну модернізацію. Водночас, має місце чітке розмежування функцій між синтоїзмом та буддизмом у релігійному житті та світських справах з метою недопущення протистояння в суспільстві на релігійному ґрунті.

Стаття 3. «Шанобливо сприймаючи укази правителя, обов'язково дотримуйтесь їх. Правитель – це небо, васали – земля. Небо покриває землю, а земля підтримує небо»¹³. У цій статті наводиться приклад застосування конфуціанської етики до державного управління з чітким визначенням місця і ролі важливих соціальних акторів – правителя та васалів. Консенсус між ними є необхідним, щоб васали надавали підтримку правителю, а останній – здійснював належне управління державою. У такий спосіб реалізується ефективно функціонування політичної системи. Принцип субординації в основі владних відносин передбачає моральну довершеність правителя та необхідність наслідування цих чеснот васалами. Рішення, які прийняті вищими, неухильно виконуються та дотримуються усіма. Це забезпечує порядок в державі, добробут людей та прогнозованість розвитку соціально-політичних процесів.

Стаття 4. «Сановники і чиновники! Основою своєї діяльності зробіть ритуал»¹⁴. Ідея ритуалу чітко виписана в роботі «Лунь юй» Конфуція, а констатація необхідності його використання у практиках соціально-політичного управління свідчить про глибоку повагу принца Шьотоку до китайської моделі державного правління. Ритуал як сукупність відповідних норм, правил та процедур стає основою побудови гармонійних відносин між різними соціальними групами, забезпечує реалізацію принципу суборди-

нації у відносинах між інститутами влади, ефективну реалізацію прийнятих рішень та порядок в державі.

Стаття 5. «Позбавтеся від обжерливості, відмовтеся від жадібності і справедливо розбирайте скарги»¹⁵. Принц Шьотоку веде мову про те, що недоброчесна поведінка васалів є наслідком порушення їх прав з боку владної еліти. Тому правитель та його найближче оточення мають стати моральним взірцем поведінки для своїх підлеглих, усвідомити важливість суспільно-утворюючих практик, що створюються політико-владною елітою. Народ має довіряти правителям, що забезпечує порядок у суспільстві, а коли втрачаються підстави для довіри – руйнуються засади функціонування державної влади. Мова йде про необхідність існування управлінської еліти в суспільстві, яка справді буде кращою від народу з точки зору освіченості, моральних чеснот, залучення до сфери культури та створення відповідних надбань.

Стаття 6. «Покарання зла і заохочення добра – гарне старовинне правило; тому не приховуйте добра людей, а помітивши зло, обов'язково виправляйте його»¹⁶. У випадку, коли політична еліта вже є культурною, освіченою та наділеною моральними чеснотами, вона зобов'язана докладати усіх зусиль, щоб заохочувати відповідні якості у підлеглих та створювати бар'єри на шляху просування людей, що не відповідають означеним критеріям. Оскільки останні становлять реальну загрозу для держави, реалізації управлінських рішень, культурного поступу, адже особисто продукують та поширюють негативні моральні чесноти, а з огляду наділення їх владними повноваженнями та посадами – процес моральної деградації в суспільстві набуде катастрофічних наслідків. З цієї статті випливає, що політик має бути моральним та доброчесним, а владні повноваження потрібно спрямовувати на відстоювання та культивування високих стандартів політико-управлінської етики.

Стаття 7. «Кожна людина повинна мати свої обов'язки і справи управління не повинні бути перемішаними»¹⁷. Ця стаття Конституції підтверджує принципову роль освіти для обіймання державних посад, оскільки лише освічена, а за логікою Конфуція значить і моральна, політична еліта здатна у найкращий спосіб

реалізовувати функції державного управління та працювати на спільне благо. Критерій освіти доповнює традиційну практику для феодальних держав передання посад у спадок. Можливість її отримання не означає 100% гарантії, оскільки за зразком Китаю, необхідно складати державні іспити. У цьому відношенні, освіта стає ресурсом для здобуття, утримання та користування владою, не менш важливим, ніж походження. Саме освічена політична еліта здатна приймати відповідальні кадрові рішення, розуміти рівень моральності претендентів та призначати на посади кращих, з огляду на те, що публічне управління стосується усіх.

Стаття 8. «Сановники і чиновники! Рано приходьте до двору і пізно йдіть. Державні справи не допускають недбалості»¹⁸. Державна служба постає як одна з найбільш важливих сфер суспільної діяльності, оскільки результати її роботи стосуються всього населення. Освічена управлінська еліта має спрямовувати свої компетенції на якнайкраще виконання посадових обов'язків. Засади трудової етики, що викладені в Конституції Шьотоку, пройшли перевірку часом протягом всієї історії розвитку японського суспільства, збереглися до нашого часу та забезпечують лідируючі позиції сучасної Японії в глобальній світовій економіці. Приклад виконання посадових обов'язків кваліфікованим бюрократичним апаратом очевидно надихав на наслідування в інших сферах суспільного життя – в культурі, освіті, на виробництві та ін. Цей дух прагнення до досконалості та довершеності, внутрішньої боротьби з лінню та марнотратством часу, нетерпимості до «і так згодиться» пронизав усі сфери життя та визначає високу динаміку змін в сучасному японському суспільстві.

Стаття 9. «Довіра є основою справедливості; в кожній справі має бути довіра. Добро і зло, успіх і неуспіх безумовно ґрунтуються на довірі»¹⁹. Виконання зобов'язань, додержання слова, позитивні суспільно-утворюючі практики, відчуття належності до єдиної спільноти та культурного простору, групова та професійна ідентичність – це той дискурс в якому реалізується японське бачення ідеї довіри. Остання постає невід'ємним атрибутом здійснення державної влади, легітимації її інститутів та основою для побудови гармонійних відносин в суспільстві. Довіра тлума-

читься як соціальний капітал, що забезпечує розвиток усіх сфер життєдіяльності суспільства. Довіра на державному рівні створює акумулятивний ефект ефективності роботи усіх інститутів влади, що робить їх захищеними всередині та від зовнішніх посягань.

Стаття 10. «Позбавтеся від гніву, відкиньте обурення і не гнівайтесь на інших за те, що вони не такі, як ви. У кожної людини є серце. ... Хоча я, можливо, один маю рацію, але я повинен слідувати за всіма і діяти як вони»²⁰. Це положення Конституції демонструє задекларований курс на побудову гармонійних відносин в суспільстві, в середині соціальних груп та між владою та народом. Симбіоз буддизму, конфуціанства та синтоїстського розуміння світу знаходить спільний знаменник у тому, що речі потрібно сприймати такими, якими вони є у поточний момент часу. Консенсус у поглядах та баланс інтересів у практичній політиці постають навіть як більша цінність, ніж істина. Водночас, групова динаміка тяжіє до балансу і тисне на індивіда, навіть коли його дії та рішення можуть принести суспільну користь.

Стаття 11. «Виявляйте тих, хто заслуговує і нагороду, і покарання»²¹. Створення дієздатної, чесної та ефективної судової системи розглядалось як важлива складова процесу легітимації політичної влади, формування довіри в суспільстві, стимулювання позитивних моральних чеснот і, загалом, важливий фактор культурних процесів у створенні надбань цивілізації. Декларативно проголошуються гарантії держави на справедливий суд, що має укріпити засади розгортання духу відкритості та поваги в суспільстві до простої людини. Водночас, потрібно пам'ятати, що мова йде про VII ст., часи існування феодалізму, коли локальні правителі нерідко не визнавали центральну владу, а особиста відданість місцевому феодалу важила більше, ніж почуття національної належності, що тільки-но починали формуватися паралельно з процесами утворення унітарної держави. Публічна демонстрація визнання позитивних вчинків та засудження негативних слугують індикатором державної політики стосовно створення та культивування суспільних цінностей та вартостей, що виходять за межі групової, територіальної та етнічної приналежності та формують єдину національну спільноту.

Стаття 12. «Не оподаткуйте подвійними податками простий народ»²². Безумовно, правитель несе фінальну відповідальність за дії місцевих чиновників, свого оточення та загалом політичної еліти, хоча й має користуватись їхньою підтримкою для утримання влади та проведення державницької політики. В такий спосіб виявляється внутрішній ресурс для розвитку політичної системи, яка здатна вчасно виявляти та виправляти помилки, без загрози для нівелювання власних функцій та суспільної користі. Дух справедливості в суспільстві може формуватись у різний спосіб, а система оподаткування виступає універсальним механізмом для усіх суспільств в різні часи, оскільки стосується кожної людини та виховує почуття відповідальної приналежності до спільноти. Чиновники-посадовці у чиєму віданні знаходяться податки, які свідомо «помиляються» не на користь простого народу, підривають авторитет центральної влади, руйнують капітал довіри в суспільних відносинах, делегітимізують всю політичну систему та управлінські інститути.

Стаття 13. «Всі призначені чиновники повинні однаково добре виконувати свої службові обов'язки»²³. Ефективність політичної системи залежить від фаховості бюрократичного апарату, професійних компетенцій та особистих якостей людей, які до нього належать. Навіть один чиновник, який недобросовісно чи невміло виконує свої обов'язки, завдає шкоди всій професійній спільноті, яка хоч-не-хоч несе репутаційні втрати. Тому, етика дій окремого індивіда у професійному середовищі накладає на нього зобов'язання піклуватись про ціле, частиною якого він є. Як бачимо з тексту статті, боротьба з негативними проявами бюрократизму, затягуванням у вирішенні справ, посиленням на відсутність повноважень чи інших причин, щоб не діяти, вже завдало чимало турбот у часи життя принца Шьотоку.

Стаття 14. «Сановники і васали! Не будьте заздрісними. ... Біди від заздрості не мають меж»²⁴. Ця стаття посилює моральну складову в соціальному капіталі процесів державного управління. Конфуціанська етика особистих чеснот людини накладає свій відбиток на якість функцій, які вона виконує як фахівець. Фіксуємо чіткий зв'язок моралі та політики, що в подальшому

доповнює цілий дискурс у світовій політико-філософській думці.

Стаття 15. «Відвернутися від особистого і повернутися до державного – це істинний шлях васала»²⁵. Чиновники та посадовці, не зважаючи на те яке місце обіймають в ієрархічній службовій драбині, мусять дбати про те, щоб виконувати власну роботу у найкращий спосіб. Водночас, піклування про суспільне благо постає як імперативне зобов'язання для кожної людини у феодальній державі, що виходить за межі приналежних до бюрократичного апарату. У такий спосіб формується почуття колективної ідентичності спільноти через постійний соціальний контроль, коли індивідуальне не може розвиватись поза груповим, що домінує та встановлює моделі мислення і поведінки. Внутрішня робота над собою є запорукою належного виконання своїх соціальних функцій.

Стаття 16. «Використовувати народ на трудових повинностях у відповідну пору року – це гарне давнє правило»²⁶. Особливістю японської культури є споконвічне прагнення будувати гармонійні відносини з природою, а тому декларування необхідності враховувати природні цикли у процесах державного управління постає як іманентна властивість національного характеру.

Стаття 17. «Важливі справи не можна вирішувати одному; їх обов'язково обговорювати з усіма; з малими справами це просто; обговорювати їх з усіма не обов'язково»²⁷. Не дивлячись на те, що патріархальна феодальна держава Ямато тяжіла до монархічної форми правління, важливість дорадчих органів та участі зацікавлених груп не лише формально декларувалась, а й забезпечувалась на інституційному рівні організації влади на місцях.

«Конституція 17 статей» Шьотоку закладає підвалини функціонування державної влади в якій правитель є моральним взірцем та виконує функцію духовного наставника народу. Тема «вчителя нації» була глибоко досліджена в статті С. Капранова²⁸.

Конституційні засади регулювання суспільних відносин, відображенні у Конституції Шьотоку, мали випереджальний характер, що було визначено горизонтом бачення їх творців, а тому принц Шьотоку виявив далекоглядність просвітленого правите-

ля, коли проголосив пріоритетність створення справедливого суду та влади заснованої на моральних чеснотах. Для простого народу публічна влада завжди має персоніфікований характер, а тому особисті якості та достоїнства людей нею наділені визначають характер суспільних відносин та моральний дух в країні.

1. *Barnes L. G.* State formation in Japan. London; New York: Routledge, 2007. P. 3. 2. *Крижанівський О. П.* Історія Стародавнього Сходу. Київ: Либідь, 2002. С. 547. 3. *Brown M. D.* The Cambridge History of Japan / Volume 1. Ancient Japan; Edited by Delmer M. Brown. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. P. 160. 4. *Мещеряков А. Н., Грачев Н. В.* История древней Японии. Москва: Наталис, 2010. С. 145. 5. *Жуков А. Е.* История Японии. Т. 1. С древнейших времен до 1868 г. Москва: Институт востоковедения РАН. С. 84. 6. *Теймс Р.* Япония: история страны. Москва: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2009. С. 37. 7. *Жуков А. Е.* Цит. работа. С. 86. 8. *Рубель В. А.* Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. Київ: «Аквілон-Прес», 1997. С. 56. 9. *Sources of Japanese tradition / comp. R. Tsunoda.* — New York: Columbia UP, 1964. 1964. Vol. 1. P. 37. 10. *Теймс Р.* Цит. работа. С. 34. 11. *Конституция Сетокю // Законодательные акты средневековой Японии; пер. К. А. Попова.* Москва, 1984. С. 22. 12. Там же. С. 22. 13. Там же. С. 22. 14. Там же. С. 22. 15. Там же. С. 22. 16. Там же. С. 22. 17. Там же. С. 22. 18. Там же. С. 22. 19. Там же. С. 22. 20. Там же. С. 23. 21. Там же. С. 23. 22. Там же. С. 23. 23. Там же. С. 23. 24. Там же. С. 23. 25. Там же. С. 23. 26. Там же. С. 23. 27. Там же. С. 23. 28. *Капранов С. В.* Імператор як вихователь народу (японський Рескрипт про виховання 1890 р. та Священні едикти китайських імператорів) // Китаєзнавчі дослідження: наук. збірник / Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. 2014. № 1/2. С. 152.

***Mostipan Oleksandr.* The Chinese vector of Japanese foreign policy in the early 7th century: a study of the experience of introducing the «Constitution of 17 articles»**

The article analyzes the socio-political bases for the creation of one of the first constitutional legal acts in Japan, which outlined the contours of institutional construction in the state, laid the foundations for the functioning of the bureaucratic apparatus and the ethics of relations with the people.

In such circumstances, the political discourse of Japan gradually crystallizes two basic concepts of the strategy of further development of the country, which interacted with each other throughout the history of statehood development. The first vector relied on isolationist sentiment and promoted the need to concentrate the efforts of the authorities on internal affairs, maintaining their own religious tradition and local culture. The second vector proceeded from the need for modernization of the state, the study of foreign experience, primarily Chinese,

and advocated the active participation of Japan in geopolitical processes, in which the latter was given an influential role.

The religious factor, namely, the acquaintance with Buddhism, which determined the task of developing a new model for constructing relations between traditional beliefs presented in the form of Shintoism, was substantially added in the dynamics of internal social and political processes. Prince Shotoku made efforts to ensure that there was a clear separation of functions between Shintoism and Buddhism in religious life and secular affairs in order to prevent religious confrontation in a society.

The political aspects of the process of cultural modernization in Japan at the beginning of the 7th. c. in the analysis of relations with China. The Chinese factor was skillfully used by the local elite, namely the throne of Yamato, to strengthen power, as well as in the domestic political struggle through the successful attraction and adaptation of China's best practices and achievements in various areas of Japanese social life, especially in public administration, religion, science and culture. At the time when the rise of the influence of Chinese civilization threatened Japan's decentralized and internally weakened loss of institutions by national statehood, cultural identity and colonial dependence, the model of relations with China, aimed at cultural dialogue, the reference of delegations, the invitation of scholars and religious figures, a short time to creatively adapt the best achievements of the Chinese to the local soil, to strengthen the power of the throne of Yamato, to accelerate the processes of centralization of the state and the form Reference efficient bureaucracy.

The role of the «Constitution of 17 articles» as a political text in the processes of legitimizing the power of the new feudal elite has been clarified. An educated and wise political elite is aware of the limits of its authority in accordance with the occupied positions, which ensures the functioning of an effective management hierarchical system. In the opposite case, a «little man», by Confucius, is blinded by great powers, poses a threat to society. The functioning of an effective political elite is the basis of sustainable development, political stability and social predictability. The educated elite, the effectiveness of the bureaucracy, the attraction of legislation to the strict regulation of norms and provisions – everything must be backed up by trust in relationships.

Keywords: «Constitution of 17 articles», public administration, political elite, Buddhism.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 324(477)

В. В. КОЛЮХ

ЕЛЕКТОРАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ В УКРАЇНІ: МІЖ МАЙБУТНІМ І МИНУЛИМ

Виборчий процес в Україні характеризується поєднанням суперечливих тенденцій. З одного боку, це наявність демократичного законодавства, політичної альтернативи та конкуренції (на відміну від низки пострадянських держав), з іншого — надзвичайно масштабний вплив на волевиявлення громадян за допомогою політичних технологій. Комунікація суб'єктів виборів із суспільством часто обмежується використанням маніпулятивних прийомів, побудованих на найархаїчніших рисах людської психіки. Відбувається системна підміна демократичного діалогу грою на почуттях, емоціях і навіть інстинктах електорату. Це сприяє утвердженню політичного популізму та безвідповідальності і робить примарними перспективи формування в Україні стабільної та ефективної демократії.

Ключові слова: демократія, вибори, політична комунікація, політична міфологія, дискурс.

Колюх В. В. Электоральная коммуникация в Украине: между будущим и прошлым

Избирательный процесс в Украине характеризуется соединением спорных тенденций. С одной стороны, это имеющееся демократическое законодательство, политическая альтернатива и конкуренция (в отличие от ряда постсоветских государств), с другой — чрезвычайно масштабное влияние на волеизъявление граждан с помощью политических технологий, коммуникация субъектов выборов с обществом часто ограничивается использованием манипулятивных

© КОЛЮХ Валерій Володимирович — доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка

приемов, побудованих на самих архаїчних чертах людської психіки. Походить системна заміна демократичного діалогу грою на почуттях, емоціях і навіть інстинктах електората. Це сприяє утвердженню політичного популізму і безвідповідальності, і робить сумрачними перспективи формування в Україні стабільної і ефективною демократії.

Ключові слова: демократія, вибори, політична комунікація, політична міфологія, дискурс.

Kolyukh Valeriy. Electoral communication in Ukraine: between future and past

The electoral process in Ukraine is characterized by a combination of contradictory trends. On the one hand, this is democratic legislation, political alternative and competition (in contradistinction to a number of Post-Soviet states), on the other hand there is extremely large impact on the will of the citizens through political technologies. Communication of subjects of elections with society is often restricted on the use of manipulative techniques built on the most archaic features of the human psyche. There is a systemic substitution of democratic dialogue by playing with feelings, emotions and even the electorate's instincts. It helps the assertion of political populism and irresponsibility and makes perspectives of formation of stable and effective democracy in Ukraine illusive.

Keywords: democracy, elections, political communication, political mythology, discourse.

Важливим індикатором перебігу політичної модернізації в країнах демократичного транзиту є еволюція виборчого процесу. Вільна конкуренція за владу, наявність політичної альтернативи, дотримання моральних та юридичних норм — ключові засади демократії. Всі вони поєднуються в межах інституту виборів.

За характером проведення виборів можна судити про рівень впровадження базових засад сучасної демократії — і, зокрема, демократичної політичної культури та раціональної політичної комунікації. Вибори є справжнім іспитом з демократії. Від того, наскільки успішно вдається його скласти державам-здобувачам», залежать не лише їхні поточні «оцінки», а й перспективи засвоєння інших демократичних «знань та вмій».

Демократичні (конкурентні) вибори є одним із ключових інструментів політики як змагання за владу. Боротьба за голоси виборців передбачає необхідність комунікації учасників виборчих перегонів як із суспільством, так і між собою. Відтак, саме електоральна комунікація (політична комунікація, зумовлена

проведенням виборів) часто найбільш рельєфно унаочнює характерні тенденції політичного життя того чи того суспільства. З цього погляду електоральна комунікація у ході загальнонаціональних (парламентських і президентських) виборчих кампаній в Україні дає чимало емпірики для спостережень та узагальнень.

Попри те, що політичні комунікативні практики, їхні мовленеві та маніпулятивно-пропагандистські складники неодноразово були предметом дослідницької уваги вітчизняних науковців¹, комплексний аналіз електорального дискурсу як чинника політичної трансформації України залишається актуальним науковим завданням. Виявлення проблемних аспектів впливу електоральної комунікації на демократичний транзит українського суспільства є метою пропонованого дослідження.

Реальна історія виборів на території экс-СРСР стартує лише від 1989-1990 рр. — апогею т. зв. «перебудови», тобто розкладу та лібералізації радянської системи. До цього виборчий процес був фактично позбавлений свого головного складника — альтернативного голосування. Процедура виборів зводилася, по суті, до формального схвалення громадянами (що їх явка на дільниці завжди фіксувалася по-військовому високою — понад 99%) заздалегідь погоджених керівною і єдиною «партією влади» — КПРС — кандидатур до представницьких органів від «блоку комуністів і безпартійних». (Термін «партія влади» невинно актуалізовано вже на початку статті — адже до нього неодноразово доведеться повернутися.)

З появою реальної політичної альтернативи та переходом до розбудови демократії у незалежній Україні все стало набагато складніше, адже відтепер виборцям доводилося думати, за кого віддати свій голос. А вибирати самому — це завжди непросто. Тим паче, що робити вибір самостійно, без указівок «згори», люди за сімдесят років елементарно розучилися. «Благий» намір дати громадянину «підказку» в цій складній ситуації і став першим джерелом наступного масованого використання маніпулятивної комунікації українським політичним класом і, зокрема, суб'єктами виборчих перегонів.

Відповідно до відомого принципу «вибори — це надто серйозна річ, аби віддавати її на відкуп виборцям» в Україні застосову-

ється не лише масштабне маніпулювання суспільною свідомістю, а й ціла сукупність інших нечесних технологій: джеррімендеринг («електоральна географія» — формування сприятливої для «партії влади» територіальної структури виборчих округів); електоральний клієнтелізм, утворення сталого патрон-клієнтелістського симбіозу на загальнонаціональних виборах (надто — на мажоритарних округах, коли президентська «партія влади» кооптує до свого складу мажоритарників шляхом надання їм адміністративної та фінансової підтримки в розрахунку на наступне використання їхнього ресурсу у президентських кампаніях).

Зрошення влади та бізнесу, можливість фактично миттєвої і неконтрольованої конвертації політичного впливу в економічні преференції; надзвичайна мінливість політичної кон'юнктури внаслідок розмитості соціально-групової структури українського суспільства, відсутності у ньому сталих груп інтересів, асоційованих із певними комплексами ідеологічних переконань (на тлі кризи класичних політичних ідеологій і втрати ними свого мобілізаційного потенціалу) — все це веде до загальної примітивізації політичної (насамперед, передвиборної) боротьби, переважання короткотермінових стратегій політичного успіху («тут-і-тепер»-ефект, коли головне — перемога на найближчих виборах, а далі — хоч потоп), поширення безвідповідального популізму (втім, це далеко не тільки українська проблема), апелювання не лише до найбільш за давнини, дражливих та контроверсійних питань національного «порядку денного» (мова, церква, зовнішньополітичний вибір), а й до найархаїчніших архетипних уявлень суспільної свідомості. Справді, коли пріоритетом є швидкий успіх без огляду на стратегічні перспективи, набагато доцільніше апелювати не до розуму виборців, а до сфери несвідомого — почуттів, пристрастей, архетипів, навіть інстинктів.

Відтак, найбільш знаковим у цьому контексті стало саме широке і безконтрольне використання примітивних та небезпечних (хоч і по-своєму дієвих) комунікативних та, зокрема, PR-технологій (жонглювання сенсами, навмисна примітивізація, заниження рівня передвиборного політичного дискурсу, агресивна політична міфологія тощо).

Першою та визначальною (і, водночас, також нерозривно пов'язаною із радянським минулим) маніпулятивною реальністю є закритість влади — зокрема, комунікативна. На думку дослідників, форми політичного дискурсу в Україні зазнають істотного впливу традиційного політичного типу, що його можна охарактеризувати як *вольовий раг ехелленс*, традиційно сакралізований. Дискурс сучасних політиків та владних структур залишається значною мірою закритим, сакральним. Це дискурс сакральної спільноти, моделлю якої ще досі слугує «політбюро». Попри проголошену гласність і видимість всепроникної політичної балаканини, реально впливовий дискурс залишається «внутрішньою» справою політиків². У мовному спілкуванні українських політиків переважає монологізм, коли один не чує іншого, практика залаштункового домовляння, а не діалогічного обговорення, закритість, коли суспільство не має можливості зрозуміти дії і прагнення політичних суб'єктів. Політичний дискурс все ще відбувається як містично-сакральне дійство. Це вносить стійкий ірраціональний елемент у політику. І це стає дуже небезпечним, коли особистісні стосунки, дружба чи ворожнеча стають найвищим аргументом у політиці, а інтимні порухи душі часто вирішують долю держави та її громадян. Сказане стосується і електоральної комунікації (як частини політичної), де монологічна саморепрезентація суб'єктів виборів досі превалює над діалоговим форматом.

Натомість, існування спільноти та інституцій (і серед них головної — держави) значною мірою залежить від того, як буде розвиватися політична комунікація. Відкрите суспільство характеризується тим, що в політиці набуває значущості мова «Іншого».

Практична політика не може обмежуватися лише втіленням монологічно виробленого, навіть «ідеального» політичного проекту. Жодне політико-стратегічне (не кажучи вже про тактичні), рішення не може бути розроблене назавжди і наперед. Вироблення найкращого типу політики залежить від «так» чи «ні» інших учасників політичної дії. Політика не обмежується цілеспрямованою дією. Сам ідеальний тип політики набуває легітимації через комунікацію і не може здійснюватися як регулятивний ідеал поза полі-

тичним дискурсом. Водночас дискурсивна форма політики, своєю чергою, визначає відповідний політичний зміст.

Відкритий дискурс передбачає можливість приєднатися до нього, вступити у політичний діалог. Відкрите суспільство фундаментально відрізняється від традиційного тим, що останнє є комунікативно обмеженим. За умов тоталітаризму громадянське суспільство не має жодної автономії щодо держави. Там немає громадян, які дискурсивно маніфестують (тобто мають вільну можливість висловлювати думки) свою волю, є лише підданці.

У відкритому суспільстві дискурс стає пріоритетним та головним елементом політики. Щодо розумної прозорості аргументації, то тут важливо не захопитися просвітницьким оптимізмом. Різні народи обирають різні шляхи. Слова поета «Нам своє робить» завжди присутні в політиці. Вони мають онтологічний сенс, вказуючи на локальність культурних світів. Значення поглядів, віри, гадки в політичному дискурсі не менше, ніж посилення на універсальний розум. Але все-таки інституції, які забезпечують політичний дискурс, не можуть бути позараціональними, тому що їхній сенс та соціальне завдання полягає якраз у раціоналізації волі до влади.

Відродження повноцінного культурного та публічного життя, становлення громадянського суспільства — ось що визначає політичне життя країн, які прагнуть позбутися тоталітарної спадщини. Політичне майбутнє набуде реальних окреслень не в разі опертя на міфологеми, «німий ґрунт», а від того, наскільки у просторі соціальних та культурних трансформацій зможе конституватися «культурно-резонуюча публічність» (за Габермасом). Поступ залежить від того, наскільки політична влада стане владою дискурсу.

Політика в сучасному суспільстві не може здійснюватись за традиційними формулами, які часто-густо слугують за класичні зразки. Політика не зводиться до прояву того, що замислюється, готується та розраховується наодинці. Політика перестала бути прерогативою пророків. Вона не є реалізацією монологічно витвореного політичного ідеалу чи то раціональними, чи то екстрава-

гантними засобами. Політика головним чином існує ззовні, в світі, у політичному дискурсі, бо це спосіб її буття.

Проте, як спосіб дії реальних суб'єктів, локалізованих у просторі та часі, вона не може звільнитися від нашарувань минулого, що закріпилися у схемах та стереотипах сприйняття та опису світу і електорату, і діючих політиків. Спокусливо формулювати вимоги до сучасного політичного дискурсу, зважаючи на світовий досвід розвинених демократій. Однак слід бути готовим і до того, що він матиме багато анахронічних ознак, лише зовні відрізняючись від політичного дискурсу тоталітарних суспільств³.

Зокрема, аналізуючи програми кандидатів до представницьких органів, неважко зауважити переважання архаїчних та/або агресивних мовних конструктів у політичній риторичі претендентів. Так, чи не головною характеристикою соціальної структури визнається поділ на взаємно антагоністичні «владну еліту» і «народ» — поділ, що набув уже патологічних форм. Твердження про неспроможність чинної влади як обґрунтування необхідності її усунення — ось головна тема передвиборних заяв чергових кандидатів у політичну еліту. На їхню думку, відвертий цинізм законодавців, які ігнорують інтереси «народу» на користь власним приватним і суто егоїстичним прагненням, що об'єднав їх у кастоподібну спільність, не можна далі терпіти. Суспільство внаслідок цього фактично розколоте, поляризоване, втратило цілісність, а весь тягар такого стану несе мовчазна більшість. Вона, крім того, позбавлена засобів контролю за діями еліти, її фактично усунуто від участі в політичному житті.

Колишніх депутатів та інших представників влади звинувачують за допомогою досить широкого спектру вербальних символів з неприховано негативним ціннісним забарвленням («мафія при владі», «номенклатура», «корумпована каста», «партія влади», «теоретики безробіття», «винні у пограбуванні України», «безвідповідальні балакуни», «демагоги», «продажні політикани», «попередники», «кнопкодави»). До цього ж ряду належать і непрямі інвективи щодо привілею «недоторканності» навіть у разі прямого порушення закону з акцентуванням рівності усіх перед законом. Це є недвозначним натяком на панівну еліту та її сателітів як

таких, що не підкоряються закону й живуть за правилами, досить відмінними від правил для більшості населення.

Якщо, до того ж, врахувати перманентні заклики обрати до нового парламенту людей «шановних», «відданих Україні» і «компетентних» (колишні парламентарі — алюзія, яка легко прочитується, — таких цнот, зрозуміло, позбавлені), то частка висловлювань стосовно поляризації і навіть протилежності інтересів, рис характеру та життєвих уподобань політичної еліти, з одного боку, і «маси», з другого, буде ще більшою, а спектр звинувачень досить стало визначитися у межах шкали, яка градується від «некомпетентності» через «корумпованість» до «ігнорування» або навіть «зради» інтересів України.

Ті, хто перебуває при владі, крім того, оголошуються у програмах відповідальними за раптову неміч держави, яка загрожує перетворитися на постійну. З'ясувалося, що основний соціальний інститут суспільства не в змозі підтримувати, не кажучи вже про підвищення, економічний та соціальний статуси традиційно залежних від нього професійних категорій: учителів, лікарів, військовослужбовців, наукових працівників (обіцянки забезпечити пристойний рівень доходів). Як стверджується, держава залишила без опіки категорію непрацездатних і соціально слабких членів суспільства — інвалідів, пенсіонерів, ветеранів війни та праці, ліквідаторів наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і потерпілих від неї, багатодітні сім'ї, матерів з дітьми і молодь.

Відчуження влади на користь вузького кола осіб трактується як структура, що породжує ще деякі розшарування соціального цілого. Окремі програми наполегливо звертають увагу на поляризацію багатства і злиденності у вигляді прошарку тих, хто надто швидко накопичує багатство і розширює собі доступ до обмежених ресурсів та благ, а також прошарку тих, що швидко зубожіють, які фактично є заручниками близької до банкрутства держави. Тут-таки зазвичай протиставляються чесні, хоч і бідні, виробники продукції та корисливі спекулянти, гендлярі, банкіри, «бариги», які несправедливо збагачуються, а також люди, які мають і не мають можливості досягти економічного і життєвого успіху на запропонованих населенню України умовах приватизації.

Отже, передвиборні програми значної частини суб'єктів виборів здебільшого нав'язують суспільству безкомпромісні протиставлення, повсякчас акцентуючи увагу на тому, що розділяє, а не об'єднує: «владна еліта» — «потерпілий народ», «багаті» — «зубожілі», «законослухняні» — «ті, кому закон не писаний», «патріоти» — «зрадники/запроданці» тощо. Транслюється, відповідно, досить конкретна модель сприйняття, розуміння та пояснення наявної ситуації. Запевнити виборців у реальності ситуації і неминучості її наслідків — означає легітимізувати і виправдати власні політичні домагання. Демонструється не стільки вербальна рішучість виправити становище завдяки більш компетентному керівництву, скільки вербальний радикалізм, який надихається згадками про непримиренну боротьбу з «ворогами» та «зрадниками», характерну для перших етапів будівництва соціалізму. Радикалізм виявляється й у запевненнях бути «вірним народним слугою», тобто у дещо оновленому згідно наявних реалій романтичному стереотипові, до якого чутливі досить численні категорії населення.

Активне, в діапазоні від саркастичного до лайливого, використання наліпок і жаргону ідентифікує тих, хто перебуває при владі, як групу заколотників, визискувачів та злочинців («злочинна влада/режим», «кривава банда» або просто «зłodії» чи «бандити») із одночасною дискредитацією їх і пониженням статусу. Тут ми, безумовно, маємо справу із засобами політичної боротьби, які використовуються на сцені політичного театру в усіх куточках світу⁴.

Приміром, головними риторичними прийомами політичного дискурсу американського суспільства залишаються повтор, контраст і протиставлення, метафоризація, створення позитивної оціночної перспективи для висвітлення власної діяльності, натомість негативної — для діяльності супротивників. А характерною рисою індивідуального стилю президентів і, відповідно, складником президентського дискурсу є егоцентричність. Однак при цьому тут усе ж таки домінує дотримання принципу політичної коректності. Певна річ, щодо України таке наразі навряд чи можна стверджувати.

Мабуть, окрім колишнього Радянського Союзу, більше ніде в світі не існувала у такій всеохопній формі й конфронтаційна світоглядна парадигма, відповідно до якої будь-який творчий процес розглядався як боротьба. Не лише як боротьба проти всюдисущих зовнішніх та внутрішніх ворогів, а й боротьба «за»: за виконання та перевиконання планів, за мир і дружбу між народами, за врожай і т. ін. Принцип боротьби на всіх фронтах сформував своєрідну «окопну психологію», яка для більшості людей (у т. ч. і політиків) робить цінності боротьби значущішими за цінності творення⁵. Тому навіть мова нібито «незалежних», відсторонених учасників політичного спілкування (таких як різноманітні експерти, аналітики, оглядачі тощо) буває наскрізь просякнута ірраціональністю та суб'єктивізмом.

Можна також виокремити соціопатичну культуру спілкування між людьми, коли учасники безпосередньої й масової комунікації не зацікавлені у встановленні зворотного зв'язку. Цей стиль спілкування сформувався за часів триумфу «демократичного централізму», що означав, по суті, дві нерівнозначні лінії комунікації: згори донизу — накази, знизу нагору — звіти. Нині чи не найяскравішим прикладом «залишкової» незацікавленості суб'єктів спілкування у зворотному зв'язку є стійке небажання влади всерйоз сприймати результати вивчення громадської думки. Не знаючи громадської думки загалом, політики орієнтуються лише на ті форми її вияву, до яких залучені найбільш політично активні громадяни (мітинги, демонстрації, пікети, петиції тощо), які, як правило, створюють «шумовий ефект», неадекватний їхньому фактичному впливові на широкі верстви населення⁶.

Назагал, усі наведені приклади і міркування засвідчують одне — виразну перевагу агресивно-монологічного маніпулятивного дискурсу у комунікативній практиці української влади та суспільства.

Ще промовистішим за суто мовленнєвий є міфологічний аспект електоральної комунікації в сучасній Україні. Традиційно, політична міфологія (та міфологізація політики) відіграють одну з провідних ролей у передвибірній боротьбі між партіями та окремими кандидатами, впливаючи на ефективність формування і

впровадження їхніх стратегій. Політичні міфи є основою ірраціонального компоненту виборчих кампаній, являючи собою складні форми колективної психіки, що є наслідком впливу певної ідеології або псевдоідеології на політичний світогляд груп людей.

До прикладу, незамінним атрибутом політичної боротьби є героїчний міф. Героїчні міфи є одними з найархаїчніших, оскільки вони виникли на найбільш ранніх етапах формування людської психіки та міфологічної картини світу. «Герой» — це дійова особа, носій погляду на дійсність, на самого себе та на інших персонажів політичного міфу. При створенні міфу його творці вдаються до використання спеціального художнього прийому — актуалізації героїки — зміст якого полягає у гіперболізації досягнень «героя», певних рис його образу, їх підлаштуванні під наявні в суспільстві архетипи і установки, релігійні та культурні традиції і догми. У політичній міфології до цього також додається та ідеологія, на основі якої (чи для підтримки якої) створюється міф. Проте, чимало сучасних суспільств є деідеологізованими, або ідеологія в них відіграє слабку роль, через що політичні міфи, задля збереження своєї ефективності, мають функціонувати автономно, орієнтуючись не на ідеологічні засади, а на глибинніші культурно-психологічні чинники⁷.

Однак, за чудово витвореним рекламним іміджем виборцеві важко буває розрізнити справжні ділові і моральні якості кандидатів, визначити їхні політичні позиції. Такого роду рекламно-маніпулятивна діяльність перетворює вибір громадян замість вільного свідомого рішення на формальний акт, заздалегідь запрограмований фахівцями з формування масової свідомості.

Які ж міфи найчастіше використовують політтехнологи як в іміджевих розробках, так і в технологіях організації виборчих кампаній?

По-перше, це міф про «рятівника-месію». Кандидат, навколо якого створюється цей міф, сприймається як людина, що, за умови приходу її до влади, зможе вивести країну з кризи або складного становища. Цей міф ґрунтується на архетипі «героя». Як приклад у передвиборній ситуації в Україні можна навести міфологізацію постаті В. Ющенка як кандидата у президенти

(«наш месія Ющенко» — щоправда, це одразу почало обігруватися в іронічному ключі його суперниками).

По-друге, це міф про «змову», досить міцно зафіксований у масовій свідомості. Експлуатація цього міфу в період передвиборних перегонів здійснюється досить часто та у різних формах, що можуть мати не завжди соціально позитивну спрямованість. Грунтується цей міф на архетиповій конструкції відносин «свої — чужі», «друг — ворог».

По-третє, це міф про «випробування долі», наочно закріплений у народних прислів'ях: «За одного битого двох небитих дають», «Пройшов крізь вогонь, воду та мідні труби» тощо. Як правило, завдяки випробуванню людина набуває властивостей загартованості, глибоких людських якостей, значного особистісного досвіду. Саме на цьому акцентується увага при агітації за певного кандидата — його попередній досвід та досягнення мають стати запорукою успіхів у майбутній політичній діяльності.

По-четверте, це міф про «доброзичливе співтовариство» — експлуатує переконання, що завжди є певне добре співтовариство, «інші люди такі ж добрі, як я сам», «нам хтось допоможе». Тобто формування образу доброго героя, заохочення віри у значущість взаємовиручки та взаємодопомоги. Ця категорія міфів має дуже давню історію (казки слов'ян, скандинавів та інших народів про добрих героїв). Використовується переконання в тому, що надана допомога повертається ще більшою мірою від інших. Загалом, перелік сталих міфів у соціокультурному середовищі дуже великий. Казки, прислів'я, биліни фіксують ці глибинні цінності, а під їхнім впливом із раннього дитинства формуються соціальні риси характеру людини, що стають її життєвими моральними імперативами, визначають і спрямовують соціальні дії, формують установки та диспозиції в ситуаціях вибору⁸.

Цікаво, що українською владою періодично запускається також міф про... «партію влади». Звісно, остання є не міфічним, а цілком реальним — хоч і ніяк не формалізованим — політичним явищем. Однак, у медіа-простір вкидається її міфологізований образ, адресований, насамперед, найбільш конформістській та патерналістській частині електорату, схильній завжди підтриму-

вати будь-яку владу. Найбільш системно «міфоїмідж» «партії влади» використовувався виборчими блоками партій «За єдину Україну!» та «Наша Україна» на парламентських виборах 2002 і 2006 років відповідно.

Особливо потужним міфологічний чинник був у президентських виборчих кампаніях. Це мало дві основні причини. Сильна влада однієї особи, обраної загальнонаціональним голосуванням, вважалася чинником зміцнення та консолідації державності, одночасно будучи даниною радянській авторитарній традиції. Саме такий функціонал «гаранта конституції» і «арбітра нації» було закріплено в Основному Законі 1996 року. Однак, впливовість президентської посади та всенародний спосіб обрання одразу перетворили її на об'єкт запеклої боротьби. Вибори глави держави щоразу перетворювалися на справжню політичну війну, де «переможець отримував усе». А «на війні як на війні» — тут метою є перемога за будь-яку ціну, з використанням будь-яких методів і технологій. До того ж, рецидиви тоталітарної свідомості надавали главі держави певного ореолу сакральності (навіть не просто «гаранта» чи «арбітра», а справжнього «батька нації»), що додатково стимулювало застосування ірраціональних міфологем та архаїчних образів у президентських виборчих кампаніях.

Безумовно, на окрему увагу тут заслуговує вже згадувана вище електоральна міфологія В. Ющенка. Йдеться про вдале використання фахівцями з політичних технологій знань із психології та проектування їх на міфологеми і стереотипи, наявні в суспільній свідомості у формі архетипів та фонових знань. Так, «помаранчевий» (жовтогарячий, оранжевий) колір уперше з'явився в українському політичному дискурсі у липні 2003 року. Саме тоді на вершині найвищої української гори Говерли (явне апелювання до ультраархаїчної «небесної» сакральності, як і широке висвітлення захоплення Віктора Андрійовича альпінізмом — *Авт.*) було презентовано нову символіку політичного блоку «Наша Україна» — за аналогією зі сходом сонця, яке в міфологічній свідомості багатьох народів вважається божественним символом⁹.

Такий набір PR-меседжів не є випадковим — небесна сакральність тісно пов'язана із солярною (адже денне світило віддавна

вважалося центральним персонажем, господарем «верхнього», небесного, світу) та з сакральністю чоловіка як центральної постаті патріархального світоустрою. (В цьому ж контексті також усіляко підкреслювалися «сімейність» Ющенко та «патріархальність» його родини й стилю життя загалом.)

Апеляцій до «сонячної», «світлоносної» місії героя-вождя у нашій колективній пам'яті безліч — від билинного Володимира Красне Сонечко до «Ленин великий нам путь озарил». Солярні асоціації викликали й популярні помаранчеві наліпки-«смайлики» (нагадування про диск світила) та стрічки з вузликами, що символізували сонячний цикл. Невипадковим був і вибір яскравої кольорової тональності виборчої кампанії Ющенко — на тлі «крижаних» біло-блакитних відтінків головного суперника жовтогарячий колір «народного кандидата» видавався підкреслено теплим та привабливим (особливо взимку), торкаючись хронологічно найдавніших емоційно-чуттєвих комплексів психіки. «Червоний, жовтий, оранжевий кольори — улюблені кольори диких, тих, що лишилися на ступені дитячо наївного світоспоглядання»¹⁰.

Врівноважувати цей «небесно-сонячно-чоловічий» апофеоз мала якась жіноча постать. І найдієвішим соратником Ющенко тоді виступає Ю. Тимошенко. Попри свою ділову та політичну хватку, якій могли би позаздрити багато чоловіків, саме «леді Ю» повинна була втілювати жіноче начало в революційному тандемі. Власне, ще від самого початку «помаранчевого» руху поєднання в його рамках емоційно-чуттєвого «материнського» й виважено-раціонального «батьківського» персонажів (так би мовити, «інь» та «ян» революції), очевидно, покликано було забезпечувати гармонійніше сприйняття нової влади суспільством. Оскільки уявлення про принципову єдність — аж до цілковитого «злиття» — чоловічого (небесного, сонячного, вогняного) і жіночого (земного, місячного, «водно-хтонічного») начал справді належить до найархаїчніших рис людського світосприйняття. Небо (сонце) й земля (місяць) віддавна вважалися космічними «нареченими», що отримують святість та могутність винятково завдяки своєму сакральному «шлюбіві». А, як відомо, людина, від чого б вона не

була вільною, завжди залишається у полоні своїх архетипічних інтуїцій, що виникли в той момент, коли вона вперше усвідомила своє місце у Космосі. Ось чому дує Ющенко—Тимошенко настільки органічно виглядав 2004-го на чолі повстання, а їхні наступні конфлікти сприймалися частиною суспільства надто болісно. Взагалі, публічні взаємини Ющенка та Тимошенко відтворювали цілу гаму добре відомих міфологічних сюжетів¹¹.

Іміджевим антагоністом усіх цих «інкарнацій» міфологічної ірраціональності найчастіше виступав експлуатований багатьма українськими політиками «раціоналістичний» образ «міцного господарника-технократа» (з президентського ряду це Л. Кучма та В. Янукович). Втім, насправді такий типаж також є цілком архаїчним та анахронічним, будучи прив'язаним до радянської системи цінностей.

Саме згідно з ідеєю «рятівного реваншу професіоналів-технократів», в основу президентської кампанії-2010 було покладено дещо осучаснений, але також глибоко архаїчний міф «протистояння хаосу і порядку/стабільності». В ролі першого виступав узагальнений образ так званої «безпомічної, розколотої та неефективної влади» (президент Ющенко та прем'єр Тимошенко — *Авт.*), а другого — образи нібито дієвої і потужної опозиційної команди «професіоналів»¹². Цей же міфологічний контекст було почасти задіяно і на наступних президентських виборах-2014, під час яких уособленням «хаосу та непередбачуваності» у пропаганді кількох кандидатів слугувала знов-таки постать «леді Ю».

На парламентських виборах-2012 опозиція протиставила вже дещо заяложеної «стабілізаційно-технократичній» риториці «партії влади», з-поміж іншого, пропагандистський міф про «несправедливість ув'язнення Ю. Тимошенко та Ю. Луценка і необхідність їх визволення». Політичні міфи такого плану також мають давнє походження, пов'язане з архаїчними елементами людської свідомості. Міфологічні аналогії простежуються тут принаймні від часів Стародавньої Греції («Геракл, який звільнює Прометея») до доби Французької революції (міфологізований «штурм Бастилії») і далі¹³. При цьому, всупереч усім спробам позиціонування Тимошенко як «єдиного чоловіка в українській політиці», її

команда щоразу не знаходила нічого кращого, ніж намагатися «розчулити» виборців образом «жертви режиму» та навіть зіграти на природному чоловічому інстинктові захисту самиці («слабкої статі»).

Говорячи про маніпулятивну архаїзацію української політики і, зокрема, виборчого процесу, можна навести ще багато показових прецедентів — від «лубочної» виборчої символіки («вилы Ляшка», «удар/кулак Кличка» та ін.) до справді «хорорних» практик майже містичного вождизму. Поширеність подібних явищ є закономірним наслідком недостатності української демократії, браку політичної культури та громадянської свідомості. Впродовж ось уже кількох десятиліть незалежності влада та політичний клас України не лише, значною мірою, самоусунулися від популяризації демократичних суспільних відносин і комунікації, але й власним прикладом зміцнили наявні архаїчно-волюнтаристські схильності масової свідомості.

Здійснюючи перетворення в країні, влада виявилася неспроможною припинити глибинний конфлікт у суспільстві, розколотому за базовими цінностями, сформулювати виразну життєву мету, зрозумілу і привабливу суспільну модель, яка б надавала сили у подоланні труднощів трансформаційного періоду. Суспільство втратило орієнтацію і опинилося не лише у глибокій соціально-економічній, а й моральній, духовній кризі. Таке становище лише сприяє безальтернативності маніпулятивної комунікації у політичній сфері.

При цьому характерною (та, на перший погляд, парадоксальною) особливістю сьогодення є те, що для ретрансляції найархаїчніших стереотипних уявлень дедалі масштабніше та успішніше використовуються найсучасніші соціальні технології та засоби масової комунікації. Навіть політична реклама стає більш професійною саме завдяки експлуатації її міфологічних складників. На наших очах відбувається справжня «футуроархаїзація» політичного процесу — конструювання майбутнього як минулого. Але без наповнення старих і випробуваних форм комунікації новим змістом, відповідним реаліям часу, такий шлях є тупиковим. Приміром, вважається, що в політиці на зміну традиційним міфам рано чи

пізно мають прийти міфи, спрямовані на розвиток політичної свідомості, коли «міф втрачає свій характер колективного вірування і стає методологічною основою теорії розвитку суспільства»¹⁴.

Зрештою, навіть найбільша архаїзація та дераціоналізація політичної і, зокрема, виборчої комунікації не є апіорі негативним явищем. Використання елементів архаїки та звернення до емоційно-чуттєвого начала у багатьох випадках можуть слугувати потребам оптимізації політичної атмосфери, зменшення рівня невизначеності політичних процесів, адаптації суспільства до певних умов існування та його мобілізації на досягнення позитивних цілей розвитку. Однак, системне зловживання ірраціональними образами і мотиваціями, цілковита підміна ними раціонального демократичного обговорення та реального погляду на проблеми прирікають суспільство на безперервний політичний фарс або й трагедію. Межа між «терапевтично безпечною» дозою архаїчного в політиці та становищем, коли воно перетворюється на отруйну субстанцію, надто тонка і, до того ж, є різною для різних суспільств та ситуацій — тож і перейти її можна занадто легко.

Загострення політичної ситуації, пов'язане з останніми політичними скандалами в країні, є ще одним свідченням того, що попри відносні успіхи у здійсненні ринкових реформ, відсутність адекватної комунікації (зокрема, електоральної) стосовно суспільно значущих тематик є суттєвим гальмом для перетворень.

Здійснений огляд комунікативних аспектів виборчого процесу в Україні є панорамним, а не вичерпним. Тема електоральної комунікації чекає на ґрунтовніші дослідження — вже бодай тому, що «ретро-транзит» у сфері політичної комунікації нині є проблемою не лише нових, а й цілком зрілих демократій.

1. *Онопко О. В.* Політична міфологія парламентської виборчої кампанії 2012 р. в Україні: специфіка героїки та цивілізаційний чинник // Вісник Дніпропетровського університету. 2013. Т. 20. Вип. 23 (3). С. 140–144; *Політологія* посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало (керівник авт. колективу). Київ: Політична думка. 1995. 368 с.; *Пробійголова Н.* Вибори як механізм реалізації політичного міфу в пострадянських країнах // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ: 2009. Вип. 18. С. 195–202; *Пробійголова Н.* Міф як

засіб політичного маніпулювання в процесі проведення виборів // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Політологія, Соціологія, Філософія. 2010. Вип. 14. С. 41–44; *Рудніченко Н. М.* Дискурс електронних засобів масової комунікації в інформаційному суспільстві: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. 20 с.; *Шайгородський Ю.* Політичні міфи виборчих кампаній // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2010. Вип. 6. С. 147–155; *Шайгородський Ю. Ж.* Політика: взаємодія реальності і міфу : монографія. Київ: Знання України. 2009. 400с. **2.** *Політологія* посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало (керівник авт. колективу). С. 74-75. **3.** Там само. С. 76-78. **4.** Там само. С. 218-220. **5.** Там само. С. 236. **6.** Там само. С. 237. **7.** *Онопко О. В.* Цит. праця. С. 140-141. **8.** *Пробійголова Н.* Міф як засіб політичного маніпулювання в процесі проведення виборів. С. 43. **9.** *Рудніченко Н. М.* Цит. праця. С. 11-12. **10.** *Веселовский А. Н.* Историческая поэтика. Москва: Высшая школа. С. 61. **11.** *Думанский Д.* Кризис жанра. Украинской элите пока удается подменять стратегические решения имитацией вечных сюжетов человеческой мифологии // Киевский телеграф. 2005. № 48 (290). С. 13. **12.** *Онопко О. В.* Цит. праця. С. 142. **13.** Там само. С. 143. **14.** *Петруччани А.* Вымысел и поучение // Утопия и утопическое мышление: антология зарубежной литературы: пер. с разн. яз. Москва: Прогресс. С. 98–113.

Kolyukh Valeriy. Electoral communication in Ukraine: between future and past

The electoral process in Ukraine is characterized by a combination of contradictory trends. On the one hand, this is democratic legislation, political alternative and competition (in contradistinction to a number of Post-Soviet states), on the other hand there is extremely large impact on the will of the citizens through political technologies. Communication of subjects of elections with society is often restricted on the use of manipulative techniques built on the most archaic features of the human psyche. There is a systemic substitution of democratic dialogue by playing with feelings, emotions and even the electorate's instincts. It helps the assertion of political populism and irresponsibility and makes perspectives of formation of stable and effective democracy in Ukraine illusive.

An important indicator of political modernization progress in countries of democratic transition is the evolution of the electoral process. Free competition in power, political alternative, compliance with moral and legal norms are the key principles of democracy. All of these fit together within the institution of elections.

The level of implementation of the basic principles of modern democracy and, in particular, democratic political culture and rational political communication can be inferred by the nature of the elections. Elections are a real test for democracy. Not only their current «assessments» but also the prospects for the development of

other democratic «knowledge and skills» depend upon how successfully «receiving countries» pass the test.

Democratic (competitive) elections are one of the key tools of politics as competition for power. The struggle for votes requires communication of the participants of election campaigns with both the society and among themselves. Therefore, electoral communication particularly (political communication due to the elections) often most clearly illustrates the specific trends in the political life of one or another society. From this point of view, electoral communication within the process of the national (parliamentary and presidential) election campaigns in Ukraine gives a lot of empiricism for observation and generalization.

Despite the fact that the political communication practices, their speech and manipulative and propagandistic components have repeatedly been the subject of research attention of our scientists, a comprehensive analysis of the electoral discourse of political transformation of Ukraine remains vital scientific mission today. Identification of problematic aspects of electoral communication impact in a democratic transit in Ukrainian society is the aim of this study.

Implementing reforms in the country, the government has been unable to stop the deep conflict in a society split over according to core values, articulate a significant purpose in life, clear and appealing social model that would provide persistence in overcoming the difficulties of the transformation period. Society has lost orientation and came not only to deep socio and economic but also moral, spiritual crisis. This situation just contributes to the inevitability of manipulative communication in the political sphere.

Keywords: Ukraine, democracy, elections, political communication, political mythology, discourse.

УДК 327:351.86

І. О. КОСТИРЯ

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Проаналізовані основні риси процесу євроінтеграції та її вплив на формування культурної політики України. Доведено, що ефективна культурна політика має базуватися на глобальних моделях з урахуванням локального куль-

---

© КОСТИРЯ Інна Олександрівна — доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв

турного ландшафту, а також що сучасні міжнародні відносини, як інтер-суб'єктивний феномен, особливо чутливий до інтеграційних та уніфікаційних тредів.

Ключові слова: культурна політика, євроінтеграція, міжнародні відносини, мультикультуралізм.

Костыря И. А. Евроинтеграция как фактор формирования современной культурной политики Украины

Проанализированы основные черты процесса евроинтеграции и ее влияние на формирование культурной политики Украины. Доказано, что эффективная культурная политика должна базироваться на глобальных моделях с учетом локального культурного ландшафта, а также, что современные международные отношения, как интересубъективный феномен, особенно чувствителен к интеграционным и унификационным трендам.

Ключевые слова: культурная политика, евроинтеграция, международные отношения, мультикультурализм.

Kostyrya Inna. European integration as a means of the modern cultural policy of Ukraine formation

The article analyzes the main features of the European integration process and its impact on the Ukraine's cultural policy formation. It is proved that an effective cultural policy should be based on global models with taking into account the local cultural landscape, and the modern international relations, being an inter-subject phenomenon, to be especially sensitive to integration and unification trends.

Keywords: cultural policy, European integration, international relations, multiculturalism.

Тема вивчення культурної політики викликає цікавість сучасних дослідників насамперед з тієї причини, що місце культури у сучасному світі змінюється. Перманентні погіршення світової політичної і економічної ситуації супроводжуються глибинними культурними процесами, зміст і сутність яких не зрозуміла для урядів більшості країн світу. На перший погляд рівень культурності і цивілізованості зростає в сучасному суспільстві. Але при цьому відбувається багато системних криз. Ця ситуація вимагає нагального втручання як урядів так міжнародних організацій. В свою чергу це втручання має базуватися на науковому підході, бути обґрунтованим, адже сфера культури особливо чутлива до будь-яких трансформацій. Тому якісний новий підхід до культур-

ної політики України в умовах євроінтеграції має опиратися на науково-обґрунтовані висновки і дослідження.

Проблема культурної політики в контексті процесів глобалізації і європеїзації цікавила багато вчених. Починаючи з 80-х рр. ХХ ст. у західному дискурсі згадана тема привернула до себе увагу багатьох дослідників з різних країн світу. Багато з думок, які лунають є ціннісно нейтральними (зокрема, Е. Гіденс¹ та С. Леш²). Інші вчені помірковано критикують глобалізацію і її вплив (зокрема, У. Бек³, та З. Бауман⁴). Існує і табір радикальних критиків глобалізації (зокрема, К. Агітон⁵ та І. Валлерстайн⁶). Така палітра думок, позицій, аргументів доводить, що глобалізація є не простим для аналізу феноменом, що потребує комплексного підходу. Прикладом такого комплексного вектора є дослідження американця індуського походження А. Аппадурай, який пропонує теорію глобалізації культури⁷.

Розпочати слід з того, що український соціум не може бути стабільним і не може довго існувати, не розвиваючи почуття приналежності у його членів. Почуття приналежності не може бути лише етнічним і не може ґрунтуватися на загальних характеристиках, оскільки європейський соціум надзвичайно різноманітний. Відчуття того, що ти є громадянином тієї чи іншої країни, але все одно знаходишся далеко від неї, важко зрозуміти і пояснити, але воно буває настільки сильним, що може завдати серйозної шкоди якості громадянства і почуттю відданості спільноті. Коли представники домінуючої культури відносяться до меншин з неповагою та дискримінацією, меншини свідомо чи несвідомо звикають до негативної самооцінки та браку самоповаги.

Як слушно зазначають автори аналітичної доповіді Національного інституту стратегічних досліджень: «Культурна політика Європейського Союзу, як об'єкт дослідження, може розглядатися з різних позицій:

- вона може цікавити Україну як джерело цінного досвіду, який можна використовувати при аналізі перспектив та наслідків тих чи інших перетворень в гуманітарній сфері;
- вона може містити пропозиції вигідних для України умов інкорпорації до Європи, стимулюючи водночас процеси внутрішнього розвитку культурної галузі»⁸.

Спираючись на дослідження І. Бабич та О. Родіонової, можемо виділити такі три моделі культурної політики України в умовах євроінтеграції:

- 1) «асиміляція;
- 2) мультикультуралізм;
- 3) міжкультурний діалог»⁹.

Різні моделі культурної політики можуть призвести до різних наслідків, сприяти налагодженню міжетнічних відносин, консолідувати суспільство, з одного боку, та навпаки, стимулювати розвиток конфліктів та міжетнічної напруги, з іншого. Проте, важливим є не лише формат культурної політики, який прийнятий у нашій державі, але й наявність або відсутність різних культурних політик інших країн Європи.

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень підкреслюється: «Вітчизняна культурна політика, якщо вона претендує на відповідність європейським зразкам, мусить розробити механізми реального партнерства між Міністерством культури, його окремими структурами та широкою громадськістю. Спільно вироблені рішення мають більше шансів на вдалу реалізацію. Окрім цього, процес такого вироблення культурної політики є необхідною складовою функціонування громадянського суспільства, пробудження почуття громадянської відповідальності. Державне втручання в культурні процеси, як зазначають фахівці, мусить бути «адекватним», і змінюватися залежно від того, як змінюються умови життя в країні»¹⁰.

В. Мельник зазначає: «На сучасній стадії розвитку сучасного українського суспільства культурна політика може посідати декілька стратегічних позицій. По-перше, вона є одним з інструментів євроінтеграції. Розвиваючи сектор культурних індустрій, модернізуючи культурну політику і вдосконалюючи механізми її впровадження, можливо окреслити вимір успішної зовнішньої політики, якою є на сьогодні євроінтеграція, та наблизити нашу країну до омріяних європейських стандартів. По-друге, досвід європейських країн показує важливість участі культурного сектору в розбудові громадянського суспільства та економічному

зростанні держави, тобто у внутрішньополітичному житті країни в умовах культурної глобалізації»¹¹.

Аналіз джерел показує, що теоретичні основи євроінтеграції закладені саме в політичних концепціях класичного лібералізму. Проте, точність цього висновку, може бути оскарженою принаймні з однієї причини: ця концепція є стандартом, якому не відповідає жоден з режимів, що реально існують. Перед нами постає парадокс: класичний ліберальний режим у чистому вигляді, з одного боку, задає надзвичайно високий стандарт — стандарт абсолютної толерантності, та водночас не передбачає взагалі жодних стандартів, адже частиною політичної системи визнається будь-яке культурне співтовариство або традиція. Важливо зрозуміти, що в мультикультурній країні культура, яка є протилежною домінуючій, не зникає, а лише трансформується. Як зазначає С. Терепиший: «сучасні уніфікаційні процеси у своєму фундаменті містять не ідею космополітизму, а цінності ліберального мультикультуралізму. А отже, ціллю діалектичного підходу до ідеалу громадянина як «продукту освіти» може стати лише культурно толерантна людина, на противагу її націоналістичній свідомості»¹².

На нашу думку, сучасна культурна політика є не просто бажаним станом суспільної та міждержавної комунікації, але й неодмінною умовою збереження миру на планеті. Найголовнішим для нас є цінності діалогу у процесі євроінтеграції культурної і соціальної динаміки. Варто, на нашу думку, більше уваги приділяти концептуалізації не лише теоретичних, але й практичних моделей удосконалення культурної політики України, які враховуватимуть як національні, так і міжнаціональні процеси інтеграції та дезинтеграції, будуть брати до уваги історію конкретної країни, її етносів та різних соціальних груп. При модернізації культурної політики України в процесі євроінтеграції, варто обґрунтувати спільні українсько-європейські культурні смисли соціальної діяльності. Тільки так взаємодія, яку не уникнути в глобалізованому світі, буде відбуватися паралельно з процесами культурного зближення і толерування цінностей Іншого. Те, що відбувається в індивідуальній свідомості, має з необхідністю транслюватися у сферу між-

державних стосунків, особисті дружні зв'язки мають стати основою міждержавної політики. Такий підхід має бути комплексним і враховувати взаємовідносини на рівні особи, групи, етносу, держави, планетарного суспільства. Колективний та особистісний аспекти мають формувати соціокультурний контекст, що зорієнтований не лише на минуле, але й на майбутнє.

Ефективна культурна політика, на наш погляд, передбачає ефективний міжкультурний діалог, відкритість, здатність поглянути на себе очима інших. На відміну від асиміляції, діалог визнає, що для уникнення непорозумінь між спільнотами необхідна неупередженість державної влади, яка не буде надавати пріоритет правам та інтересам більшості. На відміну ж від мультикультуралізму, діалог вимагає наявності загального ядра, що не залишає місця для морального релятивізму. В рамках міжкультурного діалогу визнається ключова роль організацій громадянського суспільства, за допомогою яких можливо вирішувати повсякденні проблеми недоступними для держави шляхами. Очевидно, що подібний підхід вимагає принципу заборони будь-якої дискримінації, а також жорсткого нейтралітету в питаннях культури і релігії, в силу того, що створені ЗМІ та буденною свідомістю стереотипи сприйняття людей іншої національності, релігії та кольору шкіри з неминучістю приводять до розпалу конфронтації в суспільстві. З іншого боку, слід визнати, що саме поняття міжкультурного діалогу залишається дуже невизначеним. «Біла книга», прийнята Радою Європи в 2008 році, визначає його як процес, що включає в себе відкритий, ввічливий обмін думками між особами та групами з різним етнічним, культурним, мовним, релігійним минулим і спадщиною, який буде засновано на взаємоповазі. Міжкультурний діалог має на меті розвиток більш глибокого розуміння різного світогляду, а також поширення толерантності й поваги до іншого.

Щодо концепції мультикультуралізму, що склалася в Західній Європі, то вона вимагала політичного визнання особливої «життєвої моделі» меншин в якості рівноправної моделі більшості приймаючої сторони. Проблема полягала в тому, що пара «більшість-меншість» залишалася на тих же позиціях, що і в концепції

асиміляції, з різницею лише, що меншість підтримувалася в своїй інакшості, а не асимілювалася до більшості. Незважаючи на благі наміри, в реальності мультикультуралізм, підкреслюючи відмінні риси різних спільнот, може призвести до сегрегації, створення національних та/або конфесійних районів, у яких та по відношенню до яких будуть зберігатися ті ж самі стереотипи та взаємні упередження.

Як вірно вказує О. Богуславська: «в сучасному постіндустріальному, постмодерністському глобалізованому світі значення й роль національних культур змінилися: замість модерністського твердження про «єдиний шлях» як універсальну модель розвитку всього людства формується теза про мультикультуралізм, взаємодію цивілізацій, унікальність історичного шляху кожної нації. Зараз саме національна культура й «гуманітарна аура нації» стають основою *soft power* («м'якої влади») тої або іншої держави, у ситуації, коли глобалізація нівелює державні суверенітети й границі між країнами, саме «культурний суверенітет» нації стає наріжним каменем, здатним урятувати будь-яку державу для майбутнього. Без культурного суверенітету Україна втратить духовну очевидність власного існування й перетвориться в сукупність територій, що є периферіями щодо різних центрів»¹³.

Дійсно, явище глобалізації все більш інтенсивно демонструє себе в усіх галузях суспільного життя — від економіки до політики, від освіти до культури. Особливо це помітно у сфері сучасних міжнародних відносин, як інтерсуб'єктивному феномені, який особливо чутливий до інтеграційних та уніфікаційних тредів. Те, що раніше здавалося дуже далеким, тепер існує у модусі «близького». А те, що було близьким, раптом віддаляється від нас і стає доступним з будь-якої точки світу. Однак поряд з явищем інтеграції останнім часом все більш помітні дезінтеграційні тенденції, наприклад регіоналізації та локалізації. Питання глобалізації та антиглобалізації розгортається на фоні неймовірного технічного прогресу, інформаційної революції, демографічних змін росту населення, а також екологічної кризи. В такій ситуації не просто зрозуміти, як саме має розгортатися глобалізація, які сили та інте-

реси стоять за її переможною ходою. Осмислення векторів консолідації чи розрізнення пролягає через концептуалізацію її ціннісних засад, що могли б втамувати агресивність людства і стати основою умиротворення конфліктів, що характерні для сучасності. Вочевидь, вагомим кроком виокремлення концептуальних основ проблематичної сфери глобалізації, в рамках яких спеціалісти з міжнародних відносин змогли б проаналізувати історичний досвід, виявити «дух епохи» сучасності та здійснити антиципацію майбутнього. Така візія має передувати практичним крокам у сфері культурної політики, адже лише осмислений рух веде до прогресу.

Як слушно роблять висновок автори аналітичної доповіді Національного інституту стратегічних досліджень: «При розробці культурної політики необхідно дотримуватися балансу між такими напрямками:

1) збереження, дослідження та актуалізація національної культурної спадщини, її популяризація за кордоном;

2) розвиток сучасних видів культурної та мистецької діяльності, створення сприятливих умов для вироблення конкурентоспроможної на світовому ринку культурної продукції;

3) забезпечення максимальної доступності культурних благ для кожного жителя України, надання можливостей для розкриття творчого потенціалу особистості. Також необхідно пам'ятати, що економічна рентабельність, окупність, комерційний успіх, за всієї своєї значущості, не можуть бути основними критеріями оцінки рівня національної культури, а відтак і головними цілями культурної політики»¹⁴.

Аналіз показав, що нині постає нагальна необхідність створення «антикризового механізму» культури, основною функцією якого має бути зменшення загроз деструкції культурної спадщини. Зниження смертоносних ефектів цивілізації і повернення до культури забезпечить розвиток українського суспільства. Перш за все, мова іде про механізми, які орієновані на культурні потреби громади. Такі суспільні інститути як економіка, політика, право, управління задаються саме культурним стандартом громади. Тому культурно-орієнтована політика України має враховувати масш-

таб соціокультурної глобалізації шляхом розробки культурних стандартів. Вони повинні поважати всю культурну палітру Європи та основні принципи нашої країни. Тільки на таких засадах культурна політика України в умовах євроінтеграції буде ефективно захищати наші культурні скарби, водночас відкриваючи їх світові, підвищуючи авторитет України на міжнародній арені.

Перспективи подальших досліджень культурної політики України в умовах євроінтеграції полягають у концептуалізації принципів рівноправного партнерства держави, бізнесу та громадянського суспільства у цій сфері, а також розробки практичних механізмів імплементації цих механізмів на законодавчому рівні.

1. *Гиденс Э.* Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / пер. с англ. Е. Коробочкина. Москва: Изд-во «Весь мир», 2004. 120 с.
2. *Леш С.* Соціологія постмодернізму / пер. з англ. К. Коненко. Львів: Кальварія, 2003. 344 с.
3. *Бек У.* Что такое глобализация? Ошибки глобализма — ответы на глобализацию / пер. с нем. А. Григорьева и В. Седелника. Москва: Прогресс-Традиция, 2001. 303 с.
4. *Бауман З.* Глобализация. Последствия для человека и общества / пер. с англ. М. Коробочкин. Москва: Издательство «Весь Мир», 2004. 188 с.
5. *Богуславська О. Г.* Глобалізація—євроінтеграція—українізація: проблеми, загрози та перспективи взаємодії // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2008. №. 33. С. 58-64.
6. *Валлерстайн И.* Год 2008: смерть неоліберальної глобалізації / пер. с нем. В. Паширова // Скепсис. 2008. № 5. С. 30–41.
7. *Appadurai A.* Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. 229 p.
8. *Здіорук С. І., Литвиненко О. М., Розумна О. П.* Культурна політика України: національна модель у європейському контексті: аналітична доповідь. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2012. С. 3. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Kul%5C_tura2012-6090f.pdf
9. *Бабич И., Родионова О.* Теория и практика мультикультурализма // Исследования по прикладной и неотложной этнологии. 2009. Вып. 215. С. 20.
10. *Здіорук С. І., Литвиненко О. М., Розумна О. П.* Цит. праця. С. 46.
11. *Мельник В. В.* Становлення і розвиток культурної політики в умовах глобалізації // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2014. №. 58. С. 151.
12. *Терещиць С. О.* Сучасні освітні ландшафти. Київ: Фенікс. С. 228.
13. *Богуславська О. Г.* Цит. праця. С. 64.
14. *Здіорук С. І., Литвиненко О. М., Розумна О. П.* Цит. праця. С. 48.

Kostyrya Inna. European integration as a means of the modern cultural policy of Ukraine formation

The article analyzes the main features of the European integration process and its influence on the Ukrainian cultural policy formation. It is proved that effective cultural policy should be based on global models with the local cultural landscape taken into account. Since certain region's cultural features taken into account will make it possible to formulate worthy responses to the modern civilization process challenges. It is proved that contemporary international relations, as an inter-subjective phenomenon, are especially sensitive to integration and unification traditions. In such a situation, it is not just a matter of understanding how globalization should unfold, what forces and interests are behind its victorious move. Understanding the vectors of consolidation or differentiation is done through the conceptualization of its values, which could resist the aggressiveness of humanity and become the basis of the conflicts pacification been characteristic for the present. It is obviously, that an important step was to identify the conceptual foundations of the globalization problematic sphere, with the international relations specialists been able to analyze a historical experience, reveal the «spirit of the era» of the present and carry on the anticipation of the future. The research shows that today there is an urgent need to create a culture's «anti-crisis mechanism», with the main function been to reduce the threats of the cultural heritage destruction. Reducing the civilization's negative effects and returning to culture will ensure the Ukrainian society development. First of all, the article deals with mechanisms geared towards the cultural needs of the community. Such social institutions as economics, politics, law, management are set precisely by the cultural standard of the community. The article proves the culturally-oriented policy of Ukraine to take into account the scale of socio-cultural globalization through developing cultural standards. These standards must regard both the entire cultural palette of Europe and the basic principles of our country. Only on such a basis in the framework of European integration Ukraine's cultural policy will effectively protect our cultural treasures at the same time opening them to the world, increasing the authority of Ukraine in the international arena.

The article proved the contemporary cultural policy to be not only a desirable state of social and interstate communication, but also an indispensable condition for the planet peacekeeping. Within the process of European integration of cultural and social dynamics the value of dialogue is the most important thing for us. The article showed the reasons for paying attention to the conceptualization of not only theoretical but also practical models of the cultural policy of Ukraine improvement, with both national and international processes of integration and disintegration taken into account. It is proved that in the process of European integration the Ukraine cultural policy modernization requires the common Ukrainian-European cultural meanings of social activity to be grounded. Under this condition, an interaction, inevitable in the conditions of the globalized world, will be developing

in parallel with the processes of cultural convergence and tolerance of the other values. What is happening in the individual consciousness, with the need to be translated into the sphere of interstate relations, personal friendly relations should become the basis of intergovernmental politics. Such an approach should be comprehensive and take into account the relationship at the level of person, group, ethnic group, state, planetary society. It is proved that collective and personality aspects should jointly form the socio-cultural context of cultural policy in the context of European integration.

Keywords: cultural policy, European integration, international relations, multiculturalism.

УДК 323.2

А. І. ПОГОРЕЛОВА

АНТИКОРУПЦІЙНА КУЛЬТУРА В СИСТЕМІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Розглядаються можливості впливу парламентського потенціалу України на додання корупції в країні.

Ключові слова: корупція, парламент, суспільство, демократія, культура парламентаризму, якість законів.

Погорелова А. И. Антикоруptionная культура в системе демократического государственного строительства

Рассматриваются возможности влияния парламентского потенциала Украины на преодоление коррупции в стране.

Ключевые слова: коррупция, парламент, общество, демократия, культура парламентаризма, качество законов.

Pohorelova Alla. Anticorruption Culture in the System of Democratic State Creation

The article focuses on the Ukraine's parliamentary potential possibilities to influence overcoming corruption in the country.

Keywords: corruption, parliament, society, democracy, parliamentarism culture, quality of laws.

© ПОГОРЕЛОВА Алла Іванівна — доктор політичних наук, доцент, науковий консультант Інституту законодавства Верховної Ради України, заслужений працівник культури України

Для громадян України, органів державної влади України має бути серйозним викликом необхідність більш ефективної розбудови справедливого демократичного устрою життя, подолання сприйняття міжнародною спільнотою України як однієї із найбільш корумпованих країн світу. Розглянемо об'єктивні можливості антикорупційного впливу на вирішення зазначеного завдання в контексті парламентського потенціалу, підвищення якості роботи єдиного законодавчого органу — Верховної Ради України.

Йдеться про: долання корупційних схем включення особи до списку кандидатів у депутати; професійну спроможність депутатського корпусу розробляти та ухвалювати якісні законопроекти; налагодження ефективного контролю за виконанням законів; чітку відпрацьовану систему невідворотності відповідальності за корупційні дії; дотримання депутатської етики в усіх діях всіма депутатами; систему парламентських заходів з формування високої правової культури в суспільстві; створення атмосфери впливу на свідомість громадян через систему культури, моралі, права з метою утвердження антикорупційного світогляду в суспільстві.

Очевидною видається провідна роль парламенту у розгортанні модернізаційних процесів в Україні на базі реформістських, в т. ч. спеціальних антикорупційних законів, ефективного контролю їх виконання, забезпечення реального покарання за корупційні дії, що має демонструвати реформована судова система.

Оскільки латинське слово *corruptio* означає підкуп, то зрозуміло, що підкупність і продажність серед державних, політичних і громадських діячів, а також урядовців і службовців державного апарату має розглядатися суспільством як зрада національних інтересів, як свідоцтво вкрай низьких моральних якостей так званої еліти, що гальмує розвиток економіки, негативно позначається на психологічному кліматі в суспільстві, веде людей до розчарування, зневіри у справедливість, у можливості реалізувати свої творчі здібності на рідній землі, змушує шукати такі можливості в інших країнах.

Обговорення проблем забезпечення ефективності антикорупційного законодавства України зокрема під час круглого столу в Інституті законодавства Верховної Ради України в лютому

2018 року за участю народних депутатів України, науковців, юристів-практиків вкотре показало актуальність системного підходу до розгляду корупції як масштабної загрози для консолідації української політичної нації, для розбудови демократичної держави, засвідчило наявність значних резервів щодо реалізації парламентського антикорупційного потенціалу.

Демократія отримує життєву силу в разі свідомої орієнтації держави і суспільства на високі моральні цінності, на правові норми, які диктують людям певну поведінку в їхньому спільному житті. Саме там діє правовий порядок, де визнаються й дотримуються моральні норми, що є загальнокультурними за своїм походженням, адже право працює у зв'язці з мораллю над людською поведінкою, сприяє утвердженню такого порядку в суспільному житті, що заснований на справедливій взаємодії, на довірі, взаємоповазі громадян.

Українські дослідники проблем подолання корупції і тіньової економіки справедливо наголошують, що важливою умовою подолання корупції є послідовна демократизація всіх сфер суспільного життя, відкритість влади, прозорість та зрозумілість для населення державних рішень, професійна діяльність управлінського апарату¹.

На відміну від європейських держав, в яких правова свідомість, правова культура, вивірене ефективне податкове законодавство, жорстка реакція на виявлені факти корупції уже виступають соціальним регулятором відносин всередині політичної системи, держави і суспільства, в яких антикорупційна складова правової культури виявляє себе з очевидністю на публічному рівні через поведінку керівних осіб, в Україні перед парламентом стоїть актуальне завдання консолідації зусиль всіх державних органів і громадян задля активного формування правової системи цінностей, правової культури.

В умовах становлення і розвитку ринкових відносин важко переоцінити роль культури, як відповідної освіти, виховання, облагородження людини в забезпеченні гармонізації ринкового принципу, що асоціюється із почуттям свободи, і соціального, суттєвою ознакою і компонентом якого є відповідальність. Це

пояснює гостру суспільну вимогу до розмежування бізнесу і політики, до унеможливлення проведення власних бізнесових справ на політичних, державних посадах, яка в Україні на жаль практично ігнорується, що веде до свавілля так званої еліти, підриває спроможності до розвитку країни. Бажання політичного класу «мати» на противагу «бути» — є не просто свідченням відсутності відчуття міри, тобто відсутності необхідної для високопосадовців культури. Стає зрозумілою природа їхнього захоплення тактичними кроками в ім'я збереження власного владного становища замість вироблення стратегічних орієнтирів розвитку в інтересах всього народу.

Сьогодні особливо доречною вбачається думка, що її артикулює Еріх Фромм²: при способі існування за принципом володіння основу стосунків між індивідами становлять суперництво, антагонізм, страх, бажання мати супроводжує прагнення мати дедалі більше. І природним наслідком орієнтації на володіння виявляється зажерливість, що б не було предметом жадання. При цьому виробництво, якого б рівня розвитку воно не досягло, ніколи не встигатиме задовольняти необмежені запити й бажання; між індивідами обов'язково виникнуть суперництво та антагонізм у боротьбі за досягнення ще більших благ. На противагу зазначеному при орієнтації на буття приватна власність вартує не надто багато, не є значимою величиною, бо для того, щоб користуватися чимось або отримувати задоволення від чогось, не конче обов'язково володіти цим «чимось». При орієнтації на буття не одна людина, а великі спільноти, навіть мільйони здатні поділяти спільну радість, пізнавати щастя спільної радості, що є однією з найглибших форм людського щастя. Про це свідчить піднесений настрій в суспільстві після проголошення 1991 року незалежності України або спільне тріумфування в українському парламенті після прийняття Конституції України 1996 року.

У контексті формування кадрового складу та забезпечення належного функціонування Парламенту, в якому від депутатів вимагається професійна готовність діяти в інтересах усього народу, питання антикорупційної свідомості, антикорупційної культури депутатів набувають ваги важливих критеріїв при визначенні

кандидатів у депутати, якими мають керуватися політичні партії, громадські організації, формуючи передвиборчі списки, або рекомендації до включення певних осіб у такі списки. До речі, понад п'ятсот років тому, коли Київ отримав замість вічового устрою міське управління за німецьким (магдебурзьким) правом, кияни серйозно замислювалися над тим, кого обирати до магістрату.

Правовими наслідками отримання Києвом магдебурзького права, зокрема, стали: обмеження прав місцевої державної адміністрації (воевод, намісників тощо); обрання власного органу міського самоврядування — магістрату, який складався із двох колегій — ради (адміністративний орган) та лави (судовий орган). Раду магістрату очолював бургомістр, колегію лавників — вїйт. Право бути обраними до магістрату мали жителі міста «добрі, розумні, осілі в місті, віком від 25 до 70 років, не дуже багаті і не дуже бідні, з доброю славою, законно народжені, охороняючі справедливість та правду, такі, що не мають жадібності та злості, не лихварі, не двоєжонці тощо»³.

Ми маємо зазначити, що сьогодні подібні критерії оцінюються як порушення прав людини у відповідності до Конституції України, міжнародних норм, що громадяни самі повинні розбиратися, за кого варто голосувати. Але безперечно тоді логічно ставити питання про рівень культури виборців, їхньої правосвідомості, про їхню обізнаність із реальним станом речей. На допомогу мають приходити демократичні об'єктивні засоби масової інформації, громадські організації, які, аналізуючи ступінь відкритості влади, на базі журналістських розслідувань чесно орієнтували б громадян з цього питання, сприяли б виробленню ними власних оцінок, їхньому власному осмисленому вибору. На жаль, ці питання ще не набули в Україні належної уваги, практичної продуктивності.

Культура, яка є по суті людською формою життя, як відомо, опосередковує природне існування людини мисленням, почуттями, діяльністю. Саме діяльнісно-творче розуміння культури привертало увагу геніального українського мислителя Г. Сковороди. Культура потребує певної рівноваги духовних і матеріальних цінностей, відчуття міри у всьому, спрямованості не на жорсткий, а

на демократичний ідеал, яким логічно вважати вміння людей співіснувати, вміння досягати домовленостей, консенсусу, миру замість війни.

У процесі історичного розвитку ми бачимо переплетіння традицій, що забезпечують збереження соціальної організації суспільства, та інновацій, що рухають його вперед. Нині взаємодіють різні традиції та різні інновації. Оновлення підходів до розвитку культури у XXI ст. органічно пов'язане з розвитком концепції оптимальної взаємодії всіх сфер суспільного організму, що відбиває об'єктивний тісний і глибокий взаємозв'язок екологічних, економічних, політичних і морально-етичних процесів. Моральних лідерів здатна створювати лише справжня культура.

Не може бути продуктивним і консолідаційним взаємозв'язок між політичним класом і суспільством, якщо вони живуть в різних культурно-правових системах координат, за власним розумінням добра і зла, справедливості, не відчувають болі знедолених.

Депутатський корпус виступає важливою складовою політичного класу, його активність живиться конституційною вразливістю через неминучу ротацію у визначений законодавством термін і можливість бути обраними або необраними до Верховної Ради України у наступній каденції парламенту. Результативність роботи народних обранців суспільство має навчитися пов'язувати насамперед із здатністю влади долати кризові явища, домагатися якісних зрушень у позитивний для людей бік у всіх сферах соціально-економічного, соціально-культурного життя.

На сучасному етапі нашого розвитку принципово важливо визначати парламентаризм як співтворчість на шляху демократичного врядування держави і суспільства із визнанням морального імперативу за провідної ролі законодавчої влади. Така співтворчість об'єктивно може бути результативною в разі постійного відчуття державою і суспільством одне одного, усвідомлення партнерами важливості діалогу влади і суспільства, всіх його громадян, готовності до такого діалогу, вироблення його механізмів, ефективності результатів співтворчості на базі зазначеного діалогу, що і свідчитиме про культуру парламентаризму⁴.

Забезпечення правових передумов та ефективних форм діалогізації парламентської комунікації визначає сам зміст поняття «культура парламентаризму». Розвиток культури парламентаризму виступає як надійний механізм збереження відносин солідарності й довіри в суспільстві. Запропоноване поняття виводить розгляд проблем розвитку самого парламенту і проблем розвитку суспільства за межі їхньої нібито окремішності. Адже лише на шляху розгляду їхньої взаємодії і взаємовпливу можна віднаходити резерви зміни на краще якісних характеристик як влади, так і суспільства, формування сучасного оптимістичного світогляду.

У сучасних умовах зростає значення світоглядних принципів політики, політичної етики, і в першу чергу — законодавців. Саме вони виступають своєрідним компасом політичної поведінки людей, впливають на виконання ними політичних функцій, формування власної морально-політичної позиції. Саме влада, як відомо, є одночасно і ключовою метою і засобом політичної діяльності, тому їй належить вирішувати різноманітні соціально-економічні, соціально-культурні проблеми, встановлюючи якісні межі моральності в політиці, дотримуючись певних культурних рамок. Політики з чітко визначеною позицією, морально бездоганною поведінкою виступають як найбільш стабільні суб'єкти політичної практики.

Моральний імператив у діяльності парламенту охоплює цілий ряд взаємопов'язаних компонентів, що мають об'єктивний і суб'єктивний характер. Йдеться, перш за все, про об'єктивні парламентські орієнтації, що визначаються конституційними повноваженнями парламенту, дозволяють оцінити роботу парламенту на підставі довіри чи недовіри громадян до влади. Від суб'єктивних моральних цінностей, притаманних представникам усіх основних підсистем такого складного організму, як парламент, та використання ними тих парламентських технологій, що позитивно зарекомендували себе в європейській і світовій парламентській практиці, їхнього професійного рівня залежить підсилення чи гальмування досягнення тих результатів, на які розраховують виборці.

Оскільки сфера моральних аспектів професійної діяльності депутатів парламенту привертає особливо пильну увагу з боку

громадськості, у тому числі і завдяки засобам масової інформації, стає зрозумілим виняткове значення відкритості роботи парламенту, унеможливлення такого небезпечного соціального явища, як показна, подвійна мораль, подвійні стандарти його представників, адже саме вони живлять деформацію масової свідомості, у ряді випадків слугують виправданням порушень законів пересічними громадянами. Внутрішньопарламентський діалог повинен демократизуватися під впливом розвитку діалогу з виборцями та залучення відповідних фахівців, громадських організацій до серйозного опрацювання законопроектів на всіх стадіях законотворчої роботи.

Пошук суспільством і владою таких механізмів представництва та урахування в парламенті соціальних інтересів різних верств населення, які би дозволили наповнювати парламент підготовленими до складної парламентської роботи особистостями (як чоловіками, так і жінками різного віку), що здатні бути вищими за корпоративні інтереси на користь загальнонаціональних, тобто особистостями з високим інтелектуально-моральним, культурним потенціалом, набуває значення стратегічного чинника демократичної розбудови. На цьому шляху можна буде переборювати існуючу надмірну конфліктність міжфракційних відносин у Верховній Раді України, збільшувати потужність взаємного культурного впливу еліти і всього українського соціуму, долати агресивну тоталітарність поведінки як депутатів, так і виборців.

Виходячи із завдання підвищення якості законопроектів, їхньої антикорупційної спрямованості, на вирішенні якого наполягає суспільство, парламенту належить ефективніше використовувати позитивний міжнародний, зокрема європейський, досвід шляхом широкого залучення до підготовки законопроектів, їхнього обговорення у відповідних робочих групах, на круглих столах законодавців різних фракцій, комітетів, урядовців, експертів, активістів громадських організацій, фахівців правозастосовчої практики, розширювати свої погляди на актуальні проблеми, виробляти більш плідні підходи, зміцнювати взаємну довіру в суспільстві.

Ознакою професіоналізму має стати ефективна робота кожного парламентського комітету з вітчизняною науковою спільнотою, систематична публічна оцінка результатів такої роботи, що сприятиме піднесенню рівня культури парламентаризму, зближенню підходів різних політичних сил до перспектив розвитку держави, до справедливого устрою, при якому корупція буде не лише аморальним явищем, але й невігідною економічно.

Антикорупційна спрямованість у діяльності Парламенту сприятиме утвердженню ідей парламентаризму в суспільстві, вихованню прихильників демократії серед політичних лідерів, громадських активістів, молодих виборців. Політичний процес дедалі більше набуватиме рис спільного пошуку раціональних підходів до організації демократичного загальнонаціонального життя, узгодження інтересів всіх верств населення на якісній правовій основі. Політика поступово має перетворюватися у науку і мистецтво жити разом, що відповідатиме викликам ХХІ століття.

1. *Мандибура В. О.* Корупція: інституційна сутність та механізми подолання: монографія. Київ: Парлам. вид-во, 2017. 488 с. 2. *Фром Еріх.* Мати чи бути. Київ: Укр. письменник, 2010. С. 123-128. 3. *Мужилко О.* Влада міста Києва. Київ: Бужани, 2011. С. 13. 4. *Погорєлова А. І.* Розвиток культури парламентаризму в Україні: монографія. Київ: Парлам. вид-во, 2012. 248 с.

Pohorelova Alla. Anticorruption Culture in the System of Democratic State Creation

The necessity to ensure more effective building-up of a just democratic way of life, overcoming the international community's perception of Ukraine as one of the most corrupt countries in the world should be a serious challenge for the citizens of Ukraine, and the Ukrainian authorities. Let's review the objective possibilities of anticorruption influence on fulfilling this task in the context of parliamentary potential, improving the quality of the work of a single legislative body — the Verkhovna Rada of Ukraine.

We are talking about: the elimination of the corruption schemes of including a person in the list of candidates for deputies; the professional capacity of the deputy corps to develop and adopt qualitative bills; the establishment of an effective control over the implementation of laws; the clear thoroughly elaborated system of inevitability of liability for corruption actions; the observance of the deputy's ethics in all actions by all the deputies; the system of parliamentary measures for the formation of a high legal culture in society; the creation of an atmosphere of

influence on the consciousness of citizens through the system of culture, morality, and law in order to establish an anticorruption outlook in the society.

It is obvious that the Parliament shall play a leading role in developing the modernization processes in Ukraine based on the reformist laws inter alia special anti-corruption laws, effective control over their implementation, and ensuring real penalty for the corrupt conduct, which should be demonstrated by the reformed judicial system.

Whereas the Latin word *corruptio* means bribery, it is clear that the covetousness and corruption among state, political and public figures, as well as government officials and employees of the state apparatus should be considered by society as a betrayal of the national interests, as an evidence of the extremely low moral qualities of the so-called elite, which hinders the development of economy, adversely affects the psychological climate in society, leads the people to disappointment, disbelief in justice and ability to realize their creative abilities on their native land, forcing them to look for such options in the other countries.

Unlike the European states, in which the legal consciousness, the legal culture, and the established effective tax legislation, as well as the tough response to the revealed facts of corruption have already become a social regulator of relations within the political system, the state and society; in which the anticorruption component of the legal culture manifests itself clearly in the public level through the behavior of executives, in Ukraine the Parliament faces an urgent task of consolidating the efforts of all state bodies and citizens for the sake of active formation of the values' legal system and the legal culture.

In the context of the formation of cadre personnel and ensuring proper functioning of the Parliament, in which professional readiness to act in the interests of the entire nation is required of the deputies, the issues of anti-corruption consciousness and the anticorruption culture of deputies acquire the weight of important criteria in determining the candidates for deputies, which political parties and public organizations should follow, forming pre-election lists, or recommendations for inclusion of certain people in such lists.

At the present stage of our development, it is fundamentally important to define parliamentarianism as an associate creative work on the path of democratic governance of the state and society, with the recognition of the moral imperative under the leadership of legislative power. Such an associate creative work can objectively be resultative in the event of a constant sensation of each other by the state and the society, the awareness of partners of importance of the dialogue between power and society, all its citizens, readiness for such a dialogue, the development of its mechanisms, the effectiveness of an associate creative work on the basis of the mentioned dialogue, which will testify to the culture parliamentarism [4].

The moral imperative in the work of the Parliament embraces a number of interrelated components that are of objective and subjective character. First of all,

we are speaking about the objective parliamentary orientations that are determined by the constitutional powers of the parliament, which allows us to assess the work of the parliament on the basis of trust or distrust of citizens to the power. From the subjective moral values that are inherent to the representatives of all the main subsystems of such a complex organism as a parliament, and their use of those parliamentary technologies that have proven positively in European and world parliamentary practices, as well as from their professional level there depends strengthening or retarding the achievement of those results, which voters expect.

As far as the sphere of moral aspects of people's activity in the event of their activities in the parliament attracts particular attention from the public, including through the mass media, it becomes clear the exceptional importance of the openness of the work of the parliament, the impossibility of such a dangerous social phenomenon, as evidenced by the double morality, the double standards of its representatives, because it feeds on the deformation of mass consciousness, justifies in some cases violations of laws by ordinary citizens. The intra-parliamentary dialogue should be democratized under the influence of the development of dialogue with voters, subject to serious drafting of draft laws at all stages of lawmaking with the participation of relevant specialists and public organizations.

As far as the sphere of moral aspects of professional activities of the parliament's deputies attracts particular attention on the part of the public, also due to the mass media, it becomes clear the exceptional importance of the openness of the parliament, making impossible such a dangerous social phenomenon, as a hypocritical, double morality, the double standards of its representatives, because scilicet they feed the deformation of mass consciousness, and in some cases serve the justification for violations of laws by ordinary citizens. The inter-parliamentary dialogue should be democratized under the influence of the development of dialogue with voters and the mandatory involvement of relevant specialists and public organizations in the serious elaboration of draft laws at all stages of lawmaking.

The anti-corruption orientation in the Parliament's activities will expedite the consolidation of the parliamentarism's ideas in society, the education of supporters of democracy among political leaders, public activists, and young voters. The political process will increasingly acquire the features of a common search for rational approaches to the organization of a democratic nationwide life, harmonization of the interests of all segments of the population on a qualitative legal basis. Politics must gradually become a science and art of living together that will meet the challenges of the 21st century.

Keywords: corruption, parliament, society, democracy, parliamentarism culture, quality of laws.

**В. В. ДОБІЖА
О. В. КОЛЕСНИК**

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІЛІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Проаналізовано сутність явища «мілітаризм» як ідеологічної доктрини, так і як політичного режиму. Систематизовані прояви мілітаризації українського суспільного життя. Досліджено поняття «громадянський мілітаризм» який слід визначати як беззастережне прийняття військових цінностей, манер, принципів і відносин. Охарактеризовані історичні передумови формування української мілітарної культури.

Ключові слова: мілітаризм, громадянське суспільство, мілітарна культура, громадянський мілітаризм.

Добижа В. В., Колесник А. В. Особенности формирования военной культуры в украинском обществе

Произведен анализ явления «милитаризм» как идеологической доктрины, так и в значении политического режима. Систематизированы проявления милитаризации украинской общественной жизни. Исследовано понятие «гражданский милитаризм», который следует определять как безоговорочное принятие военных ценностей, манер, принципов и отношений. Охарактеризованы исторические предпосылки формирования украинской военной культуры.

Ключевые слова: милитаризм, гражданское общество, военная культура, гражданское милитаризм.

Dobizha Vasyl, Kolesnik Oleksandr. Features of the formation of military culture in Ukrainian society

The essence of the phenomenon of «militarism» as an ideological doctrine and in the meaning of the political regime is analyzed. Systematized manifestations of the militarization of Ukrainian public life. The notion of «civil militarism», which should

---

© **ДОБІЖА Василь Валерійович** — кандидат політичних наук, доцент кафедри правового регулювання економіки і правознавства Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету

© **КОЛЕСНИК Олександр Володимирович** — викладач Вінницького коледжу економіки і підприємництва Тернопільського національного економічного університету

be defined as unconditional acceptance of military values, manners, principles and relations, is explored. The historical preconditions for the formation of the Ukrainian military culture are characterized.

Keywords: *militarism, civil society, military culture, civil militarism.*

Виклики і завдання, що постали перед українською владною елітою протягом останніх чотирьох років суттєво відрізняються від тих, які були актуальні протягом попередніх двадцяти п'яти років незалежності. Якщо раніше ціна питання становила класичні внутрішньодержавні проблеми держави з перехідною економікою, а саме: швидкість і системність проведення реформ, низький рівень життя і доходів населення, боротьба з корупцією та рух на шляху євроінтеграції. На сьогоднішня до невирішених внутрішніх питань додалися ще й інструменти гібридної зовнішньої агресії: військова анексія Криму, окупована територія ОРДЛО, масштабні кібератаки на українські державні та комерційні установи, реальна загроза війни, і, в найгіршому варіанті розвитку подій, втрата державності. Терористичних актів в Україні за останні три роки сталося більше ніж за весь час з 1991 року. Замахи на народних депутатів, офіцерів силових структур, чеченських та грузинських патріотів, які воювали за цілісність України вже стали повсякденністю в державі, що перебуває в стані війни. Тому очевидно, що захисною реакцією українського суспільства стало зростання мілітаристських проявів в усіх сферах суспільного життя.

Мілітаризмом (від лат. *Militaris* — військовий) прийнято вважати переважання воєнних ціннісних уявлень, способів мислення та поведінки у невоєнних сферах політики і суспільства. Виник в середині XIX століття для позначення режиму правління і політики Наполеона III у Франції. Ознаками мілітаризму є домінування мілітарної сфери порівняно з іншими сферами політики, позитивна оцінка війни (досягнення поставленої мети засобами збройного насильства), засвоєння командної ієрархії, подібної до армійської, в економічному житті та соціальних відносинах, привілейоване становище військових¹.

Дефініція «мілітаризація» має подвійне трактування і значення. По-перше, в традиційному розумінні мілітаризація — це процес підпорядкування суспільного життя потребам ведення збройної боротьби, здатний в результаті призвести до перебудови всього суспільства на військовий лад. По-друге, доцільно вказати на можливість мілітаризації політики, під якою слід розуміти процес цілеспрямованого або стихійного поширення принципів військового мистецтва, засобів, методів і технологій військового походження в сферу зовнішньо- і внутрішньополітичних відносин².

Втім традиційний підхід щодо розуміння цього явища базувався на системі цінностей часів холодної війни ХХ сторіччя і на сучасному етапі виглядає застарілим. Стереотипним було бачення, що мілітарист прагне захопити територію або слабшу державу і саме з цією метою озброюється, при цьому зберігаючи в середині своєї держави статичне і жорстко контрольоване суспільство.

З політичної точки зору вбачалась державна система на кшталт Пруссії, Німеччини чи Японії ХІХ-ХХ ст. з жорсткою авторитарною та ієрархічною формою влади, що всі галузі економіки підпорядковувала військово-промислового комплексу.

Проте реаліями сьогодення постало те, що класична, повномасштабна війна із застосуванням збройних сил з метою захоплення території, втрачає свою актуальність. При цьому сторона-агресор намагається та може залишатися публічно непричетною до розв'язаного конфлікту. Проти України застосовується гібридна війна — війна, основним інструментом якої є створення державою-агресором в державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які звичайно досягаються війною. Типовими компонентами гібридної війни є використання методів, що сприяють виникненню та поглибленню в державі, обраній для агресії, внутрішніх конфліктів: створення внутрішніх суспільних протиріч через пропаганду з її переходом у інформаційну війну; створення економічних проблем через економічне протистояння з переходом в економічну війну та протидію зв'язкам країни-жертви з сусідніми країнами; підтримка сепаратизму та тероризму аж до актів державного тероризму; сприяння створен-

ню нерегулярних збройних формувань (повстанців, партизан та ін.) та їх забезпечення³.

Також новим віянням стала так звана опосередкована війна (з англ. *Proxy war*) — міжнародний конфлікт між двома державами, що прагнуть досягнення своїх власних цілей за допомогою військових дій але не безпосередньо, а використовуючи територію і ресурси третьої країни, під прикриттям внутрішнього конфлікту в цій третій країні. При цьому держави, що офіційно не беруть участь у військових діях, системно підтримують своїх союзників фінансово, технікою, військовими кадрами (радниками, добровольцями чи відпускниками).

Тому сутність явища «мілітаризм» слід розкривати і як ідеологічну доктрину, і як політичний світогляд та спосіб життя, і як трансформацію суспільної свідомості з врахуванням воєнних інтересів.

Україна перемістилася в Глобальному індексі мілітаризації за 2016 рік з 23-го на 15-те місце серед 152 держав світу, що представлені у рейтингу⁴. У загальноєвропейському рейтингу Україна піднялася на 7 сходинку, поступаючись Вірменії, Росії, Кіпру, Греції, Азербайджану і Білорусі, але випереджаючи більшість країн Західної Європи. Місце в рейтингу визначається наступним чином: порівняння частки військових витрат у валовому внутрішньому продукті (ВВП) і часткою витрат на охорону здоров'я (як частка ВВП); співвідношення між загальним числом збройних сил, кількістю лікарів і загальною чисельністю населення; співставлення кількості важких систем озброєння із загальною чисельністю населення. Серед європейських країн, де зниження оборонних бюджетів було сталою тенденцією протягом тривалого часу, конфлікт в Україні призвів до істотної зміни мислення, і, як наслідок, зростання військових витрат.

Можемо констатувати, що вже четвертий рік поспіль послідовно зростають бюджетні видатки на оборону та забезпечення українського війська. Якщо відслідковувати витрати в динаміці, то матимемо наступну ситуацію: з 2008 року, за сталого зростання вітчизняної економіки, видатки на потреби оборони, навпаки, зменшувались і не перевищували 1% від ВВП. А в 2010—2013 роках

за станом витрат на «оборонку» Україна посідала передостаннє місце серед країн Європи. Військові дії на Сході суттєво змінили підхід до формування оборонного бюджету нашої держави. В 2016 році видатки на нацбезпеку та оборону становили 113 млрд грн, або 2,46% від ВВП. В бюджеті на 2017 рік було передбачено 130 млрд грн, або 5% від ВВП. А в поточному році ЗУ «Про Державний бюджет на 2018 рік» на оборону та національну безпеку вже заплановано спрямувати 170,5 млрд. грн. Загальний обсяг фінансування сектору безпеки і оборони складатиме 5,1% від ВВП. Показники двох останніх років відповідають Стратегії національної безпеки України та Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, відповідно до яких щорічне бюджетне фінансування сектору безпеки і оборони має становити не менше 5% від ВВП⁵.

Президент України П. Порошенко зазначив, що понад 93 тисячі українських воїнів є безпосередніми учасниками бойових дій, майже 108 тисяч брали або беруть участь в Антитерористичній операції, 210 тисяч прийшли до армії за шість хвиль мобілізації. З них 35 тисяч, тобто кожний шостий, — добровольці. А чисельність Збройних сил України збільшили до 250 тисяч.

Як наслідок має суттєвий прогрес щодо оцінки ефективності вітчизняних військових. Відповідно до щорічного рейтингу військової могутності міжнародної організації Global Fire power 2017 р. українські збройні сили посіли 30 місце серед 133 країн учасниць рейтингу⁶. Перша десятка виглядає наступним чином: США, Росія, Китай, Індія, Франція, Великобританія, Японія, Туреччина, Німеччина, Єгипет.

Досить показовим є рівень міліарних поглядів у різних країнах Європи. Зі зброєю в руках захищати власну державу готові 74% мешканців Фінляндії, 62% — України. Такі дані показало глобальне опитування, проведене однією з провідних світових асоціацій в області досліджень і опитувань Gallup International. У Росії цей показник виявився нижчим — 59%. У країнах Західної Європи показники готовності захищати свою країну виявилися помітно нижчими. Готові взяти зброю 19% бельгійців, 18% німців і 15% жителів Нідерландів, 20% італійців, 21% іспанців. Більш високою

виявилася готовність воювати серед громадян Польщі (47%), Греції (54%), Великобританії (27%), Франції (29%) і Ірландії (38%)⁷.

Американський дослідник Альфред Вагтс у своїй праці «Історія мілітаризму» охарактеризував таке поняття як громадянський мілітаризм яке слід визначити як беззастережне прийняття військових цінностей, манер, принципів і відносин. Пріоритет віддається військовим міркуванням. Героїчне виявляється переважно у військовій службі і в військових діях, в підготовці до яких і полягає головний інтерес держави і на які повинні витрачатися головні ресурси⁸. Подібні процеси притаманні і українському суспільству. Після Революції гідності українське громадянське суспільство відповіло на зовнішню військову агресію двома паралельними та взаємопов'язаними рухами — добровольцями, які були включені до складу ЗСУ, МВС, Нацгвардії та йшли захищати рідну землю, і волонтерами, які збирали кошти, щоб купити першим їжу, одяг, амуніцію і навіть зброю. Сотні організацій на кшталт «Combat UA», «Армія SOS», «Крила Фенікса», «Сестри перемоги», «Повернись живим» брали і беруть участь у зміцненні українських збройних сил, частково перебравши на себе державні функції щодо забезпечення армії. Згідно з соціопитуваннями, понад 80% громадян вважають волонтерський рух обов'язковою складовою розвитку громадянського суспільства, при цьому майже чверть українців тим чи іншим чином допомагали волонтерам. Тобто волонтерство вже стало частиною культури і світогляду української нації.

Ще одним проявом громадянського мілітаризму стало масове бажання наших співвітчизників озброюватись. Колосальні обсяги як легальної, так і нелегальної зброї, можуть свідчити про те, що її накопичують не тільки злочинці, а пересічні українці. В основному нелегальна зброя купується через бажання забезпечити особисту безпеку і невпевненості в захисті держави. Як зазначив голова «Української асоціації власників зброї» Георгій Учайкін: в Україні кількість не облікованої зброї збільшилася до майже 5 млн. одиниць порівняно з тим, що до початку проведення АТО її кількість становила 3,7-3,8 млн. одиниць. Мова тут йде

про автомати і пістолети⁹. Військові дії на Сході поставили Україну в один ряд із країнами Західних Балкан у нелегальному обігу зброї. Частково подібна ситуація пов'язана з тим, що в Україні, яка четвертий рік перебуває в стані гібридної війни, і має близько 200 тис. громадян, що пройшли через шість хвиль мобілізації, досі відсутній законщю регламентував би придбання, зберігання та використання вогнепальної зброї.

Українське суспільство має пройти шлях, що свого часу пройшло американське, в якому армія була створена в 1775 році з народного ополчення і її основою стали сили самооборони штатів. Друга Поправка до Конституції США (прийнята в 1791 році) гарантувала право американцям на володіння вогнепальною зброєю і є чинною по сьогоднішній день. Наразі в США в приватному користуванні знаходяться близько 300 млн. одиниць вогнепальної зброї, тога як населення становить 325 млн. громадян, що робить цю націю найбільш озброєною в світі. Протягом сторіч була сформована культура поводження зі зброєю та сама зброя стало частиною культури і повсякденного життя. Подібна ситуація склалась і в Швейцарії. В конфедерації існує всезагальна система призову і демобілізації, а також постійно діючий армійський резерв, що передбачає постійне володіння або наявність в приватних оселях вогнепальної зброї.

Українська влада аби використати досвід цих країн має не просто легалізувати вогнепальну зброю, але й підготувати систему резервістів для армії, досягнувши таки чином відразу кілька цілей — озброїти населення (за бажанням самого населення) і повернути в масову культуру населення зброю як один з її атрибутів.

Мілітаризація українського суспільного життя яскраво проявилася під час виборчої кампанії до Верховної Ради 2014 року. Тоді різні політичні сили аби задовольнити існуючий суспільний запит на героїв війни та відомі обличчя, масово включали до виборчих списків учасників АТО. В результаті до парламенту пройшли кілька десятків військовослужбовців, які брали участь в АТО на різних посадах, включно з командирськими. Так народними депутатами України VIII скликання стали тодішній лідер організації Правий сектор Дмитро Ярош, командир полку спеці-

ального призначення «Дніпро-1» Юрій Береза, командир 2-го Батальйону спеціального призначення «Донбас» Семен Семенченко, командир добровольчого батальйону «Артемівськ» Костянтин Матейченко, командир полку «Азов» Національної гвардії України Андрій Білецький, комбат «Миротворця» Андрій Тетерук, перший командир батальйону «Айдар» Сергій Мельничук, командир групи в батальйоні «Донбас» Павло Кишкар, полковник Юлій Мамчур та ін.¹⁰ Такої кількості військових у Верховній Раді ще не було за всі роки незалежності.

Історичні передумови формування української мілітарної культури досить фрагментарні і поєднують в собі елементи різних епох. Складаються з традицій часів козацтва, українських державних утворень 1917–1921 рр., радянської військової школи, досвіду воїнів афганців. Аналогічно мілітарна українська культура часів УНР не мала власного підґрунтя і формувалась військовими колишньої Російської імператорської армії. Все найвище військове керівництво УНР, а саме чотири генерал-полковники, п'ять генерал-поручиків і переважаюча більшість з п'ятдесяти восьми генералів-хорунжих здобула освіту і бойовий досвід в лавах Російської імператорської армії — збройних силах Російської імперії. Досить красномовним є приклад гетьмана Павла Скоропадського, що формувався як військовий і політичний діяч під впливом двох культур — української та російської. З українською культурою його пов'язували кровні зв'язки та виховання і ставився він до неї з пошаною в сенсі територіального патріотизму, залюбки користуючись поняттями «козаки», «українські козаки». Також він належав до видатного козацького роду України, і був нащадком гетьмана Івана Скоропадського (1646–1722)¹¹. А вплив російської культури проявився в освіті, військовій кар'єрі, участі у двох війнах і, навіть, посаді флігель-ад'ютанта царя. Мілітарна світоглядна культура формувалася під впливом освіти — Скоропадський навчався в Пажеському Його Імператорської Величності корпусі — найпрестижнішому військовому навчальному закладі Російської імперії.

Аналогічні виклики постали перед Центральною Радою в 1917–18 рр. Тодішня владна еліта допустила ряд системних і як, вияви-

лось, катастрофічних помилок в результаті яких УНР перестала існувати, а українці втратили власну державність на довгих 74 роки розплачуючись за прорахунки української влади мільйонними жертвами голодоморів і репресій. Причини неефективності Центральної Ради полягають у взаємних обвинуваченнях та чварах різних політичних сил, популізмі, недосвідченості і некомпетентності елітарних груп, відсутності державотворчого мислення.

Втім головним прорахунком Центральної Ради нерозуміння потреби створення і розвитку власних регулярних збройних сил.

На сучасному етапі відбувається поповнення мілітарної культури бойовими традиціями, звичаями та військовими ритуалами Збройних Сил України, Національної гвардії, що здобувають практичний досвід ведення бойових дій на сході України.

1. *Політологічний* словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. Київ: МАУП, 2005. С. 488.
2. *Цыбаков Д. Л.* Вектор милитаризма в процес се формирования субъектов международной политики на постсоветском пространстве // Вестник РУДН. Серия: Политология. 2012. № 3. **3.** *Гібридна війна* // Вікіпедія — вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/гібридна_війна.
4. *International's global survey shows three in five willing to fight for their country.* URL: <http://gallup-international.bg/en/Publications/2015/220-WIN-Gallup-International%E2%80%99s-global-survey-shows-three-in-five-willing-to-fight-for-their-country>.
5. *Бюджет* Міноборони-2017 // Народна армія. URL: <http://na.mil.gov.ua/43410-na-tehnichne-pidsylennya-vijska-spryamuyut-18-koshtiv-a-bojovodoplaty-zrostut-do-6-tysyach>.
6. *Military Strength Ranking.* The complete Global Fire power list for 2017 puts the military powers of the world in to full perspective. URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>.
7. *Max M. Mutschler* Global militarization index 2016. URL: https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/GMI_2016_e_2016_01_12.pdf
8. *Vagts A.* A history of militarism: civilian and military. New York: Meridian Books, 1959. P. 13–15.
9. *Кількість нелегальної зброї в Україні збільшилася до 5 млн одиниць* // UNN. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1639409-killist-nelegalnoyi-zbroyi-v-ukrayini-zbilshilasya-do-5-mln-odinits-ekspert>.
10. *Верховна Рада України* // Офіційний сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list.
11. *Державно-правові* погляди Павла Скоропадського: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2003. 19 с.

Dobizha Vasyl, Kolesnik Oleksandr. Features of the formation of military culture in Ukrainian society

Challenges and tasks are affected by the Ukrainian ruling elite during the last three years differ significantly from those which were relevant during the previous twenty-five years of independence. If before the price issue was classical domestic problems of the transition economy, namely: the speed and systematic implementation of reforms, low living standards and incomes, the fight against corruption and the movement towards European integration.

Militarism (from the Latin *militaris* — military) is considered to be the predominance of military value concepts, ways of thoughts and behavior in non-military spheres of politics and society. It arose in the middle of the nineteenth century to indicate the regime of government and policy of Napoleon III in France. The signs of militarism are the dominance of the military sphere in comparison with other areas of politics, the positive assessment of the war (achievement of the goal by means of armed violence), the assimilation of a command hierarchy is similar to the military, in economic life and social relations, the privileged position of the military.

The definition of «militarization» has a double interpretation and meaning. Firstly, in traditional sense, militarization is the process of subordinating social life to the needs of armed struggle, which can be resulted in the restructuring of the whole society into a military system. Secondly, it is worth pointing out the possibility of militarization of a policy, which should be understood as the process of deliberate or spontaneous propagation of the principles of military art, means, methods and technologies of military fields in the sphere of foreign and domestic relations.

However, the traditional approach to understanding this phenomenon was based on a system of values during the Cold War of the 20th century and at the present stage it looks outdated. Stereotyped was the vision that the militarist seeks to seize the territory or the weaker state and is precisely for this purpose armed, while preserving a static and tightly controlled society in the middle of its state.

Therefore, the essence of the phenomenon of «militarism» should be disclosed both as an ideological doctrine and as a political outlook and way of life, and as a transformation of social consciousness taking into account military interests.

Another manifestation of civil militarism was the massive desire of our compatriots to be armed. Colossal volumes of both legal and illegal weapons can be testified to the fact that it is accumulated not only by criminals, but by ordinary Ukrainians. Mostly illegal weapons are acquired because of the desire to provide personal security and insecurity in protecting the state.

Ukrainian authorities are in order to use the experience of these countries should not only legalize firearms, but also prepare a system of reservists for the army, thus achieving several goals at once — arming the population (at the request

of the population itself) and turning the mass culture of the population into weapons as one of its attributes.

Historical prerequisites for the formation of the Ukrainian militaristic culture are rather fragmentary and combine elements of different eras. They consist of the traditions of the times of the Cossacks, the Ukrainian state formations of 1917-1921, the Soviet military school, the experience of the soldiers of the Afghans. Similarly, the militaristic Ukrainian culture of the time of the UPR did not have its own foundation and was formed by the military of the former Russian imperial army.

At the present stage, the replenishment of the militaristic culture is carried out with combat traditions, customs and military rituals of the Armed Forces of Ukraine, the National Guard, which acquire practical experience of conducting military operations in the east of Ukraine.

Contemporary militarism is characterized by its national differences and peculiarities. Russian imperial militarism is connected with paradigm and the sacralization of the leader, is proud of the victory for which you have no relation, the cult of military parades, the monument to M. Kalashnikov, changing clothes to military uniforms becomes part of the «national» of Russian culture. Ukrainian militarism is a forced, protective reaction to external aggression. In the public consciousness, it is based on the criteria of justice, because the war in the East is forced, defensive and aims to restore peace.

Modern Ukrainian civil society is undergoing rapid development. Society, not the ruling elite, was the foundation of statehood in Ukraine. In it, our fundamental difference from Russia, where the state is built exclusively on the repressive apparatus of special services.

Ukraine will either become the second Israel and learn to function in a long-term military conflict or return to the orbit of Russia's influence.

Keywords: militarism, civil society, military culture, civil militarism.

ПОЗИТИВНА ПОЛІТИЧНА МІФОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ СУСПІЛЬНОЇ ПРАКТИКИ

Аналізовані потреби сучасного суспільства в позитивній політичній міфології, передовсім на рівні реалізації сучасної суспільно-політичної практики, розгляді ролі такої міфології в оптимізації буття сучасного суспільства через відповідну політичну активність; також в ній піддається науковій інтерпретації сутність позитивності політичної міфології, практичні її поширення і утвердження в масовій політичній свідомості, в політичному сегменті соціальної психіки, аналізується дієвість цієї міфології, передумови цієї дієвості, критерії останньої і результативність функціонування позитивної політичної міфології в сучасній суспільно-політичній практиці.

Ключові слова: міф, політична міфологія, позитивна політична міфологія, суспільно-політична практика, політична активність, оптимізація суспільного буття, політична соціально психіка, дієвість позитивної політичної міфології.

Гнатко Н. М. Позитивная политическая мифология в контексте современной общественной практики

Анализируются потребности современного общества в позитивной политической мифологии, в первую очередь, на уровне реализации современной общественно-политической практики, рассмотрению роли такой мифологии в оптимизации функционирования современного общества посредством соответствующей политической активности; также в ней подвергается научной интерпретации сущность позитивности политической мифологии, практические ее распространение и утверждение в массовом политическом сознании, в политическом сегменте социальной психики, анализируется действенность этой мифологии, предпосылки указанной действенности, критерии последней и результативность функционирования позитивной политической мифологии в современной общественно-политической практике.

Ключевые слова: миф, политическая мифология, позитивная политическая мифология, общественно-политическая практика, политическая активность, политическая идеология, роль мифа в политике, мифологизация политической

© ГНАТКО Микола Митрофанович — кандидат психологічних наук, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка», член Асоціації політичних психологів України, експерт Українського клубу

практики, оптимизация общественного бытия, политическая социетальная психика, действенность позитивной политической мифологии.

Gnatko Mykola. Positive political mythology in the context modern society practice

The article is devoted to the analysis of the needs of modern society in positive political mythology, especially at the level of realization of modern sociopolitical practice, the consideration of the role of such mythology in optimizing the existence of modern society through appropriate political activity; it also undergoes a scientific interpretation of the essence of the positivity of political mythology, its practical dissemination and affirmation in the mass political consciousness, in the political segment of the societal psyche, analyzes the effectiveness of this mythology, the prerequisites for this effectiveness, the criteria of the latter and the effectiveness of the functioning of positive political mythology in modern sociopolitical practice.

Keywords: *myth, political mythology, positive political mythology, sociopolitical practice, political activity, optimization of social life, political societal psyche, effectiveness of positive political mythology.*

Життєдіяльність будь-якого суспільства завжди перебуває під впливом різноманітних чинників, частина з яких мають істотне значення для її перебігу. За великим рахунком, їх доречно, зокрема, розділити на дві визначальні категорії, з яких одна — це ті зі зазначених чинників, які сприяють цій життєдіяльності: підвищують її якість, консолідують суспільство, посилюють ідентифікацію з ним відповідних мас людей, удосконалюють функціонування ключових сфер цієї суспільної життєдіяльності — економічної, правової, політичної, культурно-мистецької, релігійної, соціально-захисної (медицина, соціальне забезпечення і т. п.), освітньо-наукової, спортивної тощо; і друга — ті зі зазначених чинників, які, навпаки, цю життєдіяльність нівелюють в тих чи інших її сферах або ж загалом, створюючи більш чи менш виражені загрози самому її буттю, а через це — і, власне, безпосередньо-му існуванню суспільства як такого.

Тобто, до першої категорії відносяться ті з цих чинників, які позитивно впливають на життєдіяльність суспільства, а до другої — ті з них, що впливають на неї негативно. Звідси першу категорію логічно означити, як оптимізуючі життєдіяльність суспільства чинники, а другу, відповідно, як чинники її руйнуючі.

Детальний аналіз чинників цих обох категорій не є предметом даної статті, тому, не вдаючись до нього, зазначимо лише, що руйнівним чином на життєдіяльність суспільства як такого, на саме його буття, саме існування впливають багато конкретних обставин, особливостей самого суспільства, наявних у ньому інформаційних потоків, взаємодій між різними соціальними суб'єктами, що його складають, притаманних йому тенденцій функціонування, зовнішніх щодо нього джерел впливу, а також, власне, деяких базових закономірностей формування, розвитку і занепаду соціальних спільнот як таких. Прикладами тут можуть слугувати, скажімо, виражена ідеологічна строкатість громадян певного суспільства, дисоціативні, роз'єднувальні процеси в останньому, якщо воно перебуває на трансформаційно-перехідному етапі свого буття, потужний зовнішній на нього деструктивний тиск (агресивно-руйнівна інформаційна кампанія, економічна атака — радикальні економічні санкції, фінансово-економічні диверсії, масована економічна блокада, військове вторгнення зрештою), глибока внутрішня економічна криза, радикальний внутрішньо-суспільний політичний конфлікт і т. п.

Наявність подібного стану речей в суспільстві, країні, державі породжує різного рівня вираженості загрозу колапсу подальшого їх існування аж до повної і незворотної загибелі. Звідси гостра потреба суспільства у критичному стані його існування в дієвих засобах оптимізації своєї життєдіяльності, що часто-густо стає, власне, питанням життя-смерті, питанням у буквальному сенсі виживання.

У менш критичних ситуаціях для суспільства гострота потреби у такого роду оптимізуючих його буття інструментах, як правило, не така виражена, але завжди наявний стан суспільно-політичного функціонування будь-якої країни не є ідеальним, і тому оптимізуючий вплив на нього завжди є бажаним¹. Аналогічно, психофізичний стан будь-якої людини ніколи не буває ідеальним, і все, що здатне його наближати до ідеальності, постає як безсумнівно бажане. Суттєво спрощуючи, але не втрачаючи суті, вдамося до констатації тієї універсальної обставини, що в будь-якому соціумі, починаючи від сім'ї і завершуючи всім людством, завжди 3

неминучістю виявляють себе доцентрові і відцентрові сили, тенденції і процеси. Перші з них стабілізують буття соціуму, зміцнюють, консолідуєть, згуртовують його і утверджують позитивну перспективу подальшого його існування, а другі — навпаки, вносять у буття соціуму дестабілізацію, розконсолідовують, послаблюють його і перспективу подальшого його існування нівелюють, а то й, в крайніх випадках, підривають, руйнують, унеможливають.

Серед різноманітних засобів відповідної дії особливе, якщо не визначальне, місце посідає явище міфу. Воно достатньо глибоко, хоча й, вочевидь, не вичерпно, вивчено сучасною наукою², виділені основні його функції в життєдіяльності як соціумів, суспільств, так і окремих людей³, визначена роль його у формуванні соціальної реальності як такої⁴, тому не будемо тут на цьому зупинятися. Зазначимо лише єдине, що міф, який втілює в собі певні змісти, орієнтири, оцінки і цінності політичного характеру і, відповідно, активно функціонує в полі суспільно-політичного виміру буття держави-країни (якої б то не було), постає як, власне, політичний міф, що природно⁵.

І ось одним з найвідповідніших цілі інструментів впливу на стан будь-якого суспільства є саме політичний міф.

Чому саме він? Бо такого роду суттєвий вплив на рівні всього суспільства може вчиняти лише достатньо універсальний чинник програмування масової суспільної свідомості, відповідних соціальної психіки⁶ і масової суспільної поведінки. Окрім того, цей чинник має характеризуватися яскраво вираженими емоційністю, ірраціональністю і волюнтаристичністю, тобто він повинен емоційно захоплювати психіку відповідних осіб, у своїх змістах виходити за межі раціоналістичності (яка істотним чином стримує готовність особи до самозречення в згуртованості зі соціумом) і радикально стимулювати людину до виявлення спільної зі соціумом налаштованості на втілення колективної волі до подолання якихось серйозних перешкод і загроз, як фізичних, так і будь-яких інших (соціальних, ментальних, моральних тощо). І, нарешті, йому має бути іманентно властивою самозрозумілість, імперативність, тотальна беззаперечність. Лише за виразного

поєднання всіх зазначених особливостей відповідний інформаційно-програмуєчий чинник може бути по-справжньому дієвим, коли йдеться про аналізований нами вплив на життєдіяльність суспільства (країни, держави), як позитивний, так і негативний, чи, взагалі кажучи, будь-який, але саме в і с о к о д і є в и й.

Зрозуміло, виходячи зі суті явищ міфу, політичного міфу чи якихось інших інформаційно-програмуєчих людські психіку і поведінку явищ (стереотипів, політичних гасел, атитюдів-соціальних настановлень, раціональних переконань, логічно обґрунтованих принципів людської життєдіяльності, правових норм, моральних засад і т. д., і т. п.), що найбільшою, власне, повною мірою означеним критеріям-вимогам комплексно-системно відповідає він — політичний міф як такий⁷.

Цілком очевидно, що політичний міф як феномен суспільно-політичної життєдіяльності, може відігравати в контексті останньої як позитивну, так і негативну роль. За великим рахунком, весь масив політичних міфів у річищі життєдіяльності будь-яких соціуму, суспільства, держави⁸ доречно за визначальним напрямком впливу на цю життєдіяльність поділяти на три основних категорії: 1) позитивні політичні міфи; 2) контраверсивні (неоднозначні, суперечливі у своєму впливові) політичні міфи; 3) негативні політичні міфи. Для подальшого предметного аналізу досліджуваного явища, явища вияву політичною міфологією свого впливу, зокрема, позитивного, на суспільно-політичну життєдіяльність, розглянемо конкретні приклади політичних міфів всіх означених вище трьох їх основних категорій.

Враховуючи доречну компаративно-логічну послідовність поступового переходу в ході аналізу різних категорій політичних міфів як чинників впливу на суспільну життєдіяльність від протилежного до цільово аналізованого — так, як відомо, досить часто діють у своїй науковій царині математики, і це себе універсально (не лише вузько-математично) виправдовує, почнемо наш аналіз з негативних, деструктивних, руйнівних у своєму впливові на суспільну життєдіяльність політичних міфів.

Як ілюстративні приклади візьмемо такі деструктивні в означеному вище сенсі політичні міфи, які нуклеарно-сутнісно зво-

дяться до наступних тверджень: 1) наявне суспільство позбавлене життєвої перспективи; варіант: людська спільнота, що складає це суспільство, позбавлена державотворчої спроможності, націєтворчого потенціалу, готовності бути самодостатньою; 2) національна спільнота наявного суспільства є псевдонацією, штучним витвором якихось зовнішніх воль і зусиль; 3) визначальним аспектом буття суспільства є економічний вимір його життєдіяльності. Та перш, ніж перейти до змістовного аналізу наведених політичних міфів, звернімось до очевидного історичного прикладу, який ще й досі суттєво проблематизує життя сучасного українського суспільства. Йдеться про ключовий політичний міф комуністичної ідеологічної доктрини, який, беручи свої витoki у глибокій давнині, систематизувався, філософськи оформився і псевдологічно обґрунтувався у відомій марксистсько-комуністичній ідеологемі.

Суть її, як відомо, полягає в тому, що будь-яке ієрархізоване і вертикально структуроване суспільство є деструктивним щодо свого впливу на більшість відповідної спільноти, що воно через різноманітні механізми (державний апарат примусу, економічне гноблення, релігійну паралізацію волі до справедливості, інформаційну маніпуляцію свідомістю, відволікання уваги від кричущих диспропорцій у розподілі суспільних можливостей підступними мистецькими засобами тощо) упосліджує цю величезну суспільну більшість на догоду малочисельній панівній суспільній меншості, яка тотально паразитує на цій більшості і прирікає її на несправедливе нелюдське рабське животіння замість справедливого повноцінного людського життя, гідного природи людини⁹. При цьому цілком можливо усунути зі загально-людської практики такий формат організації суспільного життя людства через загально-світове повстання об'єднаного пролетаріату різних країн і взяття ним влади в свої руки у всепланетарному масштабі. До того ж, ця ідеологія беззаперечно постулювала об'єктивну неминучість такої трансформації людського буття в осяжній історичній перспективі.

Міфічність цієї ідеологемі, як це засвідчила реальна практика втілення в життя комуністичної ідеології та й, зрештою, елемен-

тарне розуміння закономірностей формування людських спільнот, суспільств, соціумів як таких, їхнього функціонування і розвитку, полягає передусім в тому, що будь-який соціум, як деякий соціальний організм, не може повноцінно сформуватися і стабільно існувати (не кажучи вже про поступальний розвиток) без виразних ієрархізації, вертикального структурування і нерівномірності розподілу можливостей реалізації всіма його складовими особами своєї суб'єктності (в широкому сенсі) в ньому, включаючи наявні і потенційні здобутки в будь-якій з притаманних йому сфер життєдіяльності. Тут проглядається хоча й доволі віддалена, та все ж сутнісно виправдана аналогія з біологічним організмом: чим більш ускладненим і розвиненим є останній, тим більш виразно, більш явно проявляються в ньому диференціація, функціональна ієрархізація і нерівномірність, нерівнозначність ролі і вагомості у загально-організмовому існуванні органів, що його складають.

Тому то всі спроби у різних країнах після комуністичних переворотів (ніде й ніколи, як відомо, комуністичні політструктури не приходили до державної влади цілком законним шляхом на вільних демократичних виборах) усунути суспільну ієрархію і вертикальну структурованість, якщо таке насправді й передбачалося відповідними комуністичними лідерами (що саме по собі виглядає доволі сумнівним), то на практиці в жодному системному випадку не було втіленим.

З іншого боку, рівень наявної суспільної вертикальної (в усіх її вимірах — за рівнем адміністративно-статусним, економічних статків, реалізації соціальних можливостей тощо) диференціації в різних суспільствах впродовж людської історії бував дуже різним, далеко не завжди набуваючи драматично-трагічних рис, як це постулювалося марксистсько-комуністичною ідеологією.

Таким чином, базовий інформаційний компонент цієї ідеології становить собою не науково обґрунтовану, раціонально-реалістичну в своїй основі політичну концепцію, а саме відповідний політичний міф¹⁰.

А оскільки цей політичний міф жорстко, радикально, непримирно протиставляв різні системні суспільні групи всередині

будь-якого суспільства (насамперед найманих робітників у форматі так званого пролетаріату і їхніх роботодавців-капіталістів, буржуа, а ширше — пролетаріат як суспільний клас і решту суспільства як системо-сукупність різних суспільних класів і прошарків), то об'єктивно він виявлявся досить небезпечним деструктором, деоптимізатором, негативним політичним міфом-руйнівником щодо тих суспільств, у яких він набував значних поширення, суспільно-політичної ваги і дієвості. Відповідна суспільно-політична і державна практика, як вже зазначалося, це дуже яскраво засвідчила у минулому ХХ сторіччі.

Тепер коротко проаналізуємо негативність і деструктизм заявлених вище негативних політичних міфів.

1. «Наявне суспільство позбавлене життєвої перспективи, люди, які складають це суспільство, позбавлені державотворчої спроможності, націєтворчого потенціалу, готовності бути самодостатніми у своїй реальній суспільній практиці» — такі уявлення-твердження не є рідкісними виявами суспільної свідомості протягом людської історії. Вони могли породжуватися у головах певних рефлексуючих осіб всередині самого суспільства або ж запускатися в нього ззовні в силу найрізноманітніших обставин. Міфічність таких уявлень зумовлюється тим, що, за окремими винятками, будь-який соціум потенційно спроможний до відповідної самоорганізації, хоч і різного рівня досконалості, і визначальними при цьому виявляються адекватна віра у цю спроможність і необхідна для її реалізації мотивація. Оскільки втілений у зазначених твердженнях політичний міф якраз і спрямований на блокування актуалізації такого роду спроможності, то він, будучи через це очевидно деструктивно-негативним для життєдіяльності відповідного суспільства, паралізує його спроможність існувати й розвиватися, і, таким чином, є спрямованим на його знищення, а тому має бути цим суспільством рішуче відкинутим¹¹.

2. «Національна спільнота наявного суспільства є псевдонацією, штучним витвором якихось зовнішніх воль і зусиль» — міфічність такого уявлення-твердження полягає в тому, що реально існуюча, а не віртуально сконструйована, національна спільнота, не кажучи вже про етнос, не може бути чийось штучним

витвором, а проходить свій органічно-історичний шлях формування, на відміну, до речі, від імперських державно-суспільних утворень, що творяться концентровано-насильницьким способом і мають анти-національне спрямування. Утвердження відповідного політичного міфу в певному суспільстві деструктивно торпедує його свідомість, штовхає це суспільство у тотальну залежність від якогось іншого суспільства аж до його поглинання цим останнім, і, таким чином, тотально сприяє загибелі «ураженого» цим політичним міфом суспільства, вбиває його. Отже, адекватним суспільством розглянений політичний міф має беззаперечно відторгатися¹².

3. «Визначальним аспектом буття суспільства є економічний вимір його життєдіяльності» — доволі розповсюджений у сучасному світі політичний міф, що посідає найорганічнішу позицію у контексті політичної ідеології лібералізму. Міфічність такого уявлення-твердження визначається тією обставиною, що економічний вимір суспільного буття, як і буття будь-якої окремої особи, це дуже важливий їх вимір, але він — інструмент, засіб, ресурс забезпечення існування того ж таки суспільства, але аж ніяк не його мета, не ключовий орієнтир, навіть не сфера провідних ідеалів-мотиваторів його життєдіяльності. Ця обставина зримо виявляє себе, приміром, в тому, що будь-які матеріально-фінансові надбання чи економічні можливості сприймаються і оцінюються як окремою людиною, так і суспільством, не самі по собі, втілені у відповідних розмірі-рівні, формі чи процесі, а через призму ставлення до них. А воно визначається відповідною світоглядно-ідеологічно-ціннісною системою поглядів того соціального суб'єкта (від окремої особи до суспільства і далі — до людства), який згадане ставлення виявляє. Тобто, насправді визначальним аспектом буття будь-якого суспільства є деяка система абстракцій — ідей, ідеалів, цінностей, яка панує в ньому, в його масовій свідомості, певним чином в ньому культивується.

Утвердження відповідного політичного міфу дезорієнтує суспільство, змішуючи в його свідомості телеологічно-цільові, термінальні змісти на змісти інструментально-утилітарні (інколи — і навпаки), призводячи, таким чином, до дезорганізації багатьох

життєзабезпечуючих суспільних процесів. Як наслідок — відповідне суспільство радикально деградує і його виживання постає під серйозний сумнів. Тому такий негативний політичний міф суспільству теж слід рішуче нейтралізувати.

Існують, безперечно, політичні міфи, що можуть кваліфікуватися як амбівалентні, контраверсивні (неоднозначні, суперечливі у своєму впливові) щодо певного суспільства.

Візьмімо для прикладу, ті з них (які, вочевидь, мають помітну поширеність в сучасній Україні), що сутнісно зводяться до наступних тверджень: 1) у суттєвому розмаїтті, кардинальній взаємній інакшості окремих складових суспільства (соціальних чи етнічних груп, мешканців різних регіонів, суспільно-політичних об'єднань тощо) криється його перевага (порівняно з більш однорідними суспільствами), а не недолік; 2) багатовекторність зовнішньої політики держави, яку творить певне суспільство, — це однозначно бажано і добре; 3) певні вагомні наукові відкриття і винаходи — здобутки нашого суспільства (за умови, коли це неможливо однозначно довести або ж насправді суперечить реальності).

Міфічність зазначених тверджень очевидна (вони не можуть бути суто раціонально обґрунтованими і доведеними). А ось їхня амбівалентність потребує відповідного аналізу. То ж перейдімо до нього.

Міра гетерогенності різних суспільств є різною, причому різною в різних аспектах, сферах і вимірах. Очевидно, що крайні тенденції вираженості цієї міри для будь-якого суспільства є згубними. Тому, якщо ця міра незначна, то відповідний політичний міф (1-й серед згаданих амбівалентних) може позитивно впливати на суспільство, сприяючи його доречному урізноманітненню (в тих чи інших аспектах і сферах, або ж загалом). Якщо ж така міра є масовано виявленою, тим більше, у ключових, ідентифікативно визначальних, сферах буття суспільства (базових світоглядно-ідеологічних, культурно-мовних, трактування історії, передовсім, власної тощо), то відповідне суспільство гостро потребуватиме адекватної уніфікації, і аналізований політичний міф постане як цілком негативний у своєму впливові на це суспільство.

Політичний міф, що зводиться до трактування багатовекторності зовнішньої політики держави як однозначно позитивного явища, за певних обставин існування відповідного суспільства, може поставати як позитивний для нього. Скажімо, якщо суспільство є об'єктом боротьби певних потужних зовнішніх сил, внутрішньо характеризується розколотістю за певними значущими орієнтаціями свого буття на співрозмірні за чисельністю і впливовістю людські складові і об'єктивно потребує для свого подальшого розвитку, а то й просто виживання, консервації на певний час наявного стану речей. Та як тільки такого роду ситуація змінюється і суспільство стає більш визначеним і консолідованим у своїх спрямуваннях, намірах і орієнтаціях, для нього може об'єктивно бути адекватною відповідна одновекторність зовнішньої політики, і цей політичний міф виявить свій негативний вплив на це суспільство. У подальшому суспільство може настільки розвинутися і зміцніти, що для нього стане доцільним переорієнтація на багатовекторну зовнішню політику його держави, тепер вже з позиції не об'єкта, а суб'єкта, і означений міф набуде для нього позитивності.

Останній з трьох наведених амбівалентних політичних міфів виявляє свою позитивність за умови, коли його ключовий зміст прямо не суперечить реальності і спроможний викликати довіру не лише у відвертих непрофесіоналів, але й у фахівців відповідних галузей науки (це ж може стосуватися й інших вагомих суспільних сфер: мистецтва, військової справи, державного будівництва тощо). Але якщо його серцевинні твердження категорично суперечать реальності і схиляють відповідних фахівців до недовіри їм і їх спростування, то такий міф може, принаймні, за певних обставин, обернутися для суспільства своїм дошкульно негативним впливом.

I, нарешті, позитивні політичні міфи, покликані оптимізувати буття суспільства. Візьмімо три приклади (в формі відповідних серцевинних тверджень).

1. «Наша нація (суспільство...) — лицарська нація, що засвідчує її історія».

2. «У війнах, через які пройшло наше суспільство (наш нарід, наша нація...), наші поразки зумовлювались радикальною (сутте-

вою, критичною, визначальною) ресурсною (жива сила, озброєння, арсенал застосовуваного інструментарію ведення війни, можливості підготовки війська до неї...) перевагою ворога».

3. «Наявність у нашого суспільства (спільноти, народу, етносу, нації) своєї самостійної, незалежної, самодостатньої держави — плід усвідомлення її кінцевої необхідності для нього суспільним проводом і всесуспільної боротьби за неї впродовж тривалого часу, а аж ніяк не наслідок якоїсь історичної випадковості, деякого збігу сприятливих обставин, слабкості історичних ворогів тощо».

Навіть побіжний аналіз цих прикладів чітко засвідчує: їхній міфологізм не суперечить їхній же частковій раціональності, а, враховуючи загальну специфіку негативних і амбівалентних політичних міфів, яскраво засвідчує себе їхня позитивність у впливові на відповідне суспільство¹³.

Справді, утвердження у суспільній свідомості імперативного уявлення, що воно, будучи організованим у націю, характеризується високими моральними, шляхетними, лицарськими якостями, сприяє підвищенню орієнтації на нього його громадян, посилює відповідну ідентифікацію, витворює тверду впевненість у беззаперечній виправданості існування відповідних суспільства і нації, суттєво оптимізуючи їх буття. І, навпаки, підірваність впливу (чи гірше, практична відсутність) такого політичного міфу в суспільній свідомості руйнівню відображається на суспільній життєдіяльності.

Аналогічно проявляють себе у впливі на суспільство два наступних наведених політичних міфи. Будучи поширеними і високодійними у суспільній свідомості, вони сприяють підвищенню відповідних суспільних самооцінки, впевненості у своїх силах і можливостях, перспективності свого майбуття, відповідальності. Це, в свою чергу, втілюється у зростанні як в суспільній, так і в індивідуальній (осіб, що складають дане суспільство) свідомості ваги і цінності таких ключових феноменів соціального буття, як честь, гідність, совість, сумління, пасіонарність («соціальний активізм») тощо. Отже, виразний позитивний, оптимізуючий вплив цих політичних міфів на відповідне суспільство очевидний. Як і,

навпаки, недостатність (гірше — практична відсутність) їх репрезентованості в суспільній свідомості — серйозна загроза самому існуванню відповідного суспільства.

Єдине, що на завершення варто додати, це заувагу про те, що багато зримих, кричущих, смертельно небезпечних для сучасної України проблем — масова корупція у вищих ешелонах влади, зрадництво щодо національних інтересів у різних сегментах суспільної життєдіяльності, глибока зневіра у можливостях оптимізованого суспільно-політичного розвитку країни, критично недостатній рівень вираженості україно-центричних орієнтацій в суспільстві за умови руйнівних зовнішніх, зокрема, глобалістичних, викликів — можуть отримати шанс на життєво необхідне вирішення завдяки утвердженню в суспільній свідомості українства належних позитивних політичних міфів. Відповідних — на кшталт вищенаведених.

1. *Кресіна І.* Українська національна свідомість у контексті сучасних політичних процесів: дис. ... докт. політ. наук; Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького. Київ, 1999. 451 с.; *Розумний М.* Алгоритми національного самоопанування. Київ, 2008. 112 с.; *Шайгородський Ю.* Міфологія як засіб моделювання політичної реальності // Віче. 2009. № 15. С. 35–38.

2. *Барт Р.* Мифологии. Москва: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. 234 с.; Хюбнер К. Истина мифа. Москва: Республика, 1996. 448 с. 3. *Арабаджиев Д. Ю.* Національне — як фактор розвитку міфологізації сучасної політичної свідомості // Нова парадигма: альманах наукових праць. Київ, НПУ імені М. П. Драгоманова. 2005. Вип. 49. С. 128–141; *Cassirer E.* Der Mythos des Staates. Frankfurt a. M., 1994. 355 p. 4. *Арабаджиев Д. Ю.* Політичний міф як фактор розвитку сучасної політичної свідомості: дис. ... канд. політ. наук; Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2006. 181 с.; *Полісаєв О.* Соціально-філософське дослідження трансисторичності міфологічного освоєння світу: дис. ... докт. філос. наук; Київ, НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2009. 432 с. 5. *Демчук П. О.* Обережно, політичні міфи: філософсько-політологічний трактат. Київ: Молодь, 2006. 204 с. 6. *Донченко Е. А.* Социетальная психика. Київ: Наукова думка, 1994. 206 с.; *Донченко О. А., Романенко Ю. В.* Архетипи соціального життя і політика. Київ: Либідь, 2001. 334 с. 7. *Матвеев С. О.* Політична психологія. Київ, Основа, 2003. 216 с. 8. *Кольев А.* Политическая мифология: реализация социального опыта. Москва, Логос, 2003. 288 с.; *Cassirer E.* Цит. праця. 9. *Головатий М.* Політична міфологія. Київ: МАУП, 2005. 148 с. 10. *Флад К.* Политический миф: теоре-

тическое исследование / пер. с англ. А. Георгиева. Москва, Прогресс-Традиция, 2004. 264 с. **11.** Горбатенко В. П. Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів: дис. ... докт. політ. наук; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 1999. 379 с. **12.** Розумний М. Цит. праця. **13.** Савельев А. Политическая мифология. Москва: Логос, 2003. URL: <http://savelev.ru/book/?ch=367>.

Gnatko Mykola. Positive political mythology in the context modern society practice

In the context of modern social practice, an important role is played by the corresponding political mythology, in particular, the positive political mythology.

It should be noted that political mythology can have both a positive and a negative orientation. So, let's say, informational constructions that regulate the Ukrainian national values, Ukrainian history, Ukrainian language, Ukrainian national statehood and the desire to establish it in Ukraine — are quite often the myths and myths of political content, which are negatively oriented in the mass public consciousness of our country, which have a significant destructive effect on contemporary Ukrainian social practice. Given their widespread prevalence and high referencing in society, they are able to actively promote destructive processes in it — up to a deep general social degradation and even the collapse of society with catastrophic consequences for its members. That is, negative political mythology, being actualized in the social psyche of society, inflicts enormous damage on public practice.

At the same time, positive political mythology, which affirms in the societal psyche of society, a positive attitude toward it — in the most diverse aspects — on the contrary, contributes significantly to the optimization of the relevant social practice, strengthens society and lays, for proper dissemination and referencing, a reliable mentally-programming foundation of the prospect its development and competitiveness in the global dimension. In the case of modern Ukraine it is: the imperative assertion in the social psychology of a healthy cult of Ukrainian national values, the Ukrainian-centric interpretation of Ukrainian, European and world history, the Ukrainian language, Ukrainian national statehood, etc.

At the same time, it is important to have a clear understanding that a reasonably reasoned, objectivist understanding of the society of its own national values, being, history, statehood, prospects for development is clearly insufficient to streamline, structure, optimize, consolidate and compete with other societies in modern the world. Only a combination of sober-rationalist self-reflection with an adequate imperative-unquestioningly irrational-voluntarist self-affirmation creates for a society (country, state, nation) a reliable basis for its stable further existence and progressive development. That is, positive political mythology is one of the most essential and crucial factors in the stable life of any (and especially the transitional,

which is the modern Ukrainian society) of society and optimization of its actual sociopolitical practice.

Keywords: myth, political mythology, positive political mythology, sociopolitical practice, political activity, optimization of social life, political societal psyche, effectiveness of positive political mythology.

УДК 328.123

В. В. БУСЛЕНКО

ФОРМУВАННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В 1990-Х РОКАХ: ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ, ПОТЕНЦІАЛ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВПЛИВУ НА УРЯД

Розглянуто політичні умови діяльності парламентської опозиції в Чеській Республіці у контексті формування партійної системи країни. Здійснено аналіз характеру взаємодії в трикутнику «парламентська опозиція — парламентська більшість — уряд». Акцентовано увагу на інституційних аспектах впливу парламентської опозиції на уряд. Пояснено причини їх кооперативної взаємодії в умовах функціонування урядів меншості.

Ключові слова: парламентська опозиція, уряд, влада, політична партія.

Бусленко В. В. Формирование парламентской оппозиции в Чешской Республике в 1990-х годах: институциональные факторы, потенциал и эффективность воздействия на правительство

Рассмотрены политические условия деятельности парламентской оппозиции в Чешской Республике в контексте формирования партийной системы страны. Осуществлен анализ характера взаимодействия в треугольнике «парламентская оппозиция — парламентское большинство — правительство». Акцентировано внимание на институциональных аспектах влияния парламентской оппозиции на правительство. Объяснены причины их кооперативного взаимодействия в условиях функционирования правительств меньшинства.

Ключевые слова: парламентская оппозиция, правительство, власть, политическая партия.

© *БУСЛЕНКО Василь Володимирович* — кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Buslenko Vasylyl. Formation of the parliamentary opposition in the Czech Republic in the 1990s of XX: institutional factors, potential and effectiveness of influence on the government

The political conditions of activity of the parliamentary opposition in the Czech Republic in the context of formation of the party system of the country are considered. It is carried out the analysis of the nature of interaction in the triangle «parliamentary opposition — parliamentary majority — government». Attention is paid to the institutional aspects of influence of the parliamentary opposition on the government. The reasons for their co-operative interaction in the conditions of functioning of minority governments are explained.

Keywords: *parliamentary opposition, government, cabinet, political party.*

Динаміка демократичних трансформацій на постсоціалістичному просторі у значній мірі залежала від рівня змагальності та конкуренції серед провладних та опозиційних політичних партій. При цьому у кожній з країн склалося різне співвідношення політичних сил, встановилися свої правила «політичної гри», сформувалося специфічне інституційне середовище для діяльності парламентської опозиції. Однією з них є Чеська республіка. Перші демократичні вибори, які відбулися ще в тодішній Чехословаччині привели до влади постопозицію, а комуністи, як аутсайтери, зайняли нішу парламентської опозиції. Парламентська більшість через формування уряду набувала владних ознак та спільно реалізовувала узгоджену урядову політику. Проте, така класична для країн усталеної демократії схема, в складних умовах становлення нових демократичних інституцій мала свої особливості. Тому актуальності набувають дослідження, спрямовані на виявлення характеру взаємодії в трикутнику «парламентська опозиція — парламентська більшість — уряд» в контексті протікання суспільно-політичних процесів в Чеській Республіці.

Проблематика взаємовідносин парламентської більшості та опозиції частково стала предметом наукових розвідок в основному чеських вчених. Зокрема, З. Мансфелдова та П. Гуасті¹ на основі аналізу емпіричних матеріалів виявили специфіку формування провладної більшості та парламентської опозиції. Процесам перегрупування партійних сил в парламенті присвятили свої праці В. Хлоушек та Й. Шедо². Специфіку взаємовідносин між

урядом та парламентом в розрізі дихотомії «влада-опозиція» дотично розглянуто в роботах Л. Лінека³ та С. Баліка⁴.

Для глибшого розуміння проблематики важливими стали наукові доробки А. Агх⁵, П. Копецького, М. Спірової⁶, Дж. Сміта⁷. В них обґрунтовано теоретико-методологічні підходи до розуміння функціональних аспектів діяльності парламентської опозиції в посткомуністичних демократіях.

На думку А. Агх, перший етап демократичних трансформацій є стадією парламентаризації. При цьому парламенти Центральної та Східної Європи в цей період були «урядуючими парламентами» (*governing parliaments*). Їх помітна домінуюча роль у політиці навіть призвела до певної «надпарламентаризації»⁸. У випадку Чехії маємо бікамеральний парламент, який складається з Палати депутатів та Сенату. З огляду на те, що Палата депутатів відіграє вирішальну роль у системі парламентаризму і є в інституційному плані найвпливовішим виборним органом, то з цієї причини лише партії з представництвом у Палаті депутатів можна вважати більш політично значимими, у порівнянні з партіями, представленими в Сенаті. Взагалі, чеська політична система класифікується за типологією Дж. Сарторі як «партійно контрольований парламентаризм, в якому контроль виконавчої влади належить парламенту; політична система заснована на конкурентній боротьбі внутрішньо дисциплінованих та стабільних політичних партій»⁹.

Стабільність політичної системи, як і урядова стабільність, значною мірою залежала від потенціалу та інституційних ресурсів парламентської опозиції та характеру її взаємодії з провладною більшістю та урядом. Процес поділу парламенту на провладну більшість та опозиційну меншість є лише однією змінною для аналізу моделей взаємовідносин і буде недостатньо повним без вивчення особливостей формування партійної системи країни в контексті базових розмежувань в суспільстві. Становлення партій на початку 90-их рр. в тодішній Чехословаччині, як і в інших країнах Східної і Центральної Європи, відбувалося після падіння комуністичного режиму. Основною політичною організацією в Чехії на той час залишався Громадянський форум (далі ГФ). Він став своєрідною «парасолькою» для опозиційних до комуністичного режиму гро-

мадських організацій та новостворених політичних партій, метою яких стала демократизація і перебудова суспільства.

Після т.зв. «оксамитової революції» 1989 р. відбулося швидке становлення партійної системи країни. Частина партій утворилася в результаті розпаду в лютому 1991 р. ГФ. Однією з них стала Громадянська демократична партія (ГДП), котра успадкувала значні фінансові та кадрові ресурси організації. Вона створена за зразком Британської консервативної партії як право-ліберальна консервативна партія. У той же час, як самостійний політичний суб'єкт почав діяльність Громадянський демократичний альянс (ГДА), який до того часу діяв як колективний член ГФ.

Особливістю партійного будівництва стало відновлення т. зв. «історичних» партій. Йдеться, насамперед, про Чеську соціал-демократичну партію (ЧСДП), яка активно діяла в міжвоєнний період. З її появою на лівоцентристському фланзі політичного спектру з'явився реальний конкурент Комуністичній партії Чехословаччини (КПЧ) та її наступнику – Комуністичній партії Чехії та Моравії (КПЧМ).

На той час в Чехії продовжували активно діяти КПЧМ і Християнсько-демократичний союз — Чехословацька народна партія (ХДС–ЧНП). Вони активно використовували наявний організаційний ресурс та електоральну базу. Це дозволило їм з 1990 р. постійно підтверджувати статус парламентських партій. КПЧМ є лівою партією, яка відноситься до малореформованої комуністичної партії. Через неформальну, але узгоджену домовленість між партіями, її фактично виключили з числа потенційних союзників як під час виборів, так і в період формування провладних коаліцій. ХДС–ЧНП, відповідно, позиціонує себе в середній ліво-правій ідеологічній шкалі зі зміщенням вправо.

Після перших демократичних виборів червня 1990 р. поділ на провладні та опозиційні сили відбувався навколо конкуруючих ГФ та КПЧ. Під час парламентських виборів, в яких взяло участь більше 95% виборців, ГФ виграв з перевагою в майже в половину голосів. Програш на виборах КПЧ свідчив про істотне розходження серед провладних та опозиційних політичних сил в підходах щодо напрямів та темпів трансформації країни.

Виборча кампанія 1992 р. чіткіше зафіксувала встановлене співвідношення між політичними силами Чехії та продемонструвала підвищену партійну поляризацію через соціально-економічні розмежування. Як результат, в Палаті депутатів відбулася диференціація політичних сил на ліві та праві, яка лягла в основу розмежування на провладні та опозиційні табори. До правих партій відносились ГДА, ГДП, Християнсько-демократична партія (ХДП), ХДС–ЧНП, до центристських — Рух за самоврядну демократію — Асоціація Моравії та Сілезії (РСД–АМС), Ліберальний соціальний союз (ЛСС), до лівих — ЧСДП, КПЧМ)¹⁰. Даний процес супроводжувалося поступовою консолідацією впливових політичних суб'єктів — ГДА і ЧСДП.

Перший уряд Чехії утворився після виборів 1992 р., які відбувалися ще в Чехословаччині. Його очолив В. Клаус. То був уряд з мінімально (виграшною) коаліцією, що мала чисельну перевагу лише в п'ять голосів. Створення подібного типу коаліцій викликане тим, що жодна партія не мала більшості в нижній палаті, тоді висувається мета створити переможну коаліцію політичних партій, яка досягне бажаної більшості. Проте навіть така незначна перевага дозволяла уряду почуватися досить комфортно. Він залишався ідеологічно однорідним і складався з правочентристських партій ГДП, ХДС–ЧНП, ГДА та ХДП.

Для чеського парламенту першої каденції (1992–1996 рр.) характерні постійні процеси дезінтеграції та перегрупування. Загалом, до 1996 р. відбулося 73 переходів депутатів. Зміни в партійному членстві впродовж цього терміну охоплювали чотири партії: РСД–АМС мав 264% мобільності, ЛСУ 175%, Асоціація республіки — Республіканська партія Чехословаччини (АР–РПЧ) 129%, та КПЧМ 43%¹¹. Проте, навіть і в таких умовах урядова коаліція виявилась більш стійкішою, ніж опозиція. Лише один депутат з парламентської коаліції перейшов в опозиційний табір. В той же час дев'ять представників опозиції у парламенті приєдналися до урядової коаліції. Чисельність депутатів, що увійшли до складу правлячої коаліції, до кінця каденції парламенту зросла з 105 до 112. Згуртованість проурядової коаліції можна пояснити тим, що кабінет В. Клауса став першим, який

здійснював свою діяльність на підставі письмової угоди про політичні цілі, розподіл портфельів і основні правила взаємодії, що виявилось важливою точкою відліку в усіх подальших коаліційних переговорах¹². Кабінети, утворені з 1992 р. слідували цій практиці без винятку.

Парламентська опозиція залишалася в той час на стадії формування і була досить ідеологічно фрагментованою та організаційно дезінтегрованою. Вона складалась з одного боку, з лівоцентристських та центристських партій, з іншого — з лівої КПЧМ. До групи неурядових некомуністичних партій увійшли РСД—АМС, ЛСС, ЧСДП і АР—РПЧ. Кожна з них на виборах до Чеської народної ради в 1992 р. отримала близько шести відсотків голосів. Тому депутати від цих партій залишались важливими гравцями в процесі переформатування партійних груп як в провладному, так і опозиційному таборах. Коливання членства в парламентських клубах депутатами від цих партій відбувалося в основному з причини зміни рівня електоральної підтримки партії через внутрішні розколи. Скажімо, партії ЛСС та РСД—АМС в результаті внутрішньопартійних суперечок втрачали таку підтримку. Це негативно позначалося на стабільності парламентської опозиції, центр якої поступово зміщувався до ЧСДП. Залишаючись партією кадрового типу, їй вдалося розбудувати розгалужену організаційну структуру, яка включала в себе місцевий, районний, регіональний та національний рівні.

В умовах внутрішньої роздробленості опозиції, низької партійної дисципліни, перманентного переформатування партійних груп та високого рівня мобільності серед депутатів, складно здійснювати контролюючу функцію по відношенню до уряду. Одним з ефективних методів впливу опозиції став вотум недовіри. Згідно з Конституцією Чеської республіки він не був конструктивним. Відповідно, щоб відправити уряд у відставку для опозиції не потрібно обов'язково затверджувати правонаступника Прем'єр-міністра. Це мінімізувало потенційні ризики і в той же час давало максимальний ефект для чергової виборчої кампанії. Проте, в парламенті першої каденції слабкість та низька координація дій опозиції перешкоджали ініціюванню такої процедури.

Роздробленість парламентської опозиції не дозволяла максимально ефективно використати й інший важіль впливу на законодавчий процес — роботу у комітетах. Комітети, як правило, відображають склад нижньої палати. Вони поділені за принципом уряд — проти опозиції. В силу того, що розподіл місць в них відбувався пропорційно, то проурядові партії, в силу своєї чисельної переваги і згуртованості, могли більш ефективніше реалізувати це право, маючи більшість в кожному з комітетів. Згідно з логікою відповідального парламентського уряду та його продукту — сувро дисциплінованих партій, можна очікувати, що члени комітетів, які належать до правлячої партії... підтримають урядові законопроекти¹³.

З другої половини 90-х років міжпартійна конкуренція продовжувала розгортатися за класичною схемою «ліві-праві». Це яскраво продемонстрували парламентські вибори 1996 р. Характерно, що вони проходили в умовах стабілізації партійної системи. Так, після виборів 1992 р. кількість партій у парламенті збільшилася у порівнянні з попереднім періодом з чотирьох до дев'яти. Після виборів 1996 року число партій у палаті знизилося до шести, і за винятком Союзу свободи (СС), пізніше перейменованої в Союз свободи-Демократичний союз, не з'явилася жодна нова партія. При цьому парламентські партії стабілізувалися як за розмірами, так і за складом. Трансфер між парламентськими партійними групами, їх розпуск та створення нових були в Чеській Республіці в першій половині 1990-их років надзвичайно високими в порівнянні з іншими країнами Центральної та Східної Європи. Однак, після виборів 1996 і 1998 рр. в країні спостерігалася швидка стабілізація даних процесів.

Партійна композиція уряду після виборів 1996 р. у другому кабінеті В. Клауса фактично не змінилася. Лише ХДП злився з ГДП. Однак вибори завершилися тупиком: разом партії колишньої урядової коаліції виграли 99 місць з 200, а партії без коаліційного потенціалу (КПЧМ, АР—РПЧ) здобули 40 місць¹⁴. Тому це був уряд меншості, який користувався підтримкою лише 49,5% депутатів. В таких умовах В. Клаус був змушений переглянути взаємовідносини з опозиційними групами. Праві не виграли біль-

шість в палаті депутатів, і керувалися лише толерантністю до ЧСДП. Соціал-демократи фактично зайняли нішу лояльної опозиції без шансів сформувати нову парламентську більшість так як інші опозиційні партії — комуністи та популістські республіканці виступали проти існуючої політичної системи і не мали ніякого потенціалу, як партнера по коаліції.

Ефективність другого уряду В. Клауса була значно меншою, ніж у його попередника. Причиною став не лише його статус, але й зростаючі відмінності між партнерами по коаліції, які іноді поводитися в парламенті як партії, незалежні від уряду. Така суперечлива поведінка залишається особливістю чеської парламентсько-урядової коаліційної культури.

З падінням уряду В. Клауса сформувався напівбюрократичний кабінет Й. Тошовського, а чеські політичні партії почали готуватися до позачергових виборів. Незважаючи на підтримку партій у парламенті, кабінет був створений з розумінням того, що мають бути проведені позачергові вибори, залишався тимчасовим і мав лише обмежений мандат. Незважаючи на це, він мав популярність серед громадськості, у порівнянні з «політичними» кабінетами. Поясненням цього є загальне неприйняття серед населенням політичних партій, що стало постійним чинником політичної соціалізації, починаючи з листопада 1989 р.¹⁵

Ще складніша ситуація виникла після дострокових парламентських виборів 1998 р. ЧСДП, яка здобула 37% голосів підтримки, утворила однопартійний уряд меншості на чолі з М. Земаном (1998–2002). Тоді між провладною ЧСДП та опозиційною ГДП прийнято креативне рішення у вигляді так званої «опозиційної угоди» (офіційно «Угоди про створення стабільного політичного середовища»). В документі визначались правила толерантних взаємовідносин між двома політичними партіями та підтримку соціал-демократів в парламенті з боку ГДП.

Угода принципово вплинула на формат міжпартійного змагання в 1998–2002 рр. До сенаторських виборів у листопаді 1998 р. менші партії — Союз свободи (СС), яка відкололася від ГДП наприкінці 1997 р. / на початку 1998 р. разом з ХДС—ЧНП та позапарламентськими ГДА та Демократичним союзом утворили

так звану «коаліцію чотирьох» (*Quad coalition*), яка різко протиставила себе як з ЧСДП, так і з ГДП.

Таким чином, в Чеській республіці в 90-і роки в умовах стабілізації партійної системи поляризованого плюралізму в Палаті депутатів простежувалась тенденція до створення двох конкуруючих коаліцій — лівоцентристської та правоцентристської за постійної підтримки провладної більшості зі сторони центристської партії. Саме поділ на «ліві — праві» став в основу розмежувань на рівні «влада-опозиція».

Взаємовідносини між урядом та парламентською опозицією у значній мірі залежали від типу уряду, партійної дисципліни, рівня співвідношення політичних сил. Практика «чергування» при владі ЧССД та ГДА дозволили апробувати певні інституційні «правила» політичної гри в діапазоні від конфронтації, зі спробами опозиції скористатися правом вотуму недовіри, до «виваженої співпраці» у вигляді опозиційної угоди при функціонуванні технократичного уряду. Специфікою формування парламентської опозиції є її роз'єднаність в силу того, що КПЧМ не міг стати потенційним коаліційним партнером як для лівоцентристської ЧССД так і для правоцентристської ГДА.

1. *Mansfeldova Z, Guasti P.* Parliamentary Opposition in the Czech Republic. URL: <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/69c98acc-1ff0-4016-8e7d-89d6dc284028.pdf> (Last accessed: 15.02.2018).
2. *Hloušek V., Šedo J.* Political parties and party system in the Czech Republic after 1989. URL: http://ispo.fss.muni.cz/uploadsg/2download/Working_papers/ispo_wp_2007_10.pdf (Last accessed: 10.02.2018).
3. *Linek L., Mansfeldová Z.* The Parliament of the Czech Republic, 1993–2004. *Journal of Legislative Studies.* 2007. Vol. 13. No. 1. P. 12–37.
4. *Balik S., Hloušek V, Holzer J.* The Political System in the Czech Republic. *Political Systems of Visegrad Group Countries* / Ed. W. Gizicki. Trnava—Lublin: University of Ss Cyril and Methodius in Trnava, 2012. P. 13–41.
5. *Ágh A.* The experiences of the first democratic parliaments // *East Central Europe. Communist and Post-Communist Studies.* 1995. Vol. 28. N 2. P. 203–214.
6. *Kopecky P., M. Spirova.* Parliamentary Opposition in Post-Communist Democracies: Power of the Powerless // *Journal of Legislative Studies.* 2008. vol. 14. No. 1/2. P. 133–159.
7. *Сміт Дж.* Роль законодавчої влади в ліберально-демократичних суспільствах / пер. з англ. Р. Ткачука, гол. ред. Дж. Перлін. Харків: Центр освітніх ініціатив, 2001. 104 с.
8. *Ágh A.* *Op. labor.* P. 203.
9. *Hloušek V., Šedo J.* *Op. labor.*
10. *Balik S., Hloušek V, Holzer J.* *Op. labor.* P. 34.
11. *Linek L., Mansfeldová Z.* *Op.*

labor. P. 15. **12.** *Kopecky P., M. Spirova.* Op. labor. P. 143. **13.** *Сміт Дж.* Цит. праця. С. 41. **14.** *Mansfeldova Z, Guasti P.* Op. labor. P. 6. **15.** *Balik S., Hloušek V, Holzer J.* Op. labor. P. 22.

***Buslenko Vasyl.* Formation of the parliamentary opposition in the Czech Republic in the 1990s of XX: institutional factors, potential and effectiveness of influence on the government**

The political conditions of activity of the parliamentary opposition in the Czech Republic in the context of formation of the party system of the country are considered. It is carried out the analysis of the nature of interaction in the triangle «parliamentary opposition — parliamentary majority — government». Attention is paid to the institutional aspects of influence of the parliamentary opposition on the government. The reasons for their co-operative interaction in the conditions of functioning of minority governments are explained.

Stability of the political system, as well as government stability, largely depended on the potential and institutional capacity of the parliamentary opposition and the nature of its interaction with the pro-government majority. The election campaign of 1992 more clearly documented the correlation between the political forces of the Czech Republic and demonstrated increased party polarization through socio-economic delineation. These differences have long determined the division of parties into the left and right camps. This process was accompanied by the gradual consolidation of the most important political subjects — ODA i ČSSD.

The Czech parliament of the first cadence (1992–1996) is characterized by constant processes of disintegration and regrouping. The parliamentary opposition remained at that time in the stage of formation and was rather ideologically fragmented and organizationally disintegrated. In conditions of internal fragmentation of the opposition, low party discipline, permanent reformatting of party groups and high level of mobility among deputies, it was difficult to perform control over the government.

In the Czech Republic in the 1990s, in the conditions of the gradual stabilization of the party system of polarized pluralism in the House of Representatives, it was observed the tendency towards creation of two competing coalitions — the center-left and center-right, with the constant support of the pro-government majority on the part of the centrist party. The division of the «left-right» became the basis of the delimitation at the level of «power-opposition».

The relationship between the government and the parliamentary opposition depended mainly on the type of government, party discipline, the level of political forces. The practice of «alternating» in the power of ČSSD and ODA allowed to test certain institutional «rules» of the political game in the range from confrontation (with the opposition's attempts to exercise the right to vote of no confidence), to «balanced cooperation» (in the form of an opposition agreement in the functioning of a technocratic government).

The specificity of formation of the parliamentary opposition is its disunity, because KSČM could not become a potential coalition partner for both the center-left ČSSD and for the center-right ODA.

Starting from the second half of the 90s inter-party competition continued to unfold in the classic scheme «left-right». This was clearly demonstrated by the 1996 parliamentary elections.

Keywords: parliamentary opposition, government, cabinet, political party.

УДК 327.39(477)

В. М. БОКОЧ

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Здійснюється порівняльний аналіз правових актів ПАРЕ і законодавства України про свободу совісті та релігії, виявляються їх спільні і відмінні риси. Показується, що впровадження Україною рекомендацій ПАРЕ у національне законодавство та правозастосовну практику наближає її до європейських стандартів у сфері забезпечення права на свободу совісті та релігії.

Ключові слова: євроінтеграція, правові акти ПАРЕ, релігія, свобода совісті та релігії, державно-церковні відносини, міжконфесійні відносини.

Бокоч В. М. Религиозный фактор в европейской интеграции Украины

Осуществляется сравнительный анализ правовых актов ПАСЕ и законодательства Украины о свободе совести и религии, определяются их общие и отличительные черты. Показывается, что внедрение Украиной рекомендаций ПАСЕ в национальное законодательство и правоприменительную практику приближает ее к европейским стандартам в сфере обеспечения права на свободу совести и религии.

Ключевые слова: евроинтеграция, правовые акты ПАРЕ, религия, свобода совести и религии, государственно-церковные отношения, межконфессиональные отношения.

Bokoch Viktoriya. Religious factor in the European integration of Ukraine

A comparative analysis of the legal acts of the PACE and Ukrainian legislation on freedom of conscience and religion is carried out, their common and distinctive features

---

© БОКОЧ Вікторія Михайлівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної політики Ужгородського національного університету

are revealed. It is shown that Ukraine's introduction of PACE recommendations into national legislation and law enforcement practices brings it closer to European standards in the area of ensuring the right to freedom of conscience and religion.

Keywords: *European integration, legal acts of PACE, religion, freedom of conscience and religion, state-church relations, inter-confessional relations.*

Обрання Україною курсу на європейську інтеграцію, підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (далі ЄС) змушує українську державу і суспільство до активізації зусиль, спрямованих на впровадження у різні сфери суспільного життя стандартів, вироблених європейським співтовариством.

Важливим напрямом політики ЄС є забезпечення права на свободу совісті та релігії. З цією метою Парламентською асамблеєю Ради Європи (далі ПАРЄ) розробляються і приймаються правові акти (Резолюції, Рекомендації, інші документи), які стосуються різних аспектів релігійно-церковного життя, відносин церкви і держави, міжконфесійних взаємин.

Для України, яка задекларувала європейський напрямок свого розвитку, вироблені ПАРЄ принципи, положення і норми у сфері забезпечення релігійної свободи, є важливими і цінними. Їх імплементація в законодавство України та правозастосовну практику є однією із умов її інтеграції в європейську спільноту.

Проблеми забезпечення права на свободу совісті та релігії в європейському співтоваристві, окремих його державах-членах, визначення місця і ролі релігійного чинника в євроінтеграційних процесах виступали об'єктом досліджень таких вітчизняних науковців як О. Білаш, В. Єленський, В. Єрмакова, С. Здіорук, В. Нижник, М. Палінчак, В. Рогатін, В. Токман та ін. Проте деякі аспекти цієї проблеми, які значно актуалізувалися після підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також документи ПАРЄ про свободу совісті та релігії ще недостатньо досліджені. Актуальним залишається й порівняльний аналіз змісту правових актів ПАРЄ та законодавства України з релігійно-церковних питань.

Серед проблем, які постійно знаходяться в полі зору ЄС, є права і свободи людини, одним із яких є право на свободу совісті та релігії. Його забезпечення регулюються міжнародними право-

вими актами та національним законодавством окремих держав-членів.

Основним документом ЄС з питань прав людини є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), якою, окрім іншого, визначається й право на свободу совісті та релігії. У цій Конвенції зазначається, що «кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб»¹.

Крім вищезазначеної Конвенції ПАРЄ розроблено і ухвалено низку інших документів, у яких формулюються засадничі положення щодо ставлення європейської спільноти до релігії і церкви, а також відображається її реакція на зловоденні питання релігійно-церковного життя держав-членів.

При прийнятті правових актів Парламентська асамблея виходить з того, що релігія, існуючи впродовж століть на європейському континенті, стала одним із визначальних чинників європейської цивілізації. Вона з повагою ставиться до релігійної багатоманітності та самобутності держав-членів, визнає за ними право на їх збереження та розвиток, розробку та прийняття законодавчих актів з релігійно-церковних питань.

В полі зору ПАРЄ постійно знаходиться проблема відносин церкви і держави, гармонізація яких є запорукою повноцінного забезпечення права на свободу совісті та релігії. У її документах вказується на важливість принципу відокремлення церкви і держави, який являє собою одну із загальноєвропейських цінностей. Відхиляючи тезу про несумісність демократії та релігії, Асамблея зазначає, що релігійні організації можуть бути надійним партнером демократичного суспільства, а демократія, у свою чергу, —

найкращою основою релігійної свободи. Для удосконалення державно-церковних відносин пропонується залучати релігійні організації до захисту демократичних цінностей². Відокремлення церкви і держави, автономність релігії і політики запобігають втручанням державних органів у внутрішні справи релігійних організацій, і навпаки, релігійних організацій — у діяльність держави.

Необхідною умовою забезпечення права на свободу совісті та релігії, терпимості і толерантності між людьми, що належать до різних конфесій, захисту від будь-яких форм релігійної дискримінації, є партнерський характер відносин між церквою і державою.

Однією із цілей, якої домагається ЄС у релігійно-церковній сфері, є встановлення нормальних міжконфесійних відносин. Ефективними засобами досягнення цієї цілі в демократичних країнах вважається заохочення церковних та громадських діячів до діалогу на актуальні проблеми розвитку суспільства, діяльність громадських організацій, спрямована на поглиблення взаєморозуміння між конфесіями. При цьому особлива увага приділяється забезпеченню релігійного плюралізму, неухильному дотриманню принципу рівності релігій, створенню усім релігійним організаціям однакових умов для їхнього функціонування, рівного доступу до культових споруд, які становлять культурну цінність, засобів масової інформації.

Великі надії на нормалізацію міжконфесійних відносин, усунення невігластва і стереотипів щодо релігії ПАРЄ покладає на систему освіти. Як зазначається у спеціальній Рекомендації 1720 (2005) ПАРЄ «Освіта і релігія», «загальне хороше знання релігій... надзвичайно важливе для виховання громадян у демократичному дусі»³. Тому державам-членам рекомендується заохочувати поширення знань про релігійні течії у світі, дбати про фінансування викладання релігійних дисциплін у школі, підготовку вчителів, забезпечувати розробку за участю представників релігійних організацій відповідних методик та навчальних програм. Зважаючи на те, що у формуванні світоглядних орієнтацій дітей важлива роль належить сім'ї, ПАРЄ закликає надавати батькам право на здійс-

нення релігійного і морального виховання своїх дітей відповідно до власних переконань⁴.

В контексті розвитку міжнародного співробітництва ПАРЄ особливу увагу приділяє питанню культурних і релігійних взаємин. З цією метою нею прийнято Рекомендацію 1962 (2011) «Релігійний аспект міжкультурного діалогу». Розглядаючи цю проблему, Асамблея виходить з полікультурності європейської спільноти, що обумовлено історичними особливостями різних народів. Побудова консолідованого суспільства можлива за умови урахування релігійного аспекту міжкультурного діалогу та його активізації, розширення інформування населення про значення релігії в культурному розвитку європейських народів, визнання представниками різних конфесій права на свободу релігії один одного, поваги гідності кожного і відданості принципам демократії і прав людини⁵.

В контексті розвитку міжкультурного діалогу ПАРЄ намагалася з'ясувати й питання щодо внеску конкретних народів та релігій у розвиток європейської культури. Зокрема, у Резолюції 885 (1987) «Про внесок євреїв в європейську культуру» вказується на вагомий внесок єврейської нації та іудейської традиції в культурний розвиток Європи.

Міграція народів, що супроводжується стрімким поширенням на європейському континенті ісламу, змусили ПАРЄ приймати Рекомендацію № 1162 (1991) «Про внесок мусульманської цивілізації в європейську культуру». Відзначаючи вагомість цього внеску, Асамблея пропонує розширити мусульманський компонент при викладанні у навчальних закладах різних дисциплін; здійснювати порівняльний аналіз ісламу, християнства та іудаїзму; більше уваги приділяти вивченню у школах європейських країн арабської мови; започаткувати тривалий діалог і налагодити культурне співробітництво між Європою і світом ісламу⁶.

Проблеми релігійного виміру міжкультурного діалогу між представниками традиційних релігій і громадянського суспільства є настільки важливими для ЄС, що вони щорічно виносяться Комітетом міністрів на публічне обговорення.

Визначаючи толерантність і терпимість основоположними принципами міжконфесійних відносин, ПАРЄ одну із Рекомендацій присвятила їх формуванню в умовах демократичного суспільства. Необхідність підвищеної уваги до них викликана наявністю у світі таких суспільно небезпечних явищ як ксенофобія, расизм, релігійна нетерпимість. Дієвими засобами формування релігійної терпимості і толерантності Асамблея вважає освітню, наукову, просвітницьку та інформаційну діяльність⁷.

Європейське співтовариство висловлювало занепокоєння фактами нападів на релігійні громади і окремих віруючих, фізичного й психологічного насильства щодо них, засуджувало підбурювання до дискримінації та ворожнечі на релігійному ґрунті. З метою запобігання цим явищам ПАРЄ рекомендувала державам-членам неухильно забезпечувати однакове ставлення держави та її органів до осіб та громад різної релігійної належності; заохочувати політику, спрямовану на ефективний захист фундаментальних прав релігійних меншин від утисків та дискримінації з боку релігійної більшості; надавати міжнародний захист тим, хто потребує притулку через релігійні переслідування; притягати до відповідальності винних у здійсненні насильства чи розпалюванні релігійної ворожнечі; використовувати освітній ресурс, міжкультурний і міжрелігійний діалог⁸.

У зв'язку з тим, що чимало країн постсоціалістичної Європи в період панування тоталітарних режимів зазнали експропріації церковної власності, ПАРЄ неодноразово порушувала питання її реституції. Позиція Асамблеї з цього питання зводиться до того, що уся націоналізована власність церков і релігійних організацій має бути повернута її колишнім власникам і використовуватися за первісним призначенням. У разі неможливості повернення церковної власності держава повинна гарантувати справедливу компенсацію, заборонивши при цьому приватизацію культових будівель і майна⁹.

Для підтримки та зміцнення матеріальної бази релігійних організацій ПАРЄ пропонує надавати їм право на отримання добровільних фінансових та інших пожертвувань, придбання, володіння і використання ними культових предметів, необхідних для

забезпечення їхньої діяльності. При цьому рекомендується всіляко заохочувати релігійні організації до соціальної та благодійної діяльності.

ПАРЄ, підтверджуючи прихильність до свободи совісті та релігії, релігійного плюралізму, висловлювала стурбованість зростанням активності нових релігій, сект і пропонувала здійснювати превентивні заходи щодо обмеження їх поширення. У прийнятих нею документах зазначається, що їхня діяльність має відповідати принципам демократичного суспільства, положенням Конвенції про захист прав і основоположних свобод та чинного законодавства. З метою протидії їх незаконній діяльності ПАРЄ рекомендувала державам-членам: інформувати громадськість про секти і нові релігійні течії; забезпечити обов'язкове відвідування дітьми школи та їх захист від впливу релігійних сект; застосовувати до сект процедури кримінального і громадянського права, заохочувати створення неурядових організацій для захисту жертв релігійних, езотеричних або духовних груп; повідомляти особам, що перебувають у сектах, про їхнє право на розрив з ними¹⁰.

Характерно, що ПАРЄ приділяла увагу питанням забезпечення права на свободу совісті та релігії не лише у рамках Ради Європи, а й в окремих країнах. Так, у Резолюції 1278 (2002) «Російський закон про релігію» висловлено ставлення до змісту та практики застосування прийнятого 1997 р. в Росії нового закону про релігію. У резолюції, зокрема зазначалося, що в деяких регіонах Російської Федерації надається привілейований статус Російській православній церкві, тоді як інші релігії, особливо з малою чисельністю прихильників, піддаються дискримінації. У зв'язку з цим Асамблеєю рекомендовано вжити заходів щодо однакового застосування положень закону у різних регіонах Росії, відмінити вимогу щодо надання релігійним організаціям попередньої згоди Російської православної церкви на розгортання ними своєї діяльності¹¹.

У зв'язку наміром України вступити до європейського співтовариства ПАРЄ було прийнято низку документів які, окрім іншого, стосувалися питань забезпечення права на свободу совісті та релігії. У процесі здійснення процедури моніторингу щодо готов-

ності вступу України до Ради Європи у вітчизняному законодавстві про свободу совісті та релігійні організації, практиці його застосування Асамблеєю було виявлено низку проблем. Серед них — необхідність прискорення мирного вирішення існуючих конфліктів між православними церквами при забезпеченні незалежності церкви від держави; запровадження нової недискримінаційної системи реєстрації церков та релігійних організацій; встановлення правового вирішення питання про повернення церковної власності¹².

У подальшому моніторинговою комісією ПАРЕ було висловлено й інші зауваження щодо змісту законодавства України про релігію і церкву. Насамперед, вказувалося на необхідність оновлення Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», який хоча і вважався «одним із найкращих законів про свободу віросповідання у регіоні», проте містив низку нечітких положень і норм. Зокрема, цим законом обмежуються форми, у яких можуть створюватись релігійні організації, встановлюється квота на мінімальну кількість засновників, які можуть зареєструвати статут організації, у кількості 10 осіб (тоді як для інших громадських організацій вимагається 3 особи), забороняється створювати місцеві або регіональні відділення без статусу юридичної особи, не передбачається надання статусу юридичної особи релігійним об'єднанням. Бракує прозорості в питанні того, які організації реєструються обласними державними адміністраціями, а які — Державним комітетом України у справах релігій¹³.

На аналогічні недоліки законодавства України про свободу совісті та релігійні організації було вказано також Європейським Судом з прав людини у його рішенні щодо справи «Свято-Михайлівська парафія проти України».

Моніторингова комісія ПАРЕ повторно зауважила щодо відсутності у законодавстві України ефективних правових способів повернення релігійним організаціям церковного майна. Правова проблема реституції в основному породжена тим, що релігійні об'єднання не мають права на отримання статусу юридичної особи і не можуть володіти майном. Більшість релігійних організацій, що володіли майном, яке має бути повернуто, перестали

існувати, а Православна церква представлена кількома юрисдикціями. Це призводить до того, що повернення майна здійснюється на розсуд місцевої влади, що в більшості випадків тягне за собою не відновлення права власності, а передачу майна у безоплатну оренду¹⁴.

Місцеві органи державної влади України, керуючись відповідними положеннями Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», а також підзаконними нормативно-правовими актами, повернули у власність або надали у безоплатне користування релігійним організаціям кілька тисяч культових будівель і культового майна. Однак, проблема реституції при цьому повністю не була розв'язана, оскільки релігійні організації отримали лише частину культових будівель та майна, а не усю націоналізовану церковну власність.

ПАРЄ вказала також на необхідність перегляду Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», оскільки він «прямо обмежує право на відмову від військової служби релігійними переконаннями». Зокрема, пропонувалося поширити підстави для відмови від військової служби на усі релігійні вірування та інші переконання¹⁵.

З метою виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливали з її членства у Раді Європи, Указом Президента України було затверджено План заходів, яким, окрім іншого, передбачалася розробка нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та законопроекту про повернення культових будівель релігійним організаціям [13]. Вищезазначені проекти законодавчих актів були розроблені, проте з різних причин залишилися неприйнятими.

Крім того, незважаючи на чітку позицію європейського співтовариства щодо сект та новітніх релігій, українській владі не вдалося вжити заходів для обмеження їх діяльності. Неодноразові спроби законодавчого врегулювання цих питань успіху не мали. Традиційні церкви в Україні теж виявилися неспроможними протистояти поширенню сект і новітніх релігій.

Висновки. Таким чином, релігійно-церковні питання постійно знаходяться у полі зору ПАРЄ, яка виробляє і дає відповідні

орієнтири для вирішення різноманітних проблем, що виникають у процесі забезпечення державами-членами права на свободу совісті та релігії. Принципи, положення, норми, що містяться в офіційних документах європейського співтовариства, у своїй сукупності становлять систему стандартів у сфері забезпечення права на свободу совісті та релігії.

Хоча вітчизняне законодавство про релігію та церкву в цілому узгоджується з міжнародними документами у цій сфері, завдяки виконанню взятих на себе обов'язків і зобов'язань при вступі до Ради Європи, подальшому врахуванню зауважень і пропозицій ПАРЕ, Україна значно наблизилася до європейських стандартів у сфері забезпечення права на свободу совісті та релігії.

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 **2.** Рекомендація ПАСЕ 1804 (2007) «Государство, религия, светское общество и права человека». URL: <http://forb.by/node/59> **3.** Рекомендація ПАСЕ 1720 (2005) «Образование и религия». URL: [https://www.coe.int/t/т/parliamentary_assembly/\[russian_documents\]/\[2005\]/\[Oct2005\]/Rec1720_rus.asp](https://www.coe.int/t/т/parliamentary_assembly/[russian_documents]/[2005]/[Oct2005]/Rec1720_rus.asp) **4.** Там же. **5.** Рекомендація ПАСЕ 1962 (2011) «Религиозный аспект межкультурного диалога». URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=934%3A1&catid=43%3Aeu&Itemid=70&lang=ru **6.** Рекомендація ПАСЕ 1162 (1991) «О вкладе исламской цивилизации в европейскую культуру». URL: <http://docs.cntd.ru/document/902018872> **7.** Рекомендація ПАРЕ 1202 (1993) «Про релігійну терпимість у демократичному суспільстві». URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=81%3A1&catid=43%3Aeu&Itemid=70&lang=ru **8.** Резолюція ПАРЕ 1928 (2013) «Гарантування прав людини стосовно релігії та переконань і захист релігійних громад від насильства». URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1747_rez_1928_\(2013\).htm](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz/docs/1747_rez_1928_(2013).htm) **9.** Рекомендація ПАРЕ 1556 (2002) «Религия и перемены в Центральной и Восточной Европе». URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=93%3A1&catid=&lang=uk **10.** Рекомендація ПАРЕ № 1178 (1992) «Про секти і нові релігійні рухи». URL: <http://docs.cntd.ru/document/902018869>; Рекомендація ПАРЕ 1412 (1999) «Про незаконну діяльність сект». URL: <https://lib.sale/prava-cheloveka-pravo/rekomendatsiya-1412-1999-parlamentskoj-77948.html> **11.** Резолюція ПАРЕ 1278 (2002) «Российский закон о религии». URL: <http://docs.cntd.ru/document/90199679> **12.** Висновок ПАРЕ 190 (1995) щодо заявки України на вступ до Ради Європи. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_590 **13.** Рекомендація ПАРЕ 1722 (2005) «Про виконання обов'язків та зобов'я-

зань Україною». URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=91%3A1&catid=43%3Aeu&Itemid=70&lang=uk 14. Там само. 15. Там само. 16. *Про План* заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи: Указ Президента України № 24/2011 від 12 січня 2011 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/24/2011>

Bokoch Viktoriya. Religious factor in the European integration of Ukraine

Based on the analysis of the legal acts of Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE), its attitude to the problems of ensuring the right of freedom of conscience and religion is manifested. Institutions of the European Union (EU) consider religion as an important feature of European civilization, treat the confessional diversity of their member states with respect, recognize their right to keep it, as well as their development and adoption of laws regulating religious and ecclesiastical relations, while taking into account the historical traditions, national and religious characteristics of each country. The main directions of the religious policy of the EU in the sphere of church and religion are the harmonization of state-church relations in the process of separation of church and state, the independence of religion and politics, as well as ensuring religious pluralism, observance of the principle of equality of religions, establishment of tolerant interfaith relations, promotion of intercultural and interreligious dialogue, rapprochement of religion and education, the process of returning nationalized religious buildings and property to religious organizations. A prerequisite for the full protection of freedom of conscience and religion, toleration and tolerance among people belonging to different denominations, protection against all forms of religious persecution, is the partnership nature of the relationship between the church and the state. PACE made efforts to support and strengthen the material base of religious organizations, to grant them the right of voluntary financial and other donations, the acquisition, possession and use of religious objects necessary for the provision of their activities. At the same time, it is recommended to encourage religious organizations to aid and organise social and charitable activities in every possible way. It is stated that in the documents of PACE not only are the basic provisions of the attitude of the European community to religion and the church are formulated, but the EU's response to pressing issues of religious and church life both on the continent as a whole and in individual countries is also reflected. The incitement of intolerance and hostility on religious grounds, the facts of attacks on religious communities and individual believers, physical and psychological violence against them is condemned. The PACE documents reflect the attitude of the European community towards religious sects and new religions. In particular, concerns are expressed about their proliferation and increasing activity in European countries. A number of preventive measures are proposed to restrict their illegal activities and influence on the population, especially children.

PACE, reaffirming its commitment to freedom of conscience, religion and religious pluralism, recommends its Member States to inform the public about sects and new religious movements; to ensure the mandatory attendance of school children and to protect them from the influence of religious sects, prevent the kidnapping of children and exporting them abroad; to apply the procedure of criminal and civil law to the sects, to encourage the creation of civic organizations for the protection of victims of religious sects; to inform the people in the sects about their right to rupture with them. It is noted that the activities of sects should be in line with the principles of a democratic society, with the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and with the current legislation. It is emphasized that the principles, provisions, norms and recommendations contained in the official documents of the European community, in their totality constitute a system of standards in the field of ensuring the right of freedom of conscience and religion. Through comparative analysis of the provisions and norms of Ukrainian legislation on issues of freedom of conscience and religion with the PACE documents, their common and distinctive features are revealed. Recommendations aimed at improving Ukraine's legislation on freedom of conscience and religious organizations, as well as practices for its application, are valuable to Ukraine, which declared the European path in its further development. It shows the importance for Ukraine of experience both of the EU as a whole and of its individual member states. It is concluded that the harmonization of Ukrainian legislation with the PACE legal acts on religious and church matters, as well as the introduction of the experience of state-church relations of the members of the European community, will contribute to Ukraine's approximation to European standards in the area of ensuring the right to freedom of conscience and religion.

Keywords: European integration, legal acts of PACE, religion, freedom of conscience and religion, state-church relations, inter-confessional relations.

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ ЯК ОДИН ІЗ ПРОВІДНИХ НАПРЯМІВ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Розглядається електронне урядування як один з провідних напрямів державної політики за умов розгортання в сучасному світі глобального кіберпростору загалом та комунікативної мережі зокрема. Представлений аналіз досягнень і провалів у процесі впровадження принципів електронного урядування в державній політиці України. Стверджується, що успішна державна політика при реалізації системних реформ є немислимою без урахування масштабів інформаційного впливу та послідовного впровадження ефективної системи державного управління з властивими їй транспарентністю, інформаційною відкритістю й доступністю.

Ключові слова: державна політика, електронне урядування, громадянське суспільство, демократизація, модернізація, транспарентність.

Газизов М. М. Электронное управление как одно из ведущих направлений современной государственной политики

Рассматривается электронное правительство как одно из ведущих направлений государственной политики в условиях развертывания в современном мире глобального киберпространства в целом и коммунікативной сети в частности. Представлен анализ достижений и провалов в процессе внедрения принципов электронного управления в государственной политике Украины. Утверждается, что успешная государственная политика при реализации системных реформ немислима без учета масштабов информационного влияния и последовательного внедрения эффективной системы государственного управления с присущими ей транспарентностью, информационной открытостью и доступностью.

Ключевые слова: государственная политика, электронное управление, гражданское общество, демократизация, модернізація, транспарентность.

Gazizov Mykhailo. Electronic governance as one of the leading trends in modern state policy

Electronic governance is considered as one of the leading directions of state policy in the context of the deployment in the modern world of global cyberspace in general and a communicative network in particular. The analysis of achievements and failures in the process of introduction of electronic governance principles in the state policy of Ukraine is presented. It is argued that successful state policy in the implementation of systemic reforms is inconceivable without taking into account the scale of information influence and the consistent implementation of an effective public administration system with its inherent transparency, information openness and accessibility.

Keywords: state policy, electronic governance, civil society, democratization, modernization, transparency.

Одним із провідних напрямів державної політики в умовах модернізаційних змін під впливом розгортання трендів глобалізації й інформатизації стає розбудова системи національного комунікативного середовища, яке має бути органічно включене у світові комунікативні процеси. Державна політика у царині становлення національного комунікативного середовища передбачає реалізацію цілого комплексу завдань. По-перше, це розвиток електронної держави (е-держави) та електронного урядування (е-урядування) як ключових векторів трансформації сучасної держави. По-друге, сприяння осучасненню базових інституцій громадянського суспільства, адже тільки тоді, коли громадянське суспільство відповідатиме нагальним вимогам сьогодення, воно буде в змозі ефективно виконувати свої соціально важливі функції. І хоча громадянське суспільство є цариною автономною від держави і державного впливу (означена його характеристика, як відомо, є аксіоматичною у політичній науці — М. Г.), тільки за умов функціонування по-справжньому демократичної держави можуть розвиватися і розширюватися зони її конструктивного впливу. По-третє, формування засад становлення відкритої і транспарентної комунікативної мережі, яка розгортатиметься у соціально-культурній, економічній, політичній сферах держави і суспільства.

Питання осучаснення української держави, наближення державної політики до стандартів найрозвинутіших країн світу, а також проблематика становлення громадянського суспільства на

якісно інших засадах — це ті актуальні дослідницькі напрями вітчизняної політичної науки, які містять не тільки суто теоретичну, але й вагому прикладну складову. Метою представленої статті є висвітлення особливостей становлення е-урядування як одного з провідних напрямів державної політики сучасності. Завданнями статті є: 1) розгляд умов розвитку глобального кіберпростору загалом та комунікативної мережі зокрема в сучасному світі; 2) з'ясування принципів формування і реалізації державної політики під впливом розгортання процесів інформатизації й інтернетизації; 3) визначення сутності е-урядування; 4) аналіз досягнень і провалів у процесі впровадження принципів е-урядування в державній політиці України.

При підготовці представленої розвідки автор спирався на праці вітчизняних і зарубіжних науковців. Так, варто відзначити монографічне дослідження О. Зернецької «Глобальна комунікація»¹, присвячене феномену становлення глобального кіберпростору та пов'язаних з цим процесів, а також працю А. Аппадурі «Сучасність у великих масштабах: культурні аспекти глобалізації»², в якій представлена оригінальна авторська теорія «уявних ландшафтів». Окрему групу бібліографічних джерел складають наукові роботи, предметом розгляду яких є аналіз особливостей е-урядування в Україні та світі. Третьою групою джерел є праці, в яких висвітлюється проблематика становлення і розвитку політичної системи та громадянського суспільства в Україні.

Розгляд умов становлення сучасної комунікативної мережі в Україні та здійснення державної політики у названій царині, на переконання автора, має спиратися на дослідження глобальної комунікації як феномену двох останніх десятиліть. Авторитетна вітчизняна дослідниця глобального кіберпростору та його складових О. Зернецька слушно зауважує, що глобальна комунікація сьогодення була б неможливою без виникнення і розповсюдження Інтернету. «Глобальне Інтернет-середовище розвивається зі «швидкістю думки», даруючи Інтернет-спільноті все нові й нові можливості спілкування. З огляду на те, що чисельність інтернет-користувачів у світовій спільноті зростає за експонентою, можна стверджувати, що людство загалом дедалі більше

занурюється в інформаційно-комунікаційні глибини», — зазначає О. Зернецька³. Таким чином, необхідно констатувати наступне: Інтернет нині перетворився на один із ключових соціальних феноменів світового значення. Тому успішна й ефективна державна політика, особливо за умов реалізації системних реформ, є немислимою без урахування масштабів впливу цього глобального соціального феномену.

Державна політика у царині розвитку інформаційно-комунікативних процесів, відносин, інституцій, окрім усього іншого, ще має враховувати й той факт, що Інтернет нині є не тільки соціальним феноменом світового значення, але й він сам обумовлює появу і становлення цілої низки новітніх соціальних феноменів. Знаний американський соціально-культурний антрополог і соціолог Арджун Аппадурай, автор оригінальної теорії «уявних ландшафтів» («imaginary landscapes»), виокремлює серед п'яти таких ландшафтів медіа- та ідеоландшафти. Якщо медіаландшафти означають технології мас-медіа та іміджів, то ідеоландшафти також стосуються іміджів, але тих іміджів, що мають політичні й ідеологічні аспекти. Вони впливають на культуру не завдяки загальному ефекту, а внаслідок «нестиковок», неузгодженостей один з одним⁴. Відтак, державна політика в Україні має бути спрямованою в тому числі й на сприяння розгортанню обох названих ландшафтів. Це уявляється авторові представленої розвідки одним із провідних завдань вітчизняної державної політики за умов розгортання двох різноспрямованих, але синхронізованих у часі процесів — формування суто національного соціально-політичного дискурсу на всіх рівнях суспільно значимої комунікації (однак, не відірваного від загальноцивілізаційних трендів — *М. Г.*) та модернізації української держави і суспільства відповідно до найкращих світових взірців (що, безумовно, не означає сліпу і некритичну вестернізацію — *М. Г.*).

Перші кроки на вказаному шляху вже зроблені. Інформаційна відкритість і доступність як принципи державної політики нині в Україні розглядаються як одні з визначальних та необхідних для успішного реформування державного організму загалом. «Політичний поступ флагманів інформаційного суспільства нині

відрізняється надзвичайно широким застосуванням новітніх інформаційних технологій як у царині державного урядування та прийняття політико-управлінських рішень (рівень функціонування policy), так і в сфері взаємодії та співпраці між державою і громадянським суспільством (рівень функціонування polity та politics)», — зазначає С. Бульбенюк⁵. Отож, і в Україні новітні інформаційні технології, якісно інші засади формування інформаційно-комунікативного простору взаємодії держави і громадянського суспільства, інноваційний розвиток медіаландшафту — це нині характеристики тих змін, що вказують на системний поступ нашої країни. Тому дослідниця слушно вказує на те, що «процес становлення електронної демократії й електронної держави в сучасній Україні постає як один із провідних векторів реалізації національного проекту системної модернізації країни, в якому держава (тобто органи центральної і місцевої державної влади й управління) та інституції громадянського суспільства мають стати повноправними партнерами»⁶.

«Електронне урядування» як поняття та вектор розвитку державної політики останні кілька років міцно закріпилося в лексиконі представників вітчизняного політичного класу та політичних аналітиків. Е-урядування стає тим політичним феноменом, що багато в чому буде визначати у найближчому майбутньому можливості плідної взаємодії держави і громадянського суспільства. Отже, повноцінна реалізація е-урядування в державній політиці України має забезпечити успішне виконання трьох завдань, які були визначені нами у представленій розвідці вище. Е-урядування за таких умов має відповідати наступним вимогам, визначеним Європейською комісією:

1) бути відкритим і прозорим — державні органи мають розуміти очікування громадян, вони повинні бути підзвітними громадськості та відкритими до демократичної участі (як бачимо, окреслена вимога прямо корелює до завдань осучаснення базових інституцій держави і громадянського суспільства — *М. Г.*);

2) бути таким, що не виключає жодного публічного адміністрування, заснованого на індивідуальному підході, який передбачає персоналізацію державних сервісів для кожного громадянина;

3) бути ефективним державним управлінням, яке функціонує з метою оптимального заощадження бюджетних коштів і часу⁷.

Можна стверджувати, що зазначені вимоги до е-урядування на рівні функціонування державної політики в Україні останні кілька років активно реалізуються, втім така реалізація є нерівномірною. Скажімо, вимога відкритості й прозорості державних органів у загальних рисах є реалізованою: кожен орган державної влади і місцевого самоврядування в Україні нині має свою веб-сторінку, на якій вказані канали зворотного зв'язку з громадянами (слухно зауважити, що такі канали у низці випадків є створеними суто заради виконання формальних вимог транспарентності — *М. Г.*); унормованою стала практика створення і функціонування «гарячих ліній» різних міністерств, відомств, інших установ державної влади. Підтвердженням суттєвого просування нашої держави на шляху становлення сучасної системи е-урядування є той факт, що на «дореволюційний» 2013 р. Україна посідала 8 місце у світовому рейтингу найкращих законів про свободу інформації⁸. Однак, один зі стандартів прозорості й транспарентності державної політики сучасної демократичної політичної системи — підзвітність громадянам — у вітчизняних соціополітичних реаліях на жаль є радше перспективою, аніж дійсністю.

Найбільший «провал» у реалізації вимог до е-урядування, на наше переконання, полягає у відсутності налагодженої системи ефективного державного управління. Причому труднощі становлення системи ефективного державного управління мають витoki у цілому комплексі проблем. По-перше, у методологічній невизначеності, а саме: досі ані на рівні академічного й експертного середовища, ані на рівні політичного класу не вироблено єдиних, прийнятних для більшості критеріїв визначення ефективності ухвалених політико-управлінських рішень та впроваджених реформаторських заходів. По-друге, дуже часто і політики, і державні службовці плутають ефективність та результативність управлінської діяльності (термінологічна невизначеність), тому можна спостерігати підміну понять і змістів: замість якісних трансформацій ми бачимо кількісні зміни, замість реальних реформ — рапорти про їх кількість. Зрозуміло, що за умов методо-

логічної і термінологічної невизначеності не можна вести мову й про оптимальне заощадження бюджетних коштів та часу в процесі модернізації країни.

Звертаючись до основних етапів розвитку е-урядування, типових для більшості держав сучасного світу (вказані етапи були визначені ООН у доповіді «Бенчмаркінг е-урядування: глобальна перспектива»)⁹, можна побачити, що найперший з них — становлення присутності — Україна успішно пододала не менш ніж п'ять років тому. Етапи посиленої присутності та інтерактивної присутності з обов'язковим «громадяноцентричним» підходом нині в загальних рисах нашою державою вже пройдено. Наступний етап — трансакціональна присутність — передбачає налагодження можливостей проведення грошових трансакцій з метою полегшення взаємодії між державою і громадянами. Найпоказовішим прикладом трансакціональної присутності є можливість громадян сплачувати податки через мережу Інтернет. Фінальний етап — «безшовне» урядування, коли має бути створена така система е-урядування, за якої всі онлайн-служби, вся інформація, всі веб-сторінки установ системи державної влади і місцевого самоврядування (іншими словами, увесь конгломерат інститутів, відносин, процесів, що на побутовому рівні прийнято називати «державною політикою — *М. Г.*) будуть доступні громадянам через єдиний веб-портал з універсальною пошуковою службою¹⁰. Безперечно, «безшовне» урядування є радше ідеалом, ніж реальністю, навіть для найбільш розвинутих і демократичних держав світу.

Етапи розвитку е-урядування, визначені у доповіді «Бенчмаркінг е-урядування: глобальна перспектива», вказують зокрема на одну з центральних стратегій розвитку сучасної державної політики за умов функціонування демократичного політичного режиму — сприяння становленню і поширенню діалогових форм політичної участі як найбільш перспективних в умовах зміцнення інформаційної цивілізації. Адже громадяноцентризм, який має стати засадничим принципом е-урядування у найближчі роки, передбачає не тільки розширення можливостей громадян бути почутими державою, але й формування такого режиму взаємовід-

носин між державою і громадянином, за якого кожен пересічний громадянин матиме реальні важелі (інструменти) комунікації з органами державної влади і місцевого самоврядування. Такі реальні важелі (інструменти) комунікації між державою і громадянами постають нині у формі діалогових форм політичної участі.

Політична наука виокремлює чотири базові варіанти конструювання діалогу між державою і громадянами:

1) «згори-вниз», що передбачає надання пріоритету державі, встановлення фактично монологової форми комунікації з громадянами з її боку;

2) «взаємодія, обмежена згори», яка ґрунтується на формі комунікації, коли держава приймає пропозиції від громадян, але не реагує на них;

3) «відкрита дискусія», за якої остаточний вибір пріоритетів при прийнятті політико-управлінських рішень залишається за державою;

4) «спільне володіння інформацією» — закріплення по-справжньому паритетних і партнерських відносин між державою та громадянами, забезпечення умов для розгортання первинних форм політичної активності останніх¹¹.

Державна політика в Україні, якщо вона прагне бути демократичною не тільки за формою, але й змістовно, повинна орієнтуватися на пріоритетне становлення діалогових форм політичної участі. Окрім того, зважаючи на досвід кількох «майданів» кінця ХХ — початку ХХІ ст., подібні діалогові форми політичної участі можуть розглядатися представниками вітчизняного політичного класу в якості своєрідного запобіжника розгортанню неконвенційних форм політичної активності громадян, найбільш бажаного каналу вияву їх соціального і політичного протесту. З іншого боку, становлення діалогових форм політичної участі, як один із перспективних напрямів державної політики в Україні, може стати важливим фактором зміцнення громадянського суспільства та його інститутів. У цьому контексті вітчизняна дослідниця С. Бульбенюк цілком слушно зауважує: «Проявом ефективної та по-справжньому демократичної взаємодії держави і громадянського суспільства є забезпечення про-

зорого конкурентного середовища та створення царини, де стає можливим політичний діалог влади і громадян, де держава готова домовлятися зі своїми громадянами щодо найважливіших питань суспільного поступу»¹².

Створення сприятливих умов для розгортання дієвого політичного діалогу між державою і громадянами є також надзвичайно важливим завданням державної політики в Україні з огляду на ті складні завдання здійснення системних реформ, які постали перед нашої країною. Адже, хоча ініціатором і провідником модернізаційних перетворень у більшості країн світу є зазвичай політична еліта, без підтримки з боку громадян успішність таких реформаторських зусиль може бути зведена нанівець, а система державної влади й управління делегітимізована. Варто підкреслити, що в останні роки в Україні на рівні масової суспільної свідомості зростають настрої розчарування у реформах, політичної апатії та політичного відчуження. «За такої ситуації важливо не допускати конфронтації інтересів держави і громадянського суспільства, що, по суті, може свідчити про неефективність державного управління та механізмів координації дій з інститутами та організаціями громадянського суспільства», — зазначають авторитетні українські науковці — провідні співробітники Національного інституту стратегічних досліджень¹³.

Отже, створення справді сучасної системи комунікативного середовища з наданням пріоритету розвитку діалогових форм взаємодії держави і громадян, влади і громадянського суспільства, залучення останніх досягнень четвертої інформаційної революції — це ті вектори державної політики України, які уявляються не тільки бажаними, але й необхідними. Власне те, наскільки система державної влади й державного управління в Україні є в змозі впоратися з поставленими завданнями, є індикатором її життєздатності й готовності адекватно реагувати на глобальні і локальні виклики сучасності.

Одним із викликів, що постали перед Україною як перед типовою країною перехідного типу, що демократизується, є проблема підміни реальної демократії її імітаційними формами і процедурами. «Як перетворити сурогатну демократію на справжню?»;

«Що в цих умовах означає будувати демократію?»; «Якими є завдання демократизації, аби уникнути фасадних форм демократії?» — це ті питання, які формулює М. Розумний у своїй монографічній розвідці «Виклики національного самовизначення»¹⁴. Автор дозволить собі сміливість доповнити окреслені вище питання наступним: «Які принципи і вектори державної політики в Україні дозволять вести мову про справжній демократичний поступ України, зважаючи на новітні виклики інформаційного суспільства?».

Одним із таких векторів державної політики є е-урядування, а принципом — транспарентність. Втім, на наше переконання, якісний демократичний поступ України як провідне завдання модернізаційних перетворень може бути забезпечений виключно за безпосередньої участі колективних та індивідуальних акторів громадянського суспільства. «Без розвитку громадянського суспільства перехід до консолідованої демократії є неможливим. [...] Громадянське суспільство є стабілізуючим чинником запобігання деструктивним процесам, оскільки індивіди набувають можливості для самовираження та розвитку своїх потенціалів як соціальних суб'єктів», — зазначає вітчизняна дослідниця Л. Смола¹⁵. Зрозуміло, що держава загалом та державна політика зокрема не можуть безпосередньо впливати, а тим більше втручатися в процеси становлення і розвитку інституцій громадянського суспільства, однак саме від того, які вектори і принципи державної політики є ключовими, багато в чому залежить успішність названих процесів.

Таким чином, розвиток е-урядування, як один з провідних напрямів державної політики в сучасній Україні, покликаний виконати кілька надзвичайно важливих завдань. Найперше — сприяти демократичному транзиту країни, становленню всередині неї реальних демократичних інститутів, процесів, відносин та норм. Особливу увагу необхідно звернути при цьому на створення умов для розвитку діалогових форм взаємодії держави і громадян, становлення базових інституцій громадянського суспільства. Друге — забезпечити максимальний рівень транспарентності державної політики в умовах системних реформ і змін, встановити

надійний та доступний зворотний зв'язок між органами державної влади і місцевого самоврядування та громадянами. Третє — стати одним з інструментів легітимізації рішень і дій державної влади, її підтримки громадянами. Безперечно, розвиток е-урядування є одним із провідних, втім не єдиним, напрямом державної політики в Україні, що покликаний сприяти успішній реалізації модернізаційної стратегії. Отже, подальші дослідницькі розвідки з окресленої проблематики мають бути присвячені розгляду інших напрямів і принципів державної політики України за умов здійснення системних перетворень.

1. *Зернецька О.* Глобальна комунікація: монографія; НАН України, Інститут всесвітньої історії; Проект «Наукова книга». Київ: Наукова думка, 2017. 349 с. 2. *Appadurai A.* Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. P. 31–43. 3. *Зернецька О.* Цит. праця. С. 33. 4. *Appadurai A.* Op. lader. 5. *Бульбенюк С.* Місце та роль молоді у становленні громадянського суспільства в Україні (євроінтеграційний аспект) // Історико-політичні студії. Збірник наукових праць. 2016. № 2 (6). С. 16. 6. Там само. 7. *Molnar S.* E-Government in the European Union // Network for Teaching Information Society. Budapest, 2007. P. 6. 8. *Іванеско Д.* Упровадження європейських стандартів доступу до публічної інформації в Україні // Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування: зб. матеріалів між нар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ) / Упорядники В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк. Київ: НІСД, 2013. С. 24. 9. *Benchmarking E-government: A Global Perspective.* URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/portals/egovkb/documents/un/english.pdf> 10. *Ibid.* 11. *Політичні проблеми сучасної України: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.* Київ: ІПіЕНД, 2012. С. 304–305. 12. *Бульбенюк С. С.* Взаємодія державної влади та громадянського суспільства в умовах системних викликів сучасності (кратологічно-управлінський й антропологічний дискурси) // *Studia Politologica Ucraino-Polona.* 2017. Вип. 7. С. 168. 13. *Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналітична доповідь.* [В. М. Яблонський, О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін.]; за заг. ред. О. А. Корнієвського. Київ: НІСД, 2017. С. 5. 14. *Розумний М. М.* Виклики національного самовизначення : монографія. Київ: НІСД, 2016. С. 88. 15. *Смола Л.* Громадянське суспільство в Україні: проблеми та перспективи // Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного

врядування: зб. матеріалів між нар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ); Упорядники В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк. Київ: НІСД, 2013. С. 64 –65.

Gazizov Mykhailo. Electronic governance as one of the leading trends in modern state policy

Electronic governance is considered as one of the leading directions of state policy in the context of the deployment in the modern world of global cyberspace in general and a communicative network in particular. The analysis of achievements and failures in the process of introduction of electronic governance principles in the state policy of Ukraine is presented. It is argued that successful state policy in the implementation of systemic reforms is inconceivable without taking into account the scale of information influence and the consistent implementation of an effective public administration system with its inherent transparency, information openness and accessibility.

The question of the modernization of the Ukrainian state, the approximation of state policy to the standards of the most developed countries of the world, as well as the issues of the formation of civil society on qualitatively other principles are the actual research directions of the domestic political science, which contain not only a purely theoretical but also a significant application component.

«Electronic Governance» as a concept and vector of state policy development has been firmly established in the lexicon of representatives of the Ukrainian political class and political analysts over the past few years. E-government is becoming a political phenomenon that will largely determine in the near future the possibility of fruitful interaction between the state and civil society. Consequently, the full implementation of e-government in Ukraine's state policy should ensure the successful fulfillment of three tasks: 1) to be open and transparent — public authorities must understand the expectations of citizens, they must be accountable to the public and open to democratic participation; 2) be such that it does not exclude any public administration based on an individual approach, which involves the personalization of public services for each citizen; 3) to be an effective public administration, which functions in order to optimally save budget funds and time.

However, in reality there is a lack of a well-established system of effective public administration in Ukraine. Moreover, the difficulties of establishing an effective public administration system are leaked in the whole complex of problems. Firstly, in the methodological uncertainty, namely: at the level of the academic and expert environment neither at the level of the political class, nor the common criteria, which are acceptable for most criteria for determining the effectiveness of the approved policy-management decisions and implemented reform measures, have not been developed. Secondly, politicians and civil servants are often confused with the effectiveness and effectiveness of management activities (terminological uncertainty), so we can observe the substitution of concepts and meanings: instead

of qualitative transformations, we see quantitative changes, instead of real reforms, reports on their number. It is clear that in the conditions of methodological and terminological uncertainty one can not speak the language about optimal savings of budget funds and time in the process of modernization of the country.

Thus, the development of e-governance, as one of the leading areas of state policy in contemporary Ukraine, is designed to fulfill several very important tasks. First of all — to promote the democratic transit of the country, the formation of real democratic institutions, processes, relations and norms within it. Particular attention should be paid to the creation of conditions for the development of dialog forms of interaction between the state and citizens, the formation of basic institutions of civil society. The second is to ensure the maximum level of transparency of state policy in the context of system reforms and changes, establish reliable and accessible feedback between public authorities and local self-government and citizens. The third — to become one of the tools of legitimizing decisions and actions of state power, its support by citizens. Undoubtedly, the development of e-governance is one of the leading, but not the only, direction of state policy in Ukraine, which is intended to contribute to the successful implementation of the modernization strategy.

Keywords: state policy, electronic governance, civil society, democratization, modernization, transparency.

УДК 324.01

Е. А. ТРОФИМОВ

ПРЕЗИДЕНТСКИЕ «ВЫБОРЫ» 2018 ГОДА В РОССИИ: СТРАТЕГИЯ И ТАКТИКА КРЕМЛЯ В УСЛОВИЯХ РОСТА КРИЗИСНЫХ ПРОЦЕССОВ

Особенностью президентской избирательной кампании в России 18 марта 2018 года явился ее мобилизационный характер, связанный с ростом кризисных процессов. Мобилизации явки избирателей предшествовало: а) обновление персонального состава избиркомов, б) ограничение пассивного избирательного права, в) регистрация контролируемых кандидатов-носителей альтернативных политических платформ, г) финансовая поддержка квазиобщественных объединений. Центральное место в избирательной стратегии Кремля заняла реанимация комплекса «холодной войны».

© ТРОФИМОВ Евгений Александрович — докторант Института государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины

Ключевые слова: система «Русская власть», суперпрезидентализм, неототалитаризм, президентские выборы, избирательная стратегия, избирательные технологии, «преемник».

Трофімов Є. О. Президентські «вибори» 2018 року в Росії: стратегія і тактика Кремля в умовах наростання кризових процесів

Особливістю президентської виборчої кампанії в Росії 18 березня 2018 року став її мобілізаційний характер, пов'язаний з ростом кризових процесів. Мобілізації явки виборців передувало: а) оновлення персонального складу виборчих комітетів; б) обмеження пасивного виборчого права; в) реєстрація контрольованих кандидатів-носіїв альтернативних політичних платформ; г) фінансова підтримка квазігромадських об'єднань. центральне місце у виборчій стратегії Кремля зайняла реанімація комплексу «холодної війни».

Ключові слова: система «російська влада», суперпрезиденталізм, неототалітаризм, президентські вибори, виборча стратегія, виборчі технології, наступник.

Trofimov Yvgenii. President «election» 2018 in Russia: Kremlin's strategy and tactics in the face of growing crises

Feature of the presidential election campaign in Russia on March 18, 2018 was its mobilization character, associated with the growth of crisis processes. The mobilization of voter turnout was preceded by: a) renewal the composition of election commissions, b) restriction of passive electoral law, c) registration of controlled candidates with alternative political platforms, d) financial support for quasi-social associations. The central place of the Kremlin's election strategy was taken by resuscitation of the Cold War complex.

Keywords: system of Russian power, superpresidentialism, neototalitarianism, presidential elections, electoral strategy, electoral technologies, successor.

Российская полития находится в состоянии политического кризиса, причины которого обусловлены процессами негативной политической нестабильности¹. В основе негативной политической нестабильности лежит перераспределительный характер политических и экономических отношений. Причем политика осуществляется в режиме демонстрации политической лояльности суверену, за которую клиенты получают условную ответственность и право распоряжения последней до соответствующего решения «главы государства». В условиях ограниченности ресурсов, клиентелизм ведет к воспроизводству конфликтов, а, последние, выходя за пределы контролируемого сувереном и его

ближайшим окружением пространства, ускоряют разложение системы, а ее ревитализация воспроизводит прежние черты.

При этом система «Русская власть» имеет особенности, связанные с реакцией на внешние факторы: открытое влияние иностранных государств на российскую политику и различных ее акторов рассматривается населением как угроза целостности российского государства, отождествляемого в определенных случаях либо с самодержавным правителем, либо с обществом в целом.

Стремясь остановить отток капитала, «глава государства» предпринимает шаги по возвращению капиталов из-за рубежа², однако, президентские заявления о создании благоприятного инвестиционного климата носят популистский характер, нуллифицируясь российскими политическими практиками: многочисленными проверками, рейдерскими захватами, арестами и т. д.

О росте кризисных процессов в России свидетельствует также рост коррупции и увеличение числа россиян осужденных по политическим статьям. Переход мягкого авторитаризма в авторитаризм жесткий привел к усилению внешней миграции населения: если в 2015 году из России уехали 51,8 тысячи граждан, то в 2016 году — около 59,7 тысячи.

Существенной трансформации подверглось законодательство, затрагивающее политические права и свободы населения, de facto их нуллифицирующее. Негативные тренды, обуславливающие некротизацию российской политики, усиливаются старением «главы государства», по сути, являющимся стабилизатором системы. В сложившейся ситуации стабильность последней в значительной степени зависит от способности В. В. Путина и «политбюро» не допустить доведение системы до точки бифуркации.

С целью обеспечения победы на «выборах» в условиях роста негативных трендов, «глава государства» делает ставку на «избирательный авторитаризм». Обеспечение несменяемости государства в данной области было достигнуто обновлением «избирательной вертикали», и введением новых ограничений по недопущению к выборам нежелательных кандидатов от представителей внесистемной оппозиции.

В 2014 году в избирательное законодательство России была внесена поправка, запрещающая участие в выборах в качестве кандидатов лиц, судимых за совершение тяжкого и (или) особо тяжкого преступления: лица, осужденные к лишению свободы за совершение тяжкого преступления лишились пассивного избирательного на срок 10 и 15 лет соответственно со дня снятия или погашения судимости.

Внесенные поправки противоречат Конституции РФ, предусматривающей два ограничения — нахождение лица в местах лишения свободы и его ограниченная дееспособность, а их введение направлено на недопущение к реализации пассивного избирательного прав представителями «внесистемной» оппозиции. Таким образом, государство создало политико-правовой механизм как лишения представителей «внесистемной» оппозиции, так и других нежелательных кандидатов пассивного избирательного права: возбуждение уголовного преследования против любого представителя оппозиции, включая необоснованное, автоматически лишает его участие в избирательной кампании.

Принятый в феврале 2016 года Федеральный закон РФ³ предусмотрел пять основных избирательных новаций, в том числе позволяющие избиркомам осуществлять инструментальные функции, выступая в качестве придатков государства.

В условиях нарастания дестабилизационного тренда, в частности связанного с тем, что период с 2018 по 2024 годы для президентства В. В. Путина станет последним, оптимальной для суверена и его политического окружения становится стратегия «абсолютной победы», сакрализирующая «национального лидера» в социуме и позволяющая обеспечить подконтрольность «элит» в условиях последующей передачи государственной власти «преемнику». При этом «выборы» должны выглядеть как честные, лишая население возможности участия в политических протестах, схожих с протестами 2011-2012 года. Иными словами, безусловная победа В. В. Путина может быть связана только со стратегией «70 на 70», гарантирующей В. В. Путину поддержку не менее чем половины избирателей⁴.

Соккрытие от населения административных механизмов, превращающих «выборы» в фикцию, связаны с созданием внешней конкуренции между кандидатами на должность Президента РФ. Кандидаты, с одной стороны, должны быть политически слабыми, находящимися в зависимости от контролируемой бюрократии и уступающими федеральному президенту в публичности; с другой стороны, охватывать весь спектр политических сил: от российских либертариалов до большевиков, мобилизуя население на легитимационную процедуру.

Обеспечение баланса между «честными справедливыми выборами», купирующими дальнейшие протесты и контролируемостью избирательного процесса были связаны с допуском «выборам» оптимальных для Кремля кандидатов: из 37 кандидатов, заявивших о желании участвовать в «выборах» ЦИК РФ зарегистрировал 8 кандидатов, отказав в регистрации 11. Ни один из зарегистрированных кандидатов, по данным социологических центров ФОМ и ВЦИОМ не составлял реальной конкуренции В. В. Путину.

Несмотря на то, что в России «выборы» представляют процедуру легитимации принятого верховным сувереном решения, каждая из них имеет особенности. Особенности президентской кампании 18 марта 2018 года явилось, во-первых, предоставление пропрезидентским общественным объединениям финансовых ресурсов, частично направленных на реализацию сбора подписей, агитацию и «контроль». Так, в расследовании «Дымовая завеса: Как псевдообщественники симулируют гражданское участие в выборах», проведенном общественной организацией в защиту прав избирателей «Голос», отмечаются следующие особенности президентской кампании 2018 года: 1) значительная финансовая и иная материальная поддержка организации «Волонтеры Победы», занимающейся сбором подписей в поддержку выдвижения В. В. Путина кандидатом в президенты и осуществляющей акции при участии федеральных ведомств; 2) превращение бюджетных учреждений, включая вузы, или других общественных организаций, имеющих господдержку, в инфраструктурные объекты, необходимые для работы организации; 3) при-

надлежность координаторов организации («минимум в 40 из 76 регионов, где существуют отделения «Волонтёров Победы») к органам государственной власти, местного самоуправления или бюджетным учреждениям; «почти во всех случаях должностные обязанности этих сотрудников напрямую связаны с курированием сферы добровольчества, молодежной политики или патриотического воспитания»; 4) связанность «Волонтёров Победы» с иными молодежными и школьными объединениями, контроль за которыми осуществляют структуры Федерального агентства по делам молодежи, региональные и местные администрации: «Российским движением школьников», «Российским союзом молодежи», «Российскими студенческими отрядами», профсоюзными активистами, участниками акций «Снежный десант», молодежными парламентами, «Молодыми юристами России» и др., и использовании их ресурсов; 5) нарушение организацией избирательного законодательства в области недопустимости предоставления юридическим лицам выполнения бесплатных работ или оказания бесплатных услуг кандидатам; 6) создание молодежных парагосударственных наблюдательских организаций, выполняющих функцию создания иллюзии массового наблюдения на избирательных участках и, связанных со «старшими товарищами», большинство из которых имеют опыт службы в силовых ведомствах на офицерских должностях; 7) вовлечение через общественные палаты ветеранов силовых структур в качестве наблюдателей; 8) фактический отказ сотрудничества региональных общественных палат с профессиональными наблюдательскими объединениями и т. д.⁵

Во-вторых, проведение мощнейших административных и рекламных кампаний, направленных на привлечение избирателей к «выборам». Учитывая рост числа верующих в России, к агитации за участие в «выборах» была привлечена и Русская православная церковь (РПЦ). Особенностью агитационной кампании явилось также совместное участие семи кандидатов в Президенты РФ в информационной кампании на федеральных телеканалах и радиоканалах, проводимой в форме «круглого стола» по заранее определенной телеканалами форме.

В-третьих, 1 марта 2018 года В. В. Путин выступил с ежегодным посланием Федеральному Собранию РФ⁶, уделив более трети времени на формирование образа внешнего врага и возможной ядерной войны. Следует полагать, что в аспекте избирательной кампании Послание 2018 было направлено на внутреннюю аудиторию, предполагая не только демонстрацию «современного ядерного вооружения» и могущества страны, но и «объективный анализ» внешнеполитической ситуации, заключающийся в стремлении Запада поглотить Россию, разрушить ее суверенитет, превратить страну в колонию и т. д. По сути, президентское послание было нацелено на внушение легитиматору мысли о том, что в условиях «ядерной угрозы» смена «национального лидера» равнозначна гибели страны.

Мобилизационная стратегия Кремля, нейтрализация «внесистемной оппозиции» юридическими техниками, традиционное дистанцирование «главы государства» от равных по избирательной кампании, дополненные фальсификациями и давлением на независимых наблюдателей, привели к «победе» В. В. Путина в президентской кампании 2018 года. По данным ЦИК РФ Путина В. В. поддержали 76,6%, Грудинина П. Н. — 11,08, Жириновского В. В. — 5,66, Собчак К. А. — 1,67, Явлинского Г. А. — 1,0%, Титова Б. Ю. — 0,7%, Бабурина С. Н. и Сурайкина М. А. — 0,6% избирателей. Явка на «выборах» составила 67,47%⁷.

Не дожидаясь официального объявления итогов голосования, и купируя возможные протесты «избирателей», 19 марта 2018 года В. В. Путин подписал Указ о призыве «резервистов», а 21 марта 2018 года встретился с участниками президентской избирательной кампании, предложив П. Н. Грдинину и К. А. Собчак государственные посты. Таким образом, действующий «глава государства» России, обозначил стратегию по сохранению контроля за функционированием политики, а, de facto, политическим классом: а) позиционирование России как великой страны, способной противостоять любому внешнему воздействию и готовой говорить с другими странами на языке силы; б) дальнейшая селекция бюрократического класса, как по принципу личной лояльности, так и ведения в его состав внешне оппозиционных

акторов, создающих иллюзию демократической трансформации системы. Следует согласиться с Л. А. Шевцовой, что избранная В. В. Путиным стратегия на создание угрозы извне и блокирование и имитацию демократических реформ, неизбежно приведет Россию к очередному государственному перевороту⁸.

1. *Трофимов Е. А.* Россия в феноменологии негативной политической нестабильности: к вопросу о «Русской власти» // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2017. Вип. 118 (3). С. 343–354. 2. *Путин* поручил выпустить спецоблигации для возвращения капиталов в Россию. URL: <https://www.rbc.ru/business/21/12/2017/5a3bd0119a7947b5ff0d77ad> (дата звернення: 10.03.2018). 3. *О внесении* изменений в Федеральный закон «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации» и статью 33 Федерального закона «О выборах депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации в части деятельности наблюдателей: Федеральный закон от 15.02.2016. № 29-ФЗ (последняя редакция). URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_194000/ (дата звернення: 10.03.2018). 4. *В Кремле* обсудили получение 70 % голосов за своего кандидата на выборах. URL: <https://www.rbc.ru/politics/26/12/2016/58600eff9a794781b168ae26> (дата звернення: 10.03.2018). 5. *Расследование* «Дымовая завеса: Как псевдообщественники симулируют гражданское участие в выборах». URL: https://docs.google.com/document/d/1y12afCOQ1bTH3h92qGQ9LrozEZOIMyZOi_K1oSVUwQA/edit#heading=h.9dbp07jh6o2c (дата звернення: 10.03.2018). 6. *Послание* Президента РФ Федеральному Собранию. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/56957> (дата звернення: 10.03.2018). 7. *ЦИК* объявил предварительные итоги президентских выборов. URL: <https://lenta.ru/news/2018/03/19/predvaritelno/> (дата звернення: 10.03.2018). 8. *Лилия Шевцова*: «Вопрос лишь в том, согласятся ли элита и народ безропотно вернуться в военное время, куда их сталкивает власть». URL: <https://newtimes.ru/articles/detail/153475> (дата звернення: 10.03.2018).

***Trofimov Yvgenii.* President «election» 2018 in Russia: Kremlin’s strategy and tactics in the face of growing crises**

The presidential elections in Russia is an imitative by the nature. The presidential «elections» on March 18, 2018 were based on the implementation of the strategy «70 to 70» and were an integral part of the transfer President Vladimir V. Putin’s autocratic power to his potential «successor» in 2024. The strategy «70 to 70» was intended to confirm the sacredness of the «head of state», to demonstrate «elites» popular support of V. Putin.

The process of re-election of Vladimir Putin was preceded by: a) renewal composition of election commissions; b) introduction to the election legislation the restrictions of passive voting rights that prevent the participation the opposition candidates; c) registration of controlled candidates with alternative political platforms, d) financial support for quasi-public associations.

The agitation campaign was conducted under the absolute dominance the «heads of state» in the information space, involving electoral campaign of state institutions and local self-government. An important feature of the presidential «elections» was the reanimation of the Cold War complexes.

The results of the presidential «elections» indicate a full control of the state over the main political actors and the population. It should be assumed that in the period from 2018 to 2024 the «head of state»: a) make attempts to increase the controllability of the political space by replacing party leaders on the left and right flanks; b) strengthen conflict with the democratic countries of the West Europe and the United States as a opposed to Russia «civilization»; c) will continue selection of political «elites».

The effectiveness of Putin's strategy of transferring state power to the «successor» in 2024 largely will depend on his ability to retain control over «elites». At the same time the growth of social and economic tension in the Russian society, the resuscitation of the Cold War complexes in the conditions of the aspiration of the «elites» to transform conditional ownership into a private one, encourage the appearance of other scenarios.

Keywords: system of «Russian power», superpresidentialism, neototalitarianism, presidential elections, electoral strategy, electoral technologies, successor.

УДК 321.64+32.019.51

В. О. КРУТІЙ

ВЛАДНІ ЗМІНИ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Визначено базові зміни, що відбулися в політичній системі Росії протягом останнього часу. Вказано на концентрацію владних повноважень в руках глави держави як основну тенденцію політичних трансформацій у Російській Федерації. Окреслено геополітичні наміри Росії, спрямовані на ствердження її

© КРУТІЙ Вадим Олександрович – здобувач науково-дослідного Інституту праці і зайнятості населення Міністерства соціальної політики України та НАН України

регіонального та світового домінування. Гібридну війну ототожнено з механізмом реалізації геополітичних амбіцій Росії.

Ключові слова: політична система, політична влада, суперпрезидентська республіка, воєнна організація держави, силові структури, гібридна війна.

Крутий В. А. Властные изменения в Российской Федерации в контексте гибридной войны

Определены базовые изменения, произошедшие в политической системе России в последнее время. Указано на концентрацию властных полномочий в руках главы государства как основную тенденцию политических трансформаций в Российской Федерации. Определены геополитические намерения России, направленные на утверждение ее регионального и мирового доминирования. Гибридную войну отождествлено с механизмом реализации геополитических амбиций России.

Ключевые слова: политическая система, политическая власть, суперпрезидентская республика, военная организация государства, силовые структуры, гибридная война.

Krutij Vadym. Power changes in the Russian Federation in the context of the hybrid war

The basic changes that have taken place in the political system of Russia during the last time have been determined. It is indicated on the concentration of power in the hands of the head of state as the main trend of political transformations in the Russian Federation. The geopolitical intentions of Russia, aimed at confirming its regional and world domination, are outlined. The hybrid war is identified with the mechanism for the realization of Russia's geopolitical ambitions.

Keywords: political system, political power, superpresidential republic, military organization of the state, power structures, hybrid war.

Однією з найбільш важливих особливостей політичної системи сучасної Росії є глибоке поєднання її імперської сутності та суперпрезидентської форми державного правління. Росія як імперське політичне утворення існує, починаючи з XV ст. Приблизно п'ять століть історії цієї держави можна визначити як період невинного імперського розширення. Впродовж XX ст. відбулися суперечливі процеси розпаду монархічного різновиду російської імперії (1917-1918 рр.), відновлення імперської моделі організації політичної влади у вигляді СРСР (1922-1991 рр.), а також спроб демократизації політичної системи у 90-х роках, що серед іншого означало деяку відмову від імперського диктату

Москви над колишніми залежними (пострадянськими, постсоціалістичними) територіями¹.

Проте на початку XXI ст. імперська сутність Росії, заперечуючи демократичні здобутки 90-х років, стала домінантним чинником її позиціонування на регіональному та глобальному рівнях. Росія повернулася до традиційного (імперського) алгоритму організації внутрішніх політичних процесів та участі у міжнародних справах, що в цілому відповідало суспільним запитам та настроям політичних еліт. Важливо підкреслити, що подібні трансформації безпосередньо пов'язуються з персоною В.Путіна, який, посідаючи посаду президента РФ у 2000-2004, 2004-2008, 2012-2018 рр. та обійнявши її вчетверте після виборів 2018 р., неодноразово заявляв про розпад СРСР як найбільшу геополітичну катастрофу минулого століття та необхідність відновлення російського диктату над пострадянськими республіками.

Як вказує А. Бульвінський, імперський характер сучасної російської влади забезпечується одночасною дією кількох чинників, кожен з яких перебуває у стані взаємного доповнення: сакралізованою особою верховного правителя; домінантним імперським столичним центром, що явно виділяється на тлі інших російських міст; широкою пропагандою універсалістського концепту «російського світу»; наявністю непублічних (неправових) конвенційних домовленостей між центром та регіональними елітами щодо способів здійснення влади на місцях; поновленням політики зовнішньої воєнної експансії; претензіями на статус одного із світових центрів впливу². При цьому імперський характер російської державності виконує консолідуючу внутрішню функцію: він залишається об'єднувальним фактором, який дозволяє тримати в інтегрованому стані значний конгломерат різнорідних в етнічному та національному плані територій, що входять до складу Російської Федерації.

Особливостями суперпрезидентіалізму як форми державного правління в сучасній РФ є необмежений і неконтрольований спосіб використання влади главою держави, його політичні зловживання включно з авантюрними діями, перманентна пролонгація влади за допомогою нормативно-правових маніпуляцій, створен-

ня механізмів передачі влади «політичному спадкоємцю» на недемократичній основі тощо³.

Важливо вказати й на те, що президентська (за часів Б. Єльцина) та суперпрезидентська (за часів В. Путіна) російські політичні системи тяжіють до цілеспрямованого створення воєнної організації держави як силового гаранта непорушності владних відносин всередині країни та активного просування зовнішніх інтересів за допомогою силових методів. Саме тому сучасна РФ володіє однією з найбільших воєнних організацій порівняно з іншими державами світу, можливості якої активно використовуються у внутрішньополітичному просторі та за його межами.

В інституціональному вимірі російська політична система зазнала наступних трансформацій. Насамперед, відбулося радикальне посилення воєнної організації РФ, ядром якої залишаються мільйонні збройні сили Росії, що мають на озброєнні ядерні засоби. Триває воєнна реформа російської армії (2008-2020 рр.). Значно виріс воєнний бюджет Росії. За даними SIPRI, у 2014 р. він становив 90,4 млрд. дол. США, у 2015 — 85,7 млрд. дол. США, у 2016 — 67,4 млрд. дол. США, у 2017 р. — 66,3 млрд. дол. США⁴. Деяке зниження військових витрат РФ, пояснюване загальним регресом економічних можливостей держави в умовах дії західних санкцій, не може приховати головного: сучасна Росія має не лише регіональні, а й глобальні воєнно-політичні цілі, досягти які вона прагне на основі оновлених мілітарних можливостей. Свідченнями цього є використання російських збройних сил проти Грузії (2008 р.), України (з 2014 р. й дотепер), Сирії (починаючи з 2015 р.).

Так само важливо вказати на створення російським керівництвом нових елементів воєнної організації держави, зокрема, Федеральної служби військ національної гвардії чисельністю 340 тис. осіб⁵. Не приховується, що цільове призначення цієї державної структури є внутрішнім: гвардію слід розглядати як додатковий механізм стійкості владної конструкції РФ на чолі з В. Путіним, що має оперативно реагувати на внутрішні загрози та не допускати організованих виступів проти влади.

Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень до важливих ознак «путінської» моделі влади додають такі⁶. Відбулося

реформування федеративних відносин, основу якого визначає заміна «формального федералізму» суб'єктів РФ на «фактичний унітаризм». Починаючи з 2000 р., інституційні та політико-правові можливості федеральних суб'єктів та їхніх керівників суттєво звужено, а влада федерального центру не обмежується регіональними особливостями та інтересами місцевих громад.

Нової конфігурації набула вища політична еліта РФ, у структурі якої домінуючу роль почала відігравати так звана «група силовиків» (ядро останньої — І. Сечин, М. Патрушев та В. Иванов). За їхньої активної участі відбулися не лише антигрузинські, антиукраїнські, антисирійські та ін. силові акції, а й консолідація політичної та економічної влади в руках вузького кола осіб на чолі з главою держави, встановлення тотального контролю над державним апаратом, корпораціями та стратегічними ресурсами.

Суттєво звужено, фактично підірвано політичні позиції місцевих еліт. Якщо раніше керівники суб'єктів федерації вибирались на місцевих виборах та «автоматично» (за посадою) входили до верхньої палати російського парламенту разом із спікерами місцевих законодавчих зборів, то, починаючи з 2000 р., до законодавчого органу можуть входити не лише «губернатори», а й «представники» федеральних одиниць, список яких формується за погодженням з главою держави.

Росія повернулася до «гегемоністської» партійної системи, у якій роль партійного лідера закріплено за партією «Єдина Росія», до керівництва якої входять вищі політичні керівники РФ. Перемігши на виборах 2007 р., ця партія стала представником виконавчої влади в парламенті на інструмент швидкого втілення в політичну практику кремлівських законодавчих ініціатив. У такий спосіб відбулася не лише ліквідація класичного поділу влади на три гілки (законодавчу, виконавчу, судову), а й нівелювання інституту парламентаризму як демократичного механізму правотворчості у складно організований федеральній державі.

Встановлено державний контроль над ЗМІ, сформовано потужний прокремлівський «інформаційний сегмент». Маючи значну фінансову підтримку, владно-орієнтовані ЗМІ стали активними провідниками кремлівської пропаганди всередині

країни та за її межами. На цій основі ними виконується не менш важлива функція консолідації російських громадян навколо правлячого режиму.

За визначальної участі ЗМІ (насамперед телебачення) культ президента В. Путіна став домінантною ознакою духовно-культурного життя РФ. Особисті вподобання глави держави (ностальгія за радянським минулим, культ сили, возвеличення перемог російської зброї з одночасним замовчуванням поразок) виявились ретрансльованими на багатомільйонну аудиторію, яка в особі глави держави отримала втілення традиційного російського бажання «сильної руки». Даний психологічний феномен сприймається в якості оптимального варіанту організації загальноросійських процесів, а також активно-наступального впливу на «близькі» (пострадянські) й «далекі» держави, включно зі Сполученими Штатами.

Підживлення патерналістських настроїв серед російського населення, послідовна реставрація радянських стереотипів політичного мислення призвели спочатку до критично-негативного ставлення російських громадян до альтернативних цінностей (насамперед націоналістичних та ліберально-демократичних), пізніше — до їх неприхованого шельмування та фактичного вилучення з політичного процесу сусідньої країни.

Важливого значення у «путінській» Росії набула політика дискредитації «кольорових» революцій у державах, де вони відбулися. Проте якщо арабські формати зміни державної влади (так звана «арабська весна» 2010–2011 рр.) перестали бути топ-темою російських аналітичних передач та поступово забуваються, то грузинська й особливо українська версії революційного впливу громадян на державну владу перебувають в центрі негативно-критичного сприйняття демократизму як способу оновлення політичних систем. «Кольоровим» революціям приписується їх штучний характер та неодмінний «американський слід» в організації та використанні постреволюційних ситуацій. На цій основі доводиться необхідність створення превентивного механізму запобігання «кольоровим» революціям, який, опираючись на силові можливості держави, має попередити будь-які несанкціоновані спроби змінити політичну владу.

Сукупність окреслених вище змін у владній системі РФ доцільно розглядати як «стартову лінію» практичних стратегій Кремля, спрямованих на досягнення глобального реваншу: відродження Росії як «великої» держави світового значення, повернення геополітичних можливостей радянського періоду (відновлення зон російського домінування над країнами і народами), заперечення норм міжнародного права як визнаних регуляторів міжнародних взаємин, нехтування регіональними та глобальними структурами безпеки, руйнування єдності західного світу на основі протиставлення європейських та американських інтересів.

Нормативно-правовими документами, де прописані ці та інші великодержавні амбіції РФ, стали Стратегія національної безпеки РФ до 2020 року⁷, Концепція зовнішньої політики РФ 2016 р.⁸, Воєнна доктрина РФ 2014 р.⁹, Морська доктрина РФ до 2020 року¹⁰, а також один з останніх документів безпекового спрямування — Стратегія економічної безпеки РФ до 2030 року¹¹. Останній документ є особливо цікавим з огляду на те, що чинний керманіч РФ у непрямій формі зафіксував у ньому ймовірність тридцятого року перебування на посаді глави держави, що вписується в азійські та африканські нормативи владарювання, проте кардинально суперечить західним підходам з цього приводу.

Ці документи, тематично відрізняючись один від одного, об'єднуються єдиним стратегічним задумом — перетворити РФ у провідну державу світу, визнаний центр прийняття глобальних рішень, геополітичний антипод західним демократіям на чолі із США. Вважається, що необхідних ресурсів (політичних, економічних, інформаційних, ресурсних (людських), воєнних (ядерних) та ін.) цілком достатньо для втілення в життя подібних намірів.

У Кремлі розуміють, що «гаряча» (класична) війна із застосуванням зброї масового ураження є надто ризикованим варіантом реалізації російських стратегічних задумів. Втрати та збитки, понесені під час «прямих» та «зворотних» ядерних атак стануть надмірними. Звідки б не стартували перші балістичні ракети — відбудеться гарантований акт самогубства людства, проти чого виступає абсолютна більшість організованих політичних сил.

Проте існує альтернатива: використання непрямих (прихованих, неартикульованих, замаскованих, підступних, анонімних, корумпованих, терористичних, фейкових, неправових, аморальних) дій проти інших держав і народів цілком спроможне послабити їхню здатність до опору, що фактично «розчистить шлях» для просування російських інтересів у євразійському регіоні та світі в цілому. Виходячи з даного припущення, гібридна війна у російському виконанні (спрямована не лише проти України, а й інших держав та міжнародних структур) лише посилюватиметься.

Виходом із ситуації, що склалася, має стати зміна політичної системи РФ, вилучення з неї антигуманних, антидемократичних складників, включно з кадровим очищенням. Проте реалізувати подібні наміри без зовнішнього втручання практично неможливо.

1. Бульбенюк С. С. Імперія // Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 280. 2. Бульвінський А. Г. Вплив імперської державної традиції на модернізаційні процеси в сучасній Україні // Проблеми всесвітньої історії. 2016. № 2. С. 67. 3. Слободян О. Ф. Воєнна політика пострадянських держав: порівняльний аналіз: автореф. дис. ... канд. політ. н. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/Milex-constant-USD.pdf>. 4. Воєнні видатки держав світу. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/Milex-constant-USD.pdf>. 5. О Федеральной службе войск национальной гвардии: Указ Президента Российской Федерации. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201610040002?index=0>. 6. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. С. 126-128. 7. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. URL: <http://kremlin.ru/supplement/424>. 8. Об утверждении Концепции внешней политики Российской Федерации: Указ Президента Российской Федерации от 30 ноября 2016 года № 640. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/41451>. 9. Военная доктрина Российской Федерации. URL: <https://rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html>. 10. Морская доктрина Российской Федерации до 2020 года. URL: http://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/462098. 11. Стратегия экономической безопасности Российской Федерации: Указ Президента РФ от 13 мая 2017 г. № 208 «О Стратегии экономической безопасности Российской Федерации на период до 2030 года». URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/71572608>.

Krutij Vadym. Power changes in the Russian Federation in the context of the hybrid war

One of the most important features of the political system of modern Russia is the deep combination of its imperial essence and super-presidential form of government. At the beginning of the XXI century the imperial essence of Russia, denying the democratic achievements of the 1990s, has become a dominant factor in its positioning at the regional and global levels. Russia has returned to the traditional (imperial) algorithm of organization of internal political processes and participation in international affairs, which in general was in line with public demands and sentiments of political elites. Such transformations are directly associated with the personality of V.Putin.

In the institutional dimension, the Russian political system undergone the following transformations. First of all, there was a radical strengthening of the military organization of the Russian Federation, the core of which are the millions of armed forces in Russia, having nuclear weapons. There was a reform of federal relations, the basis of which determines the replacement of «formal federalism» of the RF subjects to «factual Unitarianism». The new configuration has become the highest political elite of the Russian Federation, in the structure of which the dominant role was played by the «group of security forces». Significantly narrowed, the political elites of the local elites have actually been undermined. Since 2000, the legislature may include not only «governors», but «representatives» of federal units, whose list is formed in agreement with the head of state. Russia returned to the «hegemonic» party system, in which the role of the party leader was assigned to the United Russia party, which includes the highest political leaders of the Russian Federation. State control over the media has been established, a powerful Kremlin «information segment» has been formed. With significant financial support, power-oriented media have become active leaders of the Kremlin's propaganda inside and outside the country. Under the decisive participation of the media (primarily television), the cult of President V. Putin has become a dominant feature of the spiritual and cultural life of the Russian Federation. The policy of discrediting «color» revolutions in the states where they took place has become of paramount importance in Putin's Russia. «Colored» revolutions are attributed to their artificial character and an indispensable «American trace» in the organization and use of post-revolutionary situations. On this basis, it is necessary to create a preventive mechanism for preventing «color» revolutions.

The combination of the above-mentioned changes in the ruling system of the Russian Federation should be regarded as a «starting point» of the Kremlin's practical strategies aimed at achieving global revenge: the revival of Russia as a «great» nation of global significance, the return of the geopolitical capabilities of the Soviet period (the restoration of the zones of Russian domination over countries and peoples) , denial of the norms of international law as recognized regulators of international relations, neglect of regional and global security structures, the

destruction of the unity of the western world on the basis of contrasting European and American interests.

Keywords: political system, political power, superpresidential republic, military organization of the state, power structures, hybrid war.

УДК 323.2

В. М. ТАРАСЮК

МЕДІАГРАМОТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНОЇ ОСВІТИ

Розглядається різні підходи до медіаграмотності як нового напрямку формування інформаційної культури. Досліджуються сучасні наукові визначення медіаграмотності. Аналізуються шляхи впровадження медіаграмотності як складової політичної освіти.

Ключові слова: медіаграмотність, інформаційна культура, політична освіта.

Тарасюк В. Н. Медиаграмотность как составляющая политического образования

Рассматриваются разные подходы к медиаграмотности как новому направлению формирования информационной культуры. Исследуются современные научные определения медиаграмотности. Анализируются пути внедрения медиаграмотности как составляющей политического образования.

Ключевые слова: медиаграмотность, информационная культура, политическое образование.

Tarasjuk Volodymyr. Media Literacy as a Component of the Political Education
Different approaches to media literacy are considered as a new direction in the formation of information culture. Explore the modern scientific definitions of media literacy. Analyze the ways of introducing media literacy as a component of political education.

Keywords: media literacy, information culture, political education.

Розвиток Інтернет-технологій, зростання популярності соціальних мереж та електронної преси сприяють розвитку нових

напрямів інформаційних технологій, що поєднують у собі здобутки у сфері біофізики, нейробіології, психології, соціології та обробки великих масивів даних. Соціальна інженерія, штучний інтелект з функцією самовдосконалення (навчання), контекстна/прихована реклама та інші технології, що спрямовані на підкорення волі, розуму та емоцій людини набирають неабиякої популярності. Четверта промислова революція¹ покликана до мінімізації не тільки фізичної, а й розумової праці людини. Глобалізаційні процеси й прогресуючий ринок інформаційних технологій сприяють розвитку віртуального (цифрового) світу, для якого не існує жодних кордонів, географічних, культурних, мовних чи релігійних обмежень.

Авторитет преси — четвертої влади, що стоїть та сторожі демократії, й сформована за багато років довіра суспільства до ЗМІ дедалі частіше використовуються сучасними медіа в інтересах еліт. Інерція довіри до засобів масової інформації дає змогу ефективно використовувати здобутий авторитет усупереч інтересам суспільства. Доказом цього, крім іншого, є формування нової медіатермінології. У лексиконі сучасної людини вже закріпилися такі поняття, як фейк (фейкові новини / інформація), боти, тролі, троллінг (як процес), джинса, піар (або чорний піар), контент, чекін (від англ. check in — відмічатися), інфографіка, кіберпростір, кібербезпека, монетизація медіа контенту, фактчекінг (перевірка достовірності інформації), фолловер, хештег тощо.

Інформація, джерелом якої є ЗМІ, поступово втрачає релевантність. У найближчому майбутньому посилання на публікації ЗМІ у наукових дослідженнях дорівнюватиме посиланню на слова пересічного перехожого. Сучасні медіа в процесі запеклої конкурентної боротьби за рейтинги настільки захопилися полюванням за сенсаціями, що поступово перетворюються на «інформаційний фаст-фуд». ЗМІ просто намагаються якомога скоріше запустити в людей черговою історією, й не важливо, правдива вона чи ні.

Нам не вистачає здатності не стільки відрізнити правду від брехні, скільки осмислено сприймати інформацію. Проблема преси не в тому, що вона публікує вигадані новини, а у тому,

наскільки ЗМІ сфокусовані на тому, щоб допомогти людям зрозуміти глобальну картину світу².

Новини, або повідомлення ЗМІ є найбільш затребуваним продуктом соціальних мереж. Саме новинний контент спонукає людей користуватися Фейсбук чи іншими подібними сервісами. Людей значно менше цікавлять події, що відбуваються в житті їх друзів чи сусідів, натомість більше уваги зосереджується на інформації про соціально-політичне чи економічне життя країни (континенту, світу). Соціальні мережі дають змогу отримувати новинні повідомлення із найрізноманітніших джерел інформації — від місцевого районного блогера чи депутата до загальнонаціональних чи медіа-компаній світового рівня. І всі ці ЗМІ/ЗМК зосереджені в одній стрічці повідомлень соцмережі.

Попередні висновки щодо наслідків впливу інформаційних технологій на суспільно-політичні процеси свідчать про глибоке переконання вчених, освітян, політиків та військових у необхідності запровадження медіаграмотності (інформаційної грамотності або інформаційної компетенції) як невід'ємної складової сучасної освіти. Це перший обов'язковий крок до формування інформаційної культури суспільства.

Сучасна освіта поступово трансформується з процесу накопичення знань у осмислення інформації й продукування власної позиції щодо тих чи інших питань. Навчити критично, самостійно мислити й зацікавити процесом пізнання є основоположними принципами формування вільного демократичного суспільства.

Здатність критично й осмислено сприймати інформацію є одним із запобіжників корупції, кібератак, фейкових новин, зомбування, залякування тощо. Крім того, це позитивно впливатиме на формування ринку якісного медіаконтенту.

У популярній і спеціалізованій літературі широко використовуються родові, але не синонімічні поняття: інформаційна грамотність (*information literacy*), комп'ютерна грамотність (*computer literacy*), медіаграмотність (*media literacy*) та інформаційна компетентність (*information competence*). Часто ставиться знак рівності між комп'ютерною та інформаційною грамотністю, що не відповідає дійсності. Комп'ютерна грамотність, тобто вміння працюва-

ти з комп'ютером, безумовно, є важливою навичкою для сучасної людини, яка прагне стати інформаційно грамотною, але, по суті, комп'ютерна грамотність навіть не є частиною інформаційної грамотності, яка вказує на вміння працювати з інформацією незалежно від використовуваних засобів доступу, обробки і поширення інформації.

В Україні став популярним термін «медіаграмотність», що має спільні ознаки з поняттям інформаційної грамотності, котра визначається як наявність знань і умінь, необхідних для правильної ідентифікації інформації, потрібної для виконання певного завдання або вирішення проблеми; ефективного пошуку інформації; її організації та реорганізації; інтерпретації та аналізу здобутої інформації; оцінки точності й надійності інформації, включаючи дотримання етичних норм і правил користування отриманою інформацією; при необхідності передачі та представлення результатів аналізу та інтерпретації іншим особам; подальшого застосування інформації для здійснення певних дій і досягнення певних результатів³.

Вважається, що термін «медіаграмотність» походить від термінів «критичне бачення» та «візуальна грамотність». Канадський науковець і консультант з питань медіаграмотності Кріс Ворноп вважає, що медіаграмотність — це результат медіаосвіти, вивчення медіа; що більше ви вивчаєте медіа (за допомогою медіа), то більше ви медіаграмотні. Тобто медіаграмотність — це здатність експериментувати, інтерпретувати / аналізувати та створювати медіатексти. Інші науковці вважають, що медіаграмотність спрямована на те, щоб людина була активна та грамотна, мала розвинену здатність сприймати, створювати, аналізувати, оцінювати медіатексти, розуміти соціокультурний і політичний контексти функціонування медіа в сучасному світі, кодові й репрезентативні системи, які використовують ЗМІ. Життя такої людини в суспільстві та світі пов'язане з громадянською відповідальністю. Американський науковець Роберт К'юбі вважає, що медіаграмотність — це здатність використовувати, аналізувати, оцінювати та передавати повідомлення у різних формах. Тобто фактично всі науковці однакові в тому, що медіаграмотність — це набуті під

час навчання навички аналізувати та оцінювати медіа. За О. В. Федоровим, медіаграмотний учень чи студент має бути здатний критично й усвідомлено оцінювати медіатексти, підтримувати критичну дистанцію щодо популярної культури та чинити спротив маніпуляціям. За словами британського науковця Джейн Браун, поняття медіаграмотності має різні визначення для осіб різних професій. Традиційно медіаграмотність давала людині змогу аналізувати й оцінювати літературні твори і створювати якісні тексти. Але у другій половині ХХ ст. вона трансформувалась у здатність компетентно аналізувати та вміло оцінювати й використовувати друковані форми комунікації, кіно, радіо- та телепрограми, а також Інтернет.

Американський дослідник Джеймс Поттер вважає, що медіаграмотність полягає у здатності особистості контролювати споживання медіа. Медіаграмотна людина легше орієнтується в медіасвіті, легше знаходить інформацію, яка їй потрібна, та запобігає повідомленням, що можуть їй зашкодити, подібно до забруднених і отруєних води чи їжі.

Слід зазначити, що медіаграмотність не має нульового рівня медіаграмотності, як і не має найвищого рівня, якого може досягти людина. Це континуум. Сила переконань особистості базується на кількості та якості структурованих знань, якими вона володіє. Відповідно якість структурованих знань базується на наявних навичках і досвіді конкретної особистості. Можна сказати, що люди, які діють на нижчих рівнях медіаграмотності, мають слабкі й обмежені погляди на медіа. Таким притаманні більш поверхневі та гірше організовані структури знань, що формують неадекватний погляд на значення медіаповідомлень.

Така міжнародна організація, як ЮНЕСКО відіграла важливу роль у становленні та розвитку медіаосвіти. Вважається, що вперше термін «медіаосвіта» вжито 1973 року на спільному засіданні сектора інформації ЮНЕСКО та Міжнародної ради з кіно, телебачення та аудіовізуальної комунікації. Втім деякі науковці вказують, що першу навчальну програму з медіаосвіти в 1959 році розробив канадець М. МакЛюен, а її активне застосування у навчально-виховному процесі розпочалося в 60-х роках ХХ ст. у Великій

Британії, Канаді, Німеччині, США, Франції. На думку фахівців ЮНЕСКО, медіаосвіта — частина основних прав кожного громадянина будь-якої країни світу на свободу самовираження, право на інформацію, інструмент підтримки демократії. При цьому медіаосвіту вони рекомендують усім державам запровадити в свої національні навчальні плани, систему додаткової, неформальної та пожиттєвої освіти. Важлива думка, що медіаосвіта належить до основних прав людини й повинна мати постійний (пожиттєвий) характер. У 2007 році ЮНЕСКО прийняла Паризьку програму, що містила дванадцять рекомендацій з медіаосвіти, зокрема: інтегрувати медіаосвіту на початковому етапі підготовки педагогів, розвивати ефективні педагогічні методи, мобілізувати всіх зацікавлених осіб в освітній та соціальній сфері, практикувати пожиттєву медіаосвіту. В документах ЮНЕСКО вказано, що медіаосвіта — це навчання теорії та практичних умінь для опанування сучасних мас-медіа, розглядуваних як частина специфічної, автономної галузі знань у педагогічній теорії та практиці. Її слід відрізнити від використання медіа як допоміжних засобів у викладанні інших галузей знань, таких, як, наприклад, математика, фізика чи географія.

Як бачимо, фахівці ЮНЕСКО чітко відділяють опанування медіа від їх використання як знаряддя у навчанні інших наук.

Європейський парламент у 2008 році ухвалив резолюцію з медіаграмотності в світі цифрових технологій, в якій підкреслив, що медіаграмотність — базовий елемент політики у сфері споживання інформації, й вона має охоплювати всі категорії людей протягом усього їхнього життя, для того, щоб допомогти їм практично та творчо використовувати медіа. Щодо медіаосвіти, то стверджується, що вона має стати компонентом формальної освіти, доступної всім учням, обов'язковою частиною навчальної програми на кожному ступені шкільного навчання. Європарламент рекомендував Єврокомісії внести до програми навчання вчителів обов'язкові модулі з медіаосвіти⁴.

Згідно з напрацюваннями Віденської конференції, медіаосвіта — частина базових прав кожного громадянина в кожній країні світу на свободу висловлювання та на доступ до інформації;

інструмент розбудови та дотримання демократії. Медіаосвіта пов'язана з вивченням усіх медіакомунікацій та охоплює друковане слово, графіку, звук й рухомі зображення, що доставляються за допомогою будь-яких технологій. Медіаосвіта дає людям змогу зрозуміти способи роботи мас-медіа, застосовувані в суспільстві, та опанувати навички з використання цих медіа у спілкуванні з іншими. Головне у цьому погляді, безперечно, не роль медіа (відображення чи репрезентації того, що відбувається в дійсності), а активне ставлення людини до пізнання медіа, які тут виступають самостійним утворенням, щодо якого важливо зберігати самостійність і сприймати його критично.

Як зазначалося, у Великій Британії і Австралії медіаграмотність — це окремий курс з гуманітарних дисциплін. В інших країнах Європи медіаосвіта набувала різних форм. У Фінляндії ввійшла до переліку предметів середньої школи в 1970 році, а вищих навчальних закладів — 1977 році. Але тільки на початку 1990-х років цей курс трансформувався у медіаосвіту в сучасному розумінні. В Швеції медіаосвіта обов'язкова з 1980 року, а в Данії з 1979. В усіх Скандинавських країнах на початку 1990-х років медіаосвіта відійшла від моралізаторства до дослідницького підходу і поставила учня/студента у центр процесу. В 1994 році в Данії прийнято закон щодо важливості медіаосвіти, але вона й досі не входить до переліку обов'язкових предметів.

В Україні розвиток медіаосвіти здійснюється переважно волонтерами, громадськими й міжнародними неурядовими організаціями. А формування інформаційної культури обмежалося кількома дефініціями в Законі України «Про захист суспільної моралі» та в Наказі Міністерства освіти і науки України №582 від 28.05.2015 року «Про схвалення Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді».

На пострадянському просторі термін «інформаційна культура» вперше з'явився в 70-х роках ХХ століття; ініціаторами розвитку і популяризації відповідної концепції стали працівники бібліотек⁵.

Концепція інформаційної культури увібрала в себе знання з цілої низки наук: теорії інформації, кібернетики, інформатики, семіотики, документалістики, філософії, логіки, культурології,

лінгвістики та ін. Нині інформаційну культуру дедалі частіше трактують як особливий феномен інформаційного суспільства.

Залежно від об'єкта дослідження виділяють інформаційну культуру суспільства, інформаційну культуру окремих категорій споживачів інформації (наприклад, дітей або юристів) та інформаційну культуру особистості.

Інформаційна культура в широкому сенсі — це сукупність принципів і механізмів, що забезпечують взаємодію етнічних і національних культур, їх поєднання у загальний досвід людства; у вузькому розумінні оптимальні способи поведінки з інформацією та подання її споживачу для вирішення теоретичних і практичних завдань; механізми вдосконалення технічних середовищ виробництва, зберігання і передачі інформації; розвиток системи навчання, підготовки людини до ефективного використання інформаційних засобів та інформації⁶.

Інформаційна культура особистості — одна зі складових загальної культури людини, сукупність інформаційного світогляду, системи знань і навичок, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність щодо оптимального задоволення індивідуальних інформаційних потреб з використанням як традиційних, так і новітніх інформаційних технологій.

Порівняння понять «медіаграмотність» (інформаційна грамотність) і «інформаційна культура особистості» свідчить про їх значну схожість. Обидва поняття характеризують складний, багаторівневий і багатоаспектний феномен взаємодії людини та інформації. До складу обох понять входить багато споріднених компонентів: від вміння вести пошук інформації, аналізувати і критично оцінювати джерела інформації, до їх творчого використання з метою вирішення різноманітних завдань, що виникають у навчальній, професійній, суспільно-політичній чи іншій діяльності.

Концепція інформаційної культури дає змогу віднести інформаційну підготовку особистості до сфери культури, забезпечити синтез та цілісність традиційної книжкової і сучасної цифрової інформаційних культур, уникнути в інформаційному суспільстві конфронтації двох полярних культур — технократичної та гуманітарної.

Важко переоцінити актуальність та необхідність впровадження медіаосвіти (інформаційної грамотності) в Україні, особливо нині, коли наша держава зазнає неабияких втрат від кремлівської інформаційної агресії. Медіаграмотність сприяє критичному аналізу медіаповідомлень з метою своєчасного виявлення пропаганди, цензури або необ'єктивності у новинах, повідомленнях та/чи аудіо-візуальних продуктах. А завдання медіаграмотності, як широкого суспільного процесу, полягає у трансформації медіаспоживання в активний і критичний процес, допомагаючи людям краще усвідомити потенційну маніпуляцію, а також допомогти зрозуміти місце та роль ЗМІ/ЗМК у процесі формуванні громадської думки.

Якщо формування інформаційної культури — це тривалий еволюційний процес, то імплементація медіаграмотності на рівні середньої та вищої освіти потребує лише політичної волі.

На нашу думку процес формування демократичного суспільства потребує якісно нових підходів до впровадження політичної освіти. Держава, відповідаючи за збереження й розвиток національної ідентичності, гідності, культури, традицій, цінностей, повинна дбати про політичну компетенцію майбутнього виборця ще до досягнення ним відповідного віку.

Особливо заслуговують на увагу рекомендації ЮНЕСКО та Венеціанської комісії щодо запровадження на національному рівні системи додаткової, неформальної та «пожиттєвої» медіаграмотності — освіти, в основу якої покладено модель заохочення людей замислюватися над тим, що вони слухають, дивляться, бачать, читають та сприймають.

Сучасне українське суспільство конче потребує впровадження державних програм, стратегій розвитку, концепцій формування політичної та інформаційної культури, у т. ч. шляхом запровадження сучасної політичної освіти, одним із напрямів якої є медіаграмотність.

1. Шваб Клаус. Четвертая промышленная революция. Эксмо. Москва. 2016. 2. Харарі Юваль Ной. Большинство людей вообще не осознают, что происходит и что на кону. URL: <https://republic.ru/posts/89144>. 3. Медіаосвіта

та медіаграмотність; Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; за наук. ред. В. В. Різуна. — Київ: Центр вільної преси, 2012. — 352 с. URL: <http://www.aup.com.ua/uploads/momg.pdf>. 4. *European Parliament resolution of 16 December 2008 on media literacy in a digital world (2008/2129(INI))*. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0598+0+DOC+XML+V0//EN>. 5. *Войханська К. М., Смірнова Б. А.* Бібліотекари і читачі про інформаційну культуру // Журнал «Бібліотека і інформація». 1974; *Шаниго Е. Л.* Про шляхи зменшення невизначеності інформаційних запитів // Журнал «Науково-технічні бібліотеки СРСР». 1975. 6. *Кравець В. А., Кухаренко В. Н.* Вопросы формирования информационной культуры. URL: http://www.e-joe.ru/sod/00/4_00/ku.html.

Tarasjuk Volodymyr. Media Literacy as a Component of the Political Education

Information, the source of which is mass media, gradually decreases in relevancy. In the near future, citing mass media sources in scientific research will be like citing the words of a random passerby. Modern media is in the process of a vigorous competition for ratings and distracted by the everlasting quest for sensational stories, that they gradually became «informational fast food». Mass media simply try to launch new stories at people as fast as possible, regardless of whether or not it is true.

We do not have as much capabilities to differentiate truth from lies as much as to meaningfully interpret information. The problem with the press is not that it publishes fabricated news, but in how much mass media focuses on helping people to understand issues in global terms.

The preliminary conclusions about the impact of information technology on socio-political processes show the deep conviction of scientists, educators, politicians and military personnel in the need to introduce media literacy as an integral part of modern education. This is the first mandatory step towards the formation of the information culture of society.

Modern education is gradually transformed from the process of accumulation of knowledge into the comprehension of information and the production of their own position on certain issues. To teach critically, to think independently and to be interested in the process of cognition are the fundamental principles of the formation of a free democratic society.

The ability to critically and comprehensively perceive information is one of the keys to corruption, cyberattacks, fake news, zombies, bullying, and more. In addition, it will have a positive impact on the formation of a market for quality media content.

Keywords: media literacy, information culture, political education.

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА

УДК 355.02:355.44

С. П. МОКЛЯК

ОФСЕТНА ПОЛІТИКА ІНДІЇ ПРИ ІМПОРТІ ОЗБРОЄННЯ ТА ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ

Розглянуто офсетну політику Індії при імпорті озброєння та військової техніки з метою забезпечення потреб власних збройних сил. Досліджено формування ринку офсетних угод з використання потенціалу військово-технічного співробітництва з провідними державами світу для підвищення рівня розвитку власної економіки та підприємств оборонно-промислового комплексу.

Ключові слова: *офсет, військово-технічне співробітництво, оборонно-промисловий комплекс, озброєння та військова техніка, товари військового призначення та подвійного використання.*

Мокляк С. П. *Офсетная политика Индии при импорте вооружения и военной техники*

Рассмотрена офсетная политика Индии при импорте вооружения и военной техники с целью обеспечения потребностей собственных вооруженных сил. Исследовано формирование рынка офсетных соглашений по использованию потенциала военно-технического сотрудничества с ведущими государствами мира для повышения уровня развития собственной экономики и предприятий оборонно-промышленного комплекса.

Ключевые слова: *офсет, военно-техническое сотрудничество, оборонно-промышленный комплекс, вооружение и военная техника, товары военного назначения и двойного использования.*

Mokliak Sergii. Offset policy of India when importing weapons and military equipment

The offset policy of India is considered in the import of weapons and military equipment to meet the needs of its own armed forces. The formation of the market offset agreements with the use of the potential of military-technical cooperation with the leading countries of the world to increase the level of development of own economy and enterprises of the defense industry complex is explored.

Keywords: *offset, military-technical cooperation, defense-industrial complex, armament and military equipment, military goods and dual-use goods.*

В умовах тривалої збройної агресії проти України, коли ключовим завданням держави є суттєве підвищення рівня боєздатності Збройних Сил та інших силових структур, особливого значення набувають питання формування та реалізації політики військово-технічного співробітництва (ВТС).

Переорієнтація ринків та внутрішнє переозброєння мають стати основними її пріоритетами на середньострокову перспективу, досягнення яких передбачає підвищення ефективності державного регулювання галузі, забезпечення належного рівня фінансування відповідних заходів та координації дій на міжнародних ринках озброєнь. Так, переформатування вектора ВТС з іноземними державами має здійснюватись із додержанням міжнародних зобов'язань України за умов пріоритетності її національних інтересів.

Ефективне використання оборонного потенціалу України, збалансована політика ВТС, дієві інструменти фінансового забезпечення сектору безпеки і оборони мають стати пріоритетними напрямками структурних реформ оборонної галузі.

Зокрема, відповідно до Стратегії національної безпеки України (п. 4.2) «... концепції та програми реформування та розвитку органів сектору безпеки і оборони та оборонно-промислового комплексу мають узгоджуватися за єдиним задумом...». Основними завданнями підготовки держави до відсічі збройної агресії (п. 4.3) повинно стати «... підвищення здатності ОПК до функціонування в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, та особливого періоду, модернізація і випереджувальний розвиток ОПК, нарощування його виробничих можливостей, імпортозамі-

щення та збільшення власного виробництва критичних комплектуючих і матеріалів...». У розділі III (п. 17) Воєнної доктрини України одним із завдань воєнної політики визнано необхідність «...підвищення спроможностей вітчизняного ОПК за рахунок впровадження новітніх технологій та використання можливостей військово-технічного співробітництва з державами — стратегічними партнерами України...»¹.

Так, виникає необхідність застосування Україною такої практики у ВТС з іноземними державами при імпорті озброєння та військової техніки (ОВТ), яка суттєво зменшуватиме навантаження на бюджет та економіку України в цілому.

Вигідною альтернативою є забезпечення можливостей України щодо використання при закупівлі озброєння та військової техніки офсету — компенсації за придбану продукцію оборонного призначення у вигляді своєрідної інвестиції в економіку країни-імпортера.

Досвід застосування офсетних схем багатьма європейськими країнами свідчить про доцільність закупівлі за такими схемами сучасного ОВТ як для власних збройних сил (внутрішній офсет), так і для просування продукції національного оборонно-промислового комплексу (ОПК) на світові ринки. Для України в цьому контексті корисним може стати досвід країн, які мають добре розвинуту нормативно-правову базу у сфері застосування компенсаційних схем та розглядають офсет як обов'язкову та невід'ємну частину закупівлі за імпортом продукції та послуг військового призначення.

Питання застосування офсетних угод при закупівлі ОВТ досліджували такі вітчизняні та іноземні фахівці, як В. Артяков, В. Бадрак, С. Бондарчук, В. Бегма, В. Горбулін, В. Зубарєв, О. Їжак, В. Копчак, О. Кутовий, Ю. Малишенко, О. Свергунов, С. Чемезов, А. Шевцов та інші². Зокрема О. Їжак, Ю. Малишенко, А. Шевцов розглядали питання застосування офсетних угод країнами-членами Вишеградської групи³. Однак питання застосування офсетних схем країнами, що розвивають власну оборонну промисловість розглянуто недостатньо.

Основоположним документом, що регламентує в Індії закупівлю ОВТ (у тому числі в форматі військово-технічного співробіт-

ництва), є «Положення про оборонні закупівлі» (Defence Procurement Procedure, DPP), прийняте в грудні 2002 року. Структура та механізми реалізації DPP неодноразово переглядалися та доповнювалися у 2003, 2005, 2006, 2008, 2009, 2011, 2013, 2016 роках⁴.

Згідно з положеннями DPP планування воєнних закупівель в Індії проводиться виходячи з перспектив розвитку збройних сил на довгостроковий (15 років), середньостроковий (5 років) та короткостроковий (щорічний) періоди. За ним формуються відповідно довгостроковий комплексний перспективний план (Long Term Integrated Perspective Plan), середньостроковий план закупівель (Services Capital Acquisition Plan) та щорічний план закупівель (Annual Acquisition Plan).

Спочатку DPP було прийнято під впливом Каргільського кризи 1999 року, який міг обернутися повномасштабними бойовими діями між Індією та Пакістаном. До цього система військових закупівель в Індії функціонувала з внутрішньовідомчих директивним документам і не мала розгалуженої правової бази. Прийняття DPP дозволило регламентувати і оптимізувати процес придбання військової техніки з введенням таких норм, як іноземні інвестиції в галузь та трансферт технологій.

Перше DPP ввело класифікацію військових закупівель по категоріях «Buy» (прямі закупівлі), «Buy & Make» (прямі закупівлі з подальшим виробництвом в Індії) та «Make» (виробництво в Індії). З прийняттям редакції від 2006 року (DPP-2006) були введені підкатегорії «Buy» (Indian) і «Buy» (Global) із закупівлею відповідно виключно у індійських виробників та у індійських або зарубіжних виробників. При цьому із закупівель категорії «Buy» (Indian) мінімум 30% повинні були складати компоненти (роботи) місцевого виробництва, з проведенням фінально-складальної частини робіт індійською компанією.

У редакції DPP-2008 від 2009 р. (Amendment 2009) категорія «Buy & Make» була розширена введенням додаткової категорії «Buy & Make» (Indian), яка передбачає призначення головного виконавця контракту виключно індійські компанії. Зарубіжні постачальники могли брати участь у подібних закупівлях тільки в ролі субпідрядників. Для угод по даній категорії була визначена

мінімальна частка робіт індійських учасників на рівні 50% від вартості контракту. За своїм змістом та механізмами реалізації закупівлі категорії «Buy & Make» (Indian) практично ідентичні категорії «Make» за винятком відсутності у «Buy & Make» (Indian) стадії місцевих НДДКР.

Така класифікація військових закупівель зберігається і в останній редакції DPP-2016:

- «Buy» (Global);
- «Buy» (Indian);
- «Buy & Make» (with Transfer of Technology);
- «Buy & Make» (Indian);
- «Make».

Необхідно відмітити, що категорії «Buy & Make» (Indian) та «Make» мають на меті стимулювання розвитку індійського ОПК, однак внаслідок необхідності проведення комплексу НДДКР та вкладення суттєвих фінансових коштів ці категорії не можна використовувати для задоволення короткострокових потреб збройних сил Індії. До того ж, процедури узгодження угод по категоріях «Buy & Make» (Indian) та «Make» надто складні та мало відпрацьовані, що багато в чому є причиною відсутності пропозицій з даного напрямку. У цілому, наявність великого числа категорій закупівель ускладнює процес класифікації угод та правові механізми їх реалізації.

Згідно з регламентом виконання, введеному DPP-2006, офсетна пропозиція надається компанією-претендентом у рамках подачі основної пропозиції. Вона включає пропозицію щодо виконання офсетних зобов'язань (Offset Obligation) та складається із технічного (Technical Offset Offer) і комерційного розділів (Commercial Offset Offer).

Ознайомлення з офсетною пропозицією проводиться одночасно із основним контрактом. Пропозиція розглядається у два етапи — управлінням по закупівлям та комітетом з узгодження контрактів міністерства оборони Індії (Contract Negotiating Committee), із залученням представників DOFA. Після вивчення пропозиції приймається остаточне рішення. При цьому, оцінка пропозиції по офсетній частині контракту не впливає на процес

вибору переможця щодо основному предмету угоди. Однак, підписання контракту з компанією-переможцем проводиться виключно після позитивного вердикту комітету з погодження контрактів щодо офсетної частини основної пропозиції.

Підписання офсетного контракту проводиться одночасно із підписанням основного контракту.

Компанія-постачальник має право звернутися до управління із закупівель з запитом на перегляд пропозицій офсетної частини контракту протягом всього терміну його виконання. Розгляд подібних заявок та винесення рішення є пріоритетом ради з оборонних закупівель міністерства оборони Індії. З усіх спірних питань щодо офсетних програм остаточним є рішення управління із закупівель.

Головною правовою неузгодженістю в індійській практиці офсету є процедури оподаткування та митних відрахувань. Оскільки, продукція вироблена в рамках офсетних угод, часто підпадає в одну категорію із імпортом.

Виходячи з цього виникають наступні проблеми:

для індійських компаній, що імпортують компоненти іноземного виробництва для виконання контрактів з міністерством оборони Індії, передбачено звільнення даних поставок від сплати митних зборів, у той час як поставки іноземних компаній, що беруть участь в реалізації офсетних програм, підпадають під обов'язкову сплату митних та компенсаційних мит як постачальники імпортової продукції. Виходом є реалізація офсетних програм у форматі «спільних підприємств» з рівним статусом індійських та іноземних партнерів, що здатна стати потужним важелем залучення іноземних партнерів та спрощення процедур;

іноземні партнери на відміну від індійських компаній зобов'язані оплачувати акцизні збори (зі ставкою 14,4%) на матеріали індійського походження, що використовуються у виробництві кінцевої продукції;

кінцева продукція як результат виробництва, розміщеного іноземними компаніями на індійських підприємствах, обкладається податком з продажів / ПДВ.

Також, до загальних проблем індійської закупівельної політики, що ускладнюють подальший ріст оборонних закупівель є:

недостатня оперативність проходження процедур узгодження та затвердження при наявності певної структурної замкнутості, а також переважна частка зарубіжних закупівель, що вимагають складних процедур узгодження;

наявність тривалих процедур прийняття рішень, що включає 11 фаз, починаючи зі стадії оцінки пропозицій та відбору претендентів до постконтрактного моніторингу та контролю, що проходять по лінії відповідно семи комітетів та 13 різних відомств. Ситуація ускладнюється спірними моментами та наступними розглядами апеляцій постачальників, що виникають під час різних узгоджень;

наявність у DPP внутрішніх суперечностей, як за категоріями учасників (іноземні постачальники, індійські державні та приватні компанії), так і по класифікації закупівель за категоріями («Buy», «Buy & Make», «Buy & Make» (Indian) та «Make»), що часто мають дублюючий характер.

Таким чином, можемо констатувати, що ринок офсетних угод є складним та масштабним механізмом. Індійський досвід офсетної політики є ілюстрацією прагнення держави, що впроваджує ефективні схеми з використання потенціалу військово-технічного співробітництва з провідними державами світу для підвищення рівня розвитку власної економіки та підприємств ОПК.

1. Горбулін В. П., Шеховцов В. С., Шевцов А. І. ОПК України: кроки до стабілізації діяльності та розвитку в умовах гібридної війни. URL: <http://rapoqama.niss.gov.ua/content/articles/files/10-1484136629.pdf>. 2. *Офсетна політика держав в умовах глобалізації. Оцінки та прогнози: монографія* / В. М. Бегма, С. П. Мокляк, О. О. Свергунов та ін.; за заг. ред. В. М. Бегми. Київ: НІСД, 2011. 352 с. 3. *Їжак О. І. Застосування офсетних (компенсаційних) програм при здійсненні імпорту товарів військового та подвійного призначення. Регіональний філіал НІСД у м. Дніпропетровську.* URL: <http://www.niss.gov.ua/monitor/august08/17.htm/>. 4. *Defence Procurement Procedure 2016. Capital Procurement.* URL: https://mod.gov.in/dod/sites/default/files/dppm.pdf_0.pdf.

Mokliak Sergii. Offset policy of India when importing weapons and military equipment

In the context of prolonged armed aggression against Ukraine, when the key task of the state is a significant increase in the combat capability of the Armed Forces and other security structures, issues of the formation and implementation of the policy of military-technical cooperation (MTC) are of particular importance.

Reorientation of markets and internal re-equipment should become its main priorities in the medium-term perspective, the achievement of which involves increasing the efficiency of state regulation of the industry, ensuring an adequate level of financing of appropriate measures and coordinating actions on international arms markets. Thus, the reformatting of the MTC vector with foreign states should be carried out in compliance with the international obligations of Ukraine in the conditions of priority of its national interests.

Effective use of Ukraine's defense potential, a balanced MTC policy, and effective financial security instruments for the security and defense sector should become priority areas for structural reforms in the defense sector.

So, there is a need for Ukraine to apply such practice in the MTC with foreign states when importing armaments and military equipment (AME), which will significantly reduce the burden on the budget and economy of Ukraine as a whole.

The advantageous alternative is to provide Ukraine with the opportunity to use the equipment for the purchase of armaments and military equipment offset — compensation for purchased defense products as a kind of investment in the economy of the importing country.

The experience of using offset schemes in many European countries suggests the expediency of purchasing modern anti-aircraft weapons schemes for their own armed forces (internal offset) and for promoting the products of the national defense industrial complex (DIC) to world markets. For Ukraine, in this context, the experience of countries with a well-developed legal framework in the area of application of compensation schemes and considering offset as a compulsory and an integral part of the procurement of imports of military products and services may become useful.

The basic document governing the procurement of weapons and ammunition in India (including military-technical cooperation) is the «Defense Procurement Procedure» (DPP), adopted in December 2002. The structure and implementation mechanisms of DPP have been repeatedly revised and supplemented in 2003, 2005, 2006, 2008, 2009, 2011, 2013, 2016 years.

According to the DPP, the planning of military procurement in India is based on the prospects for the development of the armed forces for the long-term (15 years), medium-term (5 years) and short-term (annual) periods. It follows a Long Term Integrated Perspective Plan, a Services Capital Acquisition Plan, and an Annual Acquisition Plan.

In accordance with the implementation regulations introduced by DPP-2006, the offset proposal is submitted by the applicant company in the submission of the main offer. It includes Offset Obligation and consists of Technical Offset Offering (Commercial Offset Offer) and Commercial Offset Offer (Off Offset Offering).

Acquaintance with the offset proposal is carried out simultaneously with the main contract. The proposal is being reviewed in two stages, the Procurement Management and the Contract Negotiation Committee of India, with the involvement of representatives of DOFA. After examining the proposal, the final decision is taken. In this case, the evaluation of the proposal on the offset part of the contract does not affect the process of selecting the winner in relation to the main subject of the transaction. However, signing a contract with the winning company is made only after the positive verdict of the committee for the approval of contracts for the offset part of the main offer.

The offset transaction market is a complex and large-scale mechanism. The Indian offset policy experience is an illustration of the state's desire to introduce effective schemes for the use of the potential of military-technical cooperation with the leading countries of the world to increase the level of development of its own economy and defense industry enterprises.

Keywords: offset, military-technical cooperation, defense-industrial complex, armament and military equipment, military goods and dual-use goods.

УДК 355/359-5/-9

В. В. ПЕТРОВ

ПРИНЦИПОВІ ВІДМІННОСТІ СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ США «ТРАМПОВСЬКОГО ПЕРІОДУ»: ФЕНОМЕН НОВОГО ІЗОЛЯЦІОНІЗМУ

Проаналізовані концептуальні і прикладні аспекти Стратегії національної безпеки США, ухвалені Адміністрацією 45-го Президента США Дональда Трампа з точки зору актуального та потенційного впливу цієї Стратегії на американську геополітику та позиціонування України у цій політиці геополітичного суперництва.

© ПЕТРОВ Валентин Володимирович — кандидат політичних наук, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України

Ключові слова: США, стратегія, Стратегія національної безпеки, геополітика, ізоляціонізм.

Петров В. В. Принципиальные отличия Стратегии национальной безопасности США «трамповского периода»: феномен нового изоляционизма

Проанализированы концептуальные и прикладные аспекты Стратегии национальной безопасности США, принятые Администрацией 45-го Президента США Дональда Трампа с точки зрения актуального и потенциального влияния данной Стратегии на американскую геополитику и позиционирование Украины в этой политике геополитического соперничества.

Ключевые слова: США, стратегия, Стратегия национальной безопасности, геополитика, изоляционизм.

Petrov Valenty. Fundamental differences of National security strategy by Donald Trump. Phenomenon of new isolationism

The conceptual and applied aspects of the National security strategy adopted by Administration of 45-th President USA Donald Trump in terms of its actual and potential influence to American geopolitics and Ukrainian positioning in geopolitical competition are examined In the article.

Keywords: USA, strategy, national security strategy, geopolitics, isolationism.

Тією або іншою мірою, у тих або інших вимірах та іпостасях, до «Доктрини Монро», тобто політики регіонального ізоляціонізму й гегемонізму, зверталися президенти США Улісс Грант, Теодор Рузвельт, Джон Кеннеді й Рональд Рейган. Президенту Джону Кеннеді ця Доктрина допомогла зокрема чітко окреслити геополітичні підстави американського спротиву радянській інтервенції в Центральній Америці, широко відомій як «Карибська криза».

Стратегія національної безпеки (далі — СНБ) Дональда Трампа насправді далека від класичного ізоляціонізму, оскільки вона апелює до кожного регіону світу, формулює підтримку глобальних спільнот і постійно підкреслює важливість американського лідерства в мультилатеральних інститутах. Описуючи «четверту опору» американської впливовості, СНБ вказує: «Сполучені Штати повинні очолювати багатонаціональні організації і брати в них участь, оскільки вони формують багато правил, які впливають на інтереси та цінності США»¹.

Хоча зовні подібні формулювання засвідчують ангажування США в діяльність міжнародних безпекових організацій, що фак-

тичним запереченням політики ізоляціонізму, однак деякі принципи вчинки Адміністрації Трампа все ж таки засвідчують ознаки американського неоізоляціонізму нового типу.

Одним з таких спірних рішень є, наприклад, вельми спірне рішення про визначання Адміністрацією Трампа Єрусалиму столицею держави Ізраїль. Як відомо, голосування цього питання в ООН вказало на те, що США опинилися тут у фактичній ізоляції. Лише 9 мікродержав («бананових республік») підтримало США в цьому контроверсійному проізраїльському рішенні, тоді як 128 виступило проти, 35 — утрималися, а 21 — не голосувало (серед них і Україна)².

У тому ж стилі витримана ревізія Адміністрацією Д. Трампа попередньо укладених його попередником-демократом Б. Обамою міжнародних домовленостей. Як відомо, ця Адміністрація поспішила, зокрема, розірвати попередні домовленості щодо підписання Угоди Тихоокеанського стратегічного партнерства (The Trans-Pacific Partnership), а також вийшла з угод щодо протидії глобальному потеплінню (The Paris Climate Accords). Відтак, намітилося дуже небезпечне для світового порядку відмежування політики США від політики ЄС та інших регіональних угруповань.

Іншим прикладом неоізоляціонізму США в період президентства Д.Трампа є контроверсійна міграційна політика США. 19 вересня 2016 року 193 країни-члени ООН одноголосно прийняли низку зобов'язань, відомих як Нью-Йоркська декларація щодо біженців та мігрантів³. У заяві було запропоновано започаткувати процеси створення двох міжнародних угод (Global Compacts): однієї — щодо біженців, а іншої — щодо «безпечної, упорядкованої та регулярної міграції» (Global Compact on Migration (GCM)). Однак, 3 грудня 2017 року Державний департамент США заявив, що США є першою, і наразі єдиною у світі країною, щоб вийшла з глобальної угоди щодо процесу міграції, оскільки така угода «може підірвати суверенне право Сполучених Штатів на здійснення [власних] імміграційних законів та забезпечення [власних] кордонів»⁴.

Нова Стратегія національної безпеки про «ревізійністські» держави як супротивників нового світового порядку.

Від моменту закінчення Другої Світової війни, з 1945 року США не тільки слідували своїм національним інтересам, але й підтримували «міжнародний світовий порядок». Здійснювалася ця функція (місія) через створення та підтримку міжнародних економічних й політичних інститутів та глобальних організацій включно з ООН, Великою Сімкою, двосторонніми та регіональними організаціями безпеки, включаючи Північноатлантичний альянс (НАТО). Ще важливіше значення мав фактор м'якої сили: встановлення та підтримання ліберальних економічних, культурних та політичних норм⁵.

Тож не дивно, що проблема «міжнародного світового порядку» та країн, які насмілюються кидати виклик і цьому порядку й світовому лідерству США, перебуває постійно в центрі уваги трамповської СНБ, у якій Комуністичний Китай та Російська Федерація окреслені як «ревізіоністські держави» («a revisionist power»).

США безумовно турбує перспектива створення у регіоні . який нова СНБ окреслює як «Індо-Пацифік» (вперше таке позначення почала вживати Гілларі Клінтон) стратегічного трикутника «Індія-Китай-Росія».

Вперше ідею такого важливого для геостратегічного майбутнього нової Росії «трикутника» Москва — Делі — Пекін виразно артикулював наприкінці 1998 року в неофіційній обстановці, після завершення переговорів в Делі з тодішнім індійським прем'єром Аталом Біхарі Ваджаї, колишній директор Інституту Сходознавства, директор Служби зовнішньої розвідки й прем'єр-міністр Росії Євген Примаков, якого вважають духовним вчителем Володимира Путіна. В подальшому ця ідея отримала розвиток в ході чисельних офіційних та неофіційних контактів між учасниками цього потенційного угруповання (Союзу Трьох), небезпечного для виконання США глобальної лідерської ролі⁶. Адже такий «трикутник» й мав би стати, за задумом Є.Примакова, логічною відповіддю на необґрунтовані, на його думку, претензії США на одноосібне виконання ролі «глобального поліцейського» (globocop).

Пропозиція Є. Примакова була звичайною «пробною кулею», бо російський прем'єр не міг на той час не розуміти, що для ство-

рення подібного тристороннього альянсу існує аж надто багато перешкод. Зокрема, у відносинах КНР — Індія й тоді й досі є неврегульованими прикордонні питання. Обидві країни вели й ведуть боротьбу за лідерство в Азії.

Реакція Китаю на пропозиції Є. Примакова вже тоді, у 1998 році, була більш ніж різкою. Офіційний представник МЗС КНР роз'яснював тоді: «Китай проводить незалежну і самостійну зовнішню політику. Виступаючи за співпрацю з Росією і будь-якими іншими державами, Китай не збирається вступати з ними в блоки або альянси». Адже у Пекіні прекрасно розуміли, що створення антизахідного стратегічного альянсу з Росією автоматично позбавить Китай західних інвестицій, необхідних для продовження економічних реформ.

Якщо щось і могло б спонукати ці країни до створення потрійного союзу, так це бажання протистояти диктату США й Об'єднаного Заходу, що виразилося, зокрема, в їх схожому ставленні до американсько-британських ударів по Іраку в 2003 році (насправді мова йшла про ситуативний альянс, до якого увійшла й Україна).

Ще раніше ідею «стратегічного трикутника» та «постамериканського світу» підсилили теракти 11 вересня 2001 року, які опосередковано вказали на неспроможність США одноосібно впоратися з терористичною загрозою. До того ж, ісламський тероризм турбує усіх учасників «трикутника» не абстрактно, а цілковито конкретно. Китай, зокрема, має проблему ісламського сепаратизму в Сінцзяні, яку він класифікує як вияв тероризму. Індія має свої проблеми в Джемму і Кашмірі. Росія намагається подолати сили тероризму в Чечні та Дагестані. Звідси випливала, у свою чергу, ідея об'єднання на спільній платформі антитероризму трьох «незахідних супердержав» (the three major non-Western powers)⁷.

Коли 7 вересня 2009 року президент Б. Обама проголосив «перезавантаження» американсько-російських відносин, це було сприйнято путінсько-медведевською Росією як відхід США від активної політики в Центральній та Східній Європі й сигнал до заповнення геополітичного вакууму. Тим більше, що напередодні,

на грудневому саміті НАТО в Бухаресті Україні й Грузії було офіційно відмовлено у наданні Плану дій для набуття членства в НАТО.

Наслідком «перезавантаження» стало, зокрема, проголошення «стратегічного партнерства НАТО-Росія під час дводенного саміту НАТО в Лісабоні 19-20 листопада 2010 року, що в Росії розцінили як довгоочікувану кульмінацію процесу встановлення нового пост-Ялтинського устрою в Європі.

Окрім стратегічного партнерства між НАТО і Росією, заохоченням для путінських геостратегічних амбіцій стало також стратегічне німецько-російське партнерство, яке у Москві розглядали як новий поділ Європи на зони впливу Німеччини (Європейського Союзу) та Росії (Східної Європи), який мав відтворювати лінію поділу, відому із секретних протоколів до угоди Ріббентроп — Молотов.

Інституційним підґрунтям стратегічного «Союзу Трьох» стали, до певної міри, такі організації як Шанхайська організація співробітництва (ШОС; SCO) та БРІКС (BRICS).

Ще одним геополітичним викликом й фактором потенційного зближення для всіх учасниць «Трикутника» стала військова присутність США в Центральній Азії та Афганістані.

Однак, й досі не вдалося здолати клімат взаємної недовіри між Індією та Китаєм. Ще Джавахарлал Неру розглядав Китай як загрозу, оскільки індійська і китайська культури впродовж сотень років конкурували за впливи в регіонах Центральної Азії, Тибету, Бірми та країн Південно-Східної Азії. Індія та Китай як два геоекономічних й політичних суперника борються за одні й ті ж самі ринки. Індія вважає, зокрема, Центральноазійський регіон своїм «розширенням», тоді як для Китаю це «стратегічний задвірок».

Індію передусім турбує китайська стратегічна ініціатива, відома як «Китайський пояс» та «Новий шовковий шлях» (Belt&Road Initiative — B&RI), відома також під назвою «Один пояс — Один шлях» (One Belt&One Road — OBOR), особливо враховуючи той факт, що дана ініціатива передбачає істотне зближення Китаю з Пакистаном на засадах розбудови Китайсько-Пакистанського економічного коридору (China-Pakistan Economic Corridor

(СРЕС), який, до речі, удостоївся згадки в трамповській СНБ. Не випадково трамповську СНБ Індія вітала у пришвидшеному режимі⁸.

Глобальний саміт В&RІ (14-15 травня 2017 року) в Пекіні наочно продемонстрував Вашингтону масштаб претензій Пекіну на світове лідерство. Саме на цих індо-пакистанських суперечностях «грає» адміністрація Дональда Трампа, яка наприкінці 2017 — на початку 2018 року серйозно охолодила стосунки з Пакистаном, навіть відмовивши йому у безпековій допомозі, призначеній на боротьбу з афганським Талібаном.

З допомогою Китаю Пакистан розбудовує на південному заході Арабської затоки порт Гватар. По той бік Індійського океану з допомогою Китаю йде розбудова порту й китайської військово-логістичної бази Джібуті (Еритрея). У сусідньому Судані Китай також відіграє активну роль, наштовхуючись на суперечності з Індією, яка також ангажована до розвитку нафтового сектору Судану.

Хоча Індія намагається продемонструвати свою військово-морську могутність в Індійському океані і час від часу проводить спільні військові навчання з США в стратегічній протоці Малакка, щоб викликати у Китаю «стратегічну розгубленість», КНР розробляє у відповідь свою стратегічну альтернативу, намагається проникнути в Індійський океан через М'янму.

Попри весь спротив США та Індії, Китай, ймовірно, не відмовиться від свого стратегічного альянсу з Пакистаном. Це та «основна карта» Китаю, яка дозволяє заблокувати впливи Індії як азійської потуги окрім того, розігравши карту Пакистану, Китай прагне утримувати Індію в регіоні Південної Азії.

Амбіції Китаю щодо набуття статусу великої держави не лише залежить від його сильної економіки, але також і його дипломатії. Серед цих впливів не останню роль відіграє публічна дипломатія. Кидається зокрема в вічі той факт, що оприлюднення нової СНБ США спонукала головного редактора зовнішньополітичного видання КНР «Global Times Russia» Ху Сіцзиня наприкінці 2017 року двічі (22 й 29 грудня) у відеоформаті звернутися до російської аудиторії з закликом відмовитись від ідеї, що США

коли-небудь зрозуміють і сприймуть Китай і Росію. Китайський редактор вважає: «Росіянам не варто надавати особливого значення критиці або похвали Заходу, робіть те, що вважаєте за потрібне. Нинішня політична критика Заходу на адресу Москви анітрохи не змінилася і залишилася такою ж, як і за часів Радянського Союзу. Росії як і раніше приписують «диктатуру» і «автократію»⁹. Позиція китайського стратега публічної дипломатії зводиться до трьох ключових тез:

1. Абсолютно не важливо, в чому конкретно США будуть звинувачувати Китай і Росію.

2. Пекіну і Москві необхідно відмовитися від ідеї, що США їх зрозуміють і сприймуть.

3. Вашингтон боїться російського ядерного озброєння і не зупиниться доти, поки Росія не матиме ядерного потенціалу сумірного з американським.

Після декількох зустрічей Дональда Трампа з Сі Цзінь Піном склалася ілюзія виходу американсько-китайських відносин вийшли на новий рівень співробітництва. Заходи, досягнуті в рамках цих переговорів, інтерпретувалися американськими медіа як дипломатичні перемоги американського лідера, який нібито залякав або підкупив «китайського дракона».

Проте, судячи із заяв китайського МЗС в відповідь на нову СНБ США, «приручення Китаю» Д. Трампом не відбувся і напевно не відбудеться. Більш того, дії американського Президента підвели китайську сторону до думки, що потрібно взагалі відмовитися від надії на взаємне порозуміння, тобто на адекватне сприйняття США китайських геополітичних амбіцій.

Підтримання США «міжнародного світового порядку» та місії світоча демократії, прав людини та вільноринкової економіки стає дедалі важчим завданням, а геополітичних конкурентів-ревізіоністів стає дедалі більше.

За цих умов істотно зростає роль і значення таких країн як Україна, перебування яких у стані геополітичної невизначеності, у «сірій геополітичній зоні», має невтішні наслідки не тільки для самої України. Її балансування між альтернативними військово-політичними угрупованнями в умовах їх непримиренної

боротьби за геополітичні впливи є небезпекою передусім для країн Заходу на чолі зі США. Саме ця загроза і саме ця геополітична ситуація мають стати вирішальними аргументами на користь пришвидшеного вступу України до НАТО та ЄС та інших підтримуваних США як лідером Західного Світу союзів та альянсів.

Не менш привабливими, але більш реалістичними, є сценарії отримання Україною статусу «основного союзника США поза НАТО» або укладання тристороннього пакту на базі Будапештського меморандуму, хоча цей документ важко розцінювати як повноцінний міжнародний договір.

1. *National Security Strategy*. December 2017 URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf/> (дата звернення 22.03.2018). 2. *Petras J.* President Trumps Jerusalem-decision: the-end-of hegemony? // UNZ. January 1, 2018. URL: <http://www.unz.com/jpetras/president-trumps-jerusalem-decision-the-end-of-hegemony/> (дата звернення 22.03.2018). 3. *Refugees and Migrants*. New York Declaration. URL: <http://refugeesmigrants.un.org/declaration/> (дата звернення 22.03.2018). 4. *U. S. Ends Participation in the Global Compact on Migration*. Press Statement Rex W. Tillerson, Secretary of State. Washington, DC. December 3, 2017. URL: <https://www.state.gov/secretary/remarks/2017/12/276190.htm/> (дата звернення 22.03.2018). 5. *Mazarr, Michael J.* Rhoades, Ashley L. Testing the Value of the Postwar International Order. RAND Published Research. Research Reports. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2226.html/ (дата звернення 22.03.2018). 6. *Вохонский Б.* Пекин подвел Примакова. КНР отказалась вступить в связь с Дели и Москвой // Коммерсант. 1998. № 240. С. 4. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/211101/> (дата звернення 22.03.2018). 7. *Yang Sheng.* China, India, Russia to fight terrorism // Global Times. 2017/12/11 URL: <http://www.globaltimes.cn/content/1079806.shtml/> (дата звернення 22.03.2018). 8. *Raja Mohan C.* How India can negotiate Trump's world // Indian Express. 2017. December 25. 9. *Global Times Russia.* 2017. 29 грудня. URL: https://www.facebook.com/GlobalTimesRussia/?hc_ref=ARRrh5OPtkfbzrN62ao3S_YPhv3MKQM3C_6dWEcQLQcNq5x-AWC7j1i6w9HIIdIsN_Lo&fref=nf/ (дата звернення 22.03.2018).

***Petrov Valentyn.* Fundamental differences of National security strategy by Donald Trump. Phenomenon of new isolationism**

The conceptual and applied aspects of the National security strategy adopted by Administration of 45-th President USA Donald Trump in terms of its actual and

potential influence to American geopolitics and Ukrainian positioning in geopolitical competition are examined In the article

Policy of regional isolationism is not something new for US foreign policy. Many times in its history the USA referred to such an option in dependence on international political and security environment. Historically — such a behavior predicted two World wars, also it was in place during the hardest periods of the Cold war — during presidency of J. Kennedy and R. Reagan.

National security strategy issued by Donald Trump in fact is quite far from classical isolationism. It appeals practically to all regions of the world, supports international institutions and frameworks under the US leadership. From one side such an approach does not correspond to isolationism policy, but some actions of US government indicate us that we face neo-isolationism of new type. For example only 9 states have supported US decision to recognize Jerusalem as a capital of Israel.

Another example is revision of international agreements achieved by predecessors — cancellation of the Trans-Pacific Partnership, withdrawal from The Paris Climate Accords. Quite controversial was the decision to revise migration policy. In December 2017 US Department of State has declared that the USA are abandoning so called Global Compact on Migration — UN launched international treaty. At the present moment US is the only nation that refused from participation in this treaty initiated in 2016. US Department of State considers that this treaty undermines the USA state sovereignty and their right to secure borders.

Since the end of WW II the US are not only following their national interest, but also support international world order — on its own or through various international institutions such as UN, G7, various regional organizations and alliances including NATO. Importance of so called soft power is also growing.

So, of course issue of states that may challenge US world leadership and new world order is being a subject of new National Security Strategy. In this context Communist China and Russian Federation are described as revisionist power, US of course are focused on possibility of establishment in India-Pacific region of new strategic triangle — India-China-Russian Federation.

Idea of such an Alliance is not new. First it has been offered by Russian Federation in 1998. Initially it faced opposition both from India and China. These states have border disputes, moreover China has estimated such an initiative as an attack on their independence and state sovereignty.

Nevertheless, after terrorist attacks 9/11 and further announcements war on terrorism that indicated inability of US to manage global security challenges on its own the idea of alliance between India, China and Russian Federation has been renewed. The fact that all abovementioned countries were facing similar security challenges such as Islamic terrorism and separatism only facilitated the idea of joining the three major non-western powers on the ground of antiterrorism. Shanghai Cooperation Organization has become an institutional background for this alliance.

So US foreign policy in the region is focused on dismantling possible cooperation between abovementioned key players, by all available means, using traditional historic contradictions between key stakeholders.

Under such conditions support of new world order becomes more and more difficult task for US. So called revisionist powers become more active. Role of such countries as Ukraine, that at the current stage are balancing in grey geopolitical zone, is rising. From one side our current geopolitical situation is challenge for Ukraine's national security, from another — it is an opportunity. It can be a decisive argument for fast European and Euroatlantic integration of our country in order to guarantee our contribution to the Western World.

Keywords: USA, strategy, national security strategy, geopolitics, isolationism.

УДК 323:351+316.77

П. В. КРИСЯК

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКИЙ ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА НАСЕЛЕННЯ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН (НА ПРИКЛАДІ РОЗГОРТАННЯ «КУЛЬТУРНИХ» ЦЕНТРІВ У ЄВРОПІ)

Розглянуто особливості інформаційно-пропагандистського впливу Російської Федерації на населення європейських держав через «культурні» центри, створювані на їхній території, а також діяльність таких «культурних» центрів на тимчасово окупованих територіях України.

Ключові слова: інформаційно-пропагандистський вплив, інформаційна війна, Російська Федерація, російська гібридна агресія, російська пропаганда, «культурні» центри.

Крысяк П. В. Информационно-пропагандистское воздействие Российской Федерации на население зарубежных стран (на примере развертывания «культурных» центров в Европе)

Рассмотрены особенности информационно-пропагандистского воздействия Российской Федерации на население европейских государств через «культурные» центры, создаваемые на их территории, а также деятельно-

сть таких «культурних» центрів на временно окупованих територіях України.

Ключевые слова: інформаційно-пропагандистське воздействие, інформаційна війна, Російська Федерація, російська гібридна агресія, російська пропаганда, «культурні» центри.

Krysiak Pavlo. Informational propaganda influence of the Russian Federation on the population of foreign countries (for example, the deployment of «cultural» centers in Europe)

The peculiarities of the informational and propaganda influence of the Russian Federation on the population of European states through the «cultural» centers created on their territory, as well as the activities of such «cultural» centers in the temporarily occupied territories of Ukraine are considered.

Keywords: information and propaganda influence, information warfare, Russian Federation, Russian hybrid aggression, Russian propaganda, «cultural» centers.

Гібридний метод агресії, який застосовує Російська Федерація не лише по відношенню до України, а й до демократичних держав загалом, поступово руйнує звичний для суспільства світовий порядок. Системна дискредитація міжнародного права, проблема кордонів, перетворення міграційних процесів на зброю, втрата довіри до медійних систем, новий після холодної війни виток пропаганди — лише невелика частина тих явищ, які формує та підтримує Російська Федерація.

Незважаючи на, здавалося б, масштабні викриття російської пропаганди як окремими політологами, так і цілими колективами дослідників, численні рішення про протидію російській пропаганді, з цим феноменом доводиться стикатися постійно. Спроби протидіяти, зокрема випадки з журналістами російських мас-медіа Sputnik і RT, яких не допустили на зустріч керівників ЄС чи керівників держав — членів ЄС, мають епізодичний характер.

Як зазначає Д. Дубов, «... видима частина «айсберга російської пропаганди» (Sputnik, RT, кібератаки і використання соціальних мереж) набагато менша від тієї планомірної і масштабної «підводної частини», яка майже не привертає уваги громадськості: робота з експертною думкою, робота з іноземною молоддю, відновлення мережі організацій прикриття, розгортання «культурних центрів»

у західних країнах, залучення у свої компанії західних артистів, художників і режисерів»¹.

З огляду на викладене дослідження так званої підводної частини айсберга російської пропаганди є актуальним.

Упродовж останніх років вітчизняні та іноземні експерти ведуть науково-аналітичні дослідження, вивчаючи цілі, механізми, технології і засоби російської гібридної (зокрема інформаційної) агресії в Україні та Європі.

Одна з останніх публікацій (лютий 2017 р.) — монографія фахівців українського Національного інституту стратегічних досліджень «Світова гібридна війна: український фронт»², в якій уперше у вітчизняній та світовій науці глибоко досліджено явище сучасної гібридної війни на прикладі російської агресії проти України. Детально розглянуто причини і передумови російської агресії проти України, стратегічні цілі Російської Федерації (РФ), а також особливості ведення гібридної війни в різних вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному.

Деякі аспекти ведення Російською Федерацією інформаційної війни проти України та особливі механізми пропаганди відображено у працях Г. Почепцова, А. Ослунда, Л. Гудкова, Г. Ревзина, К. Рогова, Г. Перепелиці, Т. Березовця, Р. Ортунга, О. Бондаренка. Використанню особливих мовних конструкцій у медіа просторі приділяли увагу експерти М. Брук, А. Морозов, Ю. Латиніна. Застосування Росією соціально-комунікаційних технологій для реалізації своїх зовнішньополітичних цілей відображено в працях Т. Ісакової, М. Хилька, Г. Павловського, О. Хоменка, Н. Слухай.

Діяльність російських «культурних» центрів в Європі частково розглянуто³. Однак цілісного бачення проблеми інформаційно-пропагандистського впливу Російської Федерації на населення іноземних держав через «культурні» центри на їх територіях наразі бракує.

Одним з елементів гібридної війни, яку протягом останніх 20 років російські спеціальні служби ведуть проти України та її партнерів — країн західної демократії, є діяльність так званих російських культурних центрів. Завдання російських спецслужб

полягає в тому, щоб за допомогою «культурних» центрів, які фінансує і контролює уряд РФ, сформувати в інформаційному полі країн Європи політичні «групи підтримки», які б просували альтернативну проросійську думку.

Першими кроками Президента РФ В. Путіна в цьому напрямі було розпорядження від 2 лютого 2010 року про створення Фонду підтримки публічної дипломатії імені Горчакова. Цей фонд є російською неурядовою організацією зі штаб-квартирою в Москві. Офіційне призначення фонду — просувати зовнішньополітичні інтереси Росії; формувати за кордоном сприятливий для Росії громадський, політичний і діловий клімат; залучати до зовнішньополітичних процесів інститути громадянського суспільства⁴.

Фонд здійснює фінансову підтримку ЗМІ та інформаційних ресурсів, орієнтованих на сприяння реалізації вищезначених цілей. Утім, як свідчать факти, реальна діяльність співробітників фонду суттєво відрізняється від задекларованих статутних цілей.

Фонд підтримки публічної дипломатії імені Горчакова вперше згадується у звіті Бюро з питань захисту Сатверсме (Латвія) — військового інституту державної безпеки Латвії (2012 р.). У звіті йдеться про те, що фонд здійснює фінансову допомогу в проведенні заходів, метою яких є імітація підтримки громадянського суспільства. Варто зазначити, що Бюро є головним органом латвійської держави, що здійснює розвідувальні і контррозвідувальні функції.

У березні 2013 року Естонія відмовила у в'їзді до країни п'ятерою співробітникам фонду, які мали брати участь у роботі конференції «Балтійський діалог-2013». Свою відмову естонські чиновники обґрунтували тим, що надана інформація про мету і умови перебування представниками фонду в країні була недостовірною.

З достовірних джерел відомо, що цей фонд виступає легальним прикриттям для створення так званих вербувальних центрів і просування інтересів РФ у культурно-політичне і фінансово-економічне життя країн, на території яких діють представництва організації.

Крім Фонду підтримки публічної дипломатії імені Горчакова, в країнах Європи під егідою російських посольств і під дипломатичним прикриттям успішно працюють й інші російські «центри культури і дружби». В Італії такими центрами є Росспівробітництво і Російський центр науки і культури⁵. Цікаво, що обидві, формально незалежні одна від одної організації очолює Олег Осипов, професіональний журналіст, який понад 20 років працював кореспондентом інформаційного агентства ТАРС як у Москві, так і за кордоном.

З 2010 року представництво російського урядового агентства Росспівробітництво при Посольстві Російської Федерації в Італії почало активну роботу. Метою цього агентства офіційно є зміцнення двосторонніх зв'язків між Італією і Росією в культурно-гуманітарній сфері, сприяння у встановленні контактів у галузі науки і спорту, надання підтримки співвітчизникам.

24 листопада 2011 року в Римі було відкрито Російський центр науки і культури (РЦНК). На церемонії відкриття Центру глава представництва Росспівробітництво в Італії Олег Осипов запевнив, що РЦНК у Римі — це тільки перша ластівка. Надалі агентство планує поширювати діяльність на інші області, де живуть великі громади наших співвітчизників, — Мілан, Венеція, Флоренція і Неаполь.

Серед «організацій співвітчизників», які отримують організаційну і фінансову підтримку з боку РЦНК, — культурна асоціація «Русское поле», яку очолює емігрантка з Росії Катерина Корнілкова. Вона регулярно відвідує окуповані проросійськими бойовиками українські міста Луганськ і Донецьк, де зустрічається з ватажками терористів.

Очолювана нею організація періодично проводить в Італії акції на підтримку так званих «ЛНР і ДНР». Активісти «Русского поля» поширюють серед італійців брехливу інформацію про те, що уряд України здійснює геноцид російськомовних жителів Донбасу.

Крім підтримки «організацій співвітчизників», РЦНК проводить тематичні семінари, на які запрошує представників італійських політичних партій і громадських організацій. Один із постійних гостей цих заходів — активіст «Товариства партизан

Італії» Сільвіо Марконі, член партії «Комуністичне відродження Італії». Марконі відомий тим, що навесні 2016 року видав книжку «Донбас. Чорні нитки пам'яті видалено». Тираж книжки було направлено до «ЛНР», де його урочисто розподілили серед місцевих бібліотек.

Активну політичну діяльність в Італії веде й дочка Осипова Ірина, яка є президентом асоціації Російсько-Італійська молодь (РІМ) Асоціація РІМ проводить публічні акції на підтримку самопроголошених «ЛНР» і «ДНР». І. Осипова має тісні зв'язки з партією «Брати Італії», є помічником глави партії Джорджії Мелоне.

З 2014 року І. Осипова підтримує особисте знайомство з Андреа Пальмері, який нині перебуває в окупованому Луганську й організовує звідти візити в «ЛНР». У Луганську вже побували член «правої» партії «Брати Італії — Національний альянс» Марроне і депутат Європарламенту від Італії Елеонора Форенца.

РФ веде активну роботу, спрямовану на створення «культурних» центрів на тимчасово окупованих територіях України. Так, у Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка (м. Луганськ) 2016 року було створено Фінський культурний центр. Керівником цього центру є Яана Куртті, яка водночас очолює Спілку дружби Фінляндії та Новоросії. На відкритті центру вона зазначила: «Своє головне завдання ми бачимо в проведенні лекцій про Фінляндію, її історію, культуру та суспільне життя. Крім того, організуємо курси з вивчення фінської мови. Сподіваюся, що молоді ЛНР буде дуже цікаво розширити свій кругозір і дізнатися багато цікавого про Фінляндію»⁶.

На території так званої «ДНР» активно діє інформаційне агентство DONI, яке очолює фінський журналіст Янус Путконен. На сайті цього агентства повідомляється, що «воно має намір доводити до західної аудиторії альтернативну, незвичну для тамтешнього глядача версію подій на Донбасі»⁷. Зокрема, в одному зі своїх матеріалів Я. Путконен заявляє: «...оборона Донбасу — це захист не тільки його жителів і його чудових міст... Це захист людства. Що буде з Донбасом, те буде й з усім світом. Звичайно, Захід зовсім не думав про це, коли готував переворот у Києві.

Я був у ті дні в Києві і вів серйозне розслідування подій на Майдані. Те ж саме я хочу робити тут — докопуватися до правди і показувати її. Якщо у Фінляндії, та й у будь-якій іншій західній країні дізнаються, що насправді відбувається на Донбасі, там будуть масові виступи протесту проти української агресії. Люди мають зрозуміти, що це вільна країна, яка всіма способами намагається мирним шляхом владнати конфлікт. І «русский мир» у цьому дуже допомагає. Тут немає російської армії, але є серця російських людей, які відкриті жителям Донбасу. Звичайно, вони заслуговують правди. Але картинка, яку дають на Заході, абсолютно неприйнятна».

Отже, війна в інформаційному просторі стрімко набирає обертів, а відтак є сенс вивчати тактику і стратегію противника, щоб завдавати випереджувальних ударів.

Ми маємо визнати, що Україна перебуває в самому розпалі нової холодної війни, в якій інформаційна складова стала ще більш значущою, ніж у попередній.

1. *Дубов Д.* Инструменты российской пропаганды: старые песни на новый лад. URL: <http://www.russkiiვopros.com/index.php?pag=one&id=740&kat=5&csl=83>. 2. *Світова* гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/HW_druk_fin+site_changed-6e437.pdf. 3. *Снегірьов Д.* Російські культурні центри в Європі, або Як РФ нав'язує проросійську позицію світові. URL: https://24tv.ua/rosiyski_kulturni_tsentri_v_yevropi_abo_yak_rf_navyazuye_prorosiyisku_pozitsiyu_svitovi_n843676; *Агентура* «русского мира»: як РФ через «культурні центри» нав'язує свою позицію Європі. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3190/188/113991/#>. 4. *Снегірьов Д.* Цит. праця. 5. *Агентура* «русского мира»: як РФ через «культурні центри» нав'язує свою позицію Європі. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3190/188/113991/#>. 6. *В Фінском* центре в ЛНР прошли первые лекции. URL: <http://on-line.lg.ua/novosti/v-finskom-centre-v-lnr-proshli-pervye-le.html>. 7. *Путконен Янус:* На Донбассе нет российской армии, но есть сердца русских людей. URL: <http://sputnikbig.ru/novorossiya/item/4799-finskij-zh>.

Krysiak Pavlo. Informational propaganda influence of the Russian Federation on the population of foreign countries (for example, the deployment of «cultural» centers in Europe)

The hybrid method of aggression that the Russian Federation uses not only in relation to Ukraine, but also to democratic states in general, is gradually destroying the world order customary for society. Systemic discrediting of international law, the problem of borders, the transformation of migration processes into weapons, the loss of confidence in the media systems, the new post-Cold War propaganda cycle — only a small part of those phenomena that are formed and supported by the Russian Federation.

Despite the seemingly large-scale revelations of Russian propaganda as separate political scientists and whole groups of researchers, numerous decisions to counter Russian propaganda, this phenomenon has to face constantly. Attempts to counteract, in particular, cases involving journalists from the Russian media, Sputnik and RT, which were not allowed to meet EU leaders or EU country leaders, are sporadic.

One of the elements of the hybrid warfare, which during the past 20 years Russian special services are leading against Ukraine and its partners — Western democracies, is the activity of so-called Russian cultural centers. The task of the Russian intelligence services is to formulate, in the information field of the European countries, political «support groups» with the help of «cultural» centers financed and controlled by the Russian government, which would promote an alternative pro-Russian opinion.

The first steps of the President of the Russian Federation, V. Putin, in this direction were the order of February 2, 2010 on the creation of the Grychakov Public Diplomacy Fund. This fund is a Russian non-governmental organization headquartered in Moscow. The official purpose of the fund is to promote the foreign policy interests of Russia; to form abroad a favorable social, political and business climate for Russia; to involve civil society institutions in foreign policy processes.

In addition to the Fund for the Support of Public Diplomacy named after Gorchakov, in other European countries under the auspices of Russian embassies and under the diplomatic cover, other Russian centers of culture and friendship work well. In Italy, such centers are the Russian Cooperation and the Russian Center for Science and Culture. Interestingly, both, formally independent organizations are headed by Oleg Osipov, a professional journalist who has worked for 20 years as a correspondent for the TASS news agency both in Moscow and abroad.

The Russian Federation is actively working to create «cultural» centers in the temporarily occupied territories of Ukraine. So, in the 2016 Luhansk Taras Shevchenko National University (Luhansk), a Finnish cultural center was created. The head of this center is Jaan Kurtti, who at the same time heads the Friendship

Union of Finland and Novorossia. At the opening of the center, she noted: «We see our main task in conducting lectures on Finland, its history, culture and public life. In addition, we organize courses on the study of the Finnish language. I hope that the young LPR will be very interested in expanding our horizons and learning a lot about Finland».

Consequently, the war in the information space is rapidly gaining momentum, and therefore it makes sense to study the tactics and strategy of the enemy in order to put forward strikes.

Keywords: information and propaganda influence, information warfare, Russian Federation, Russian hybrid aggression, Russian propaganda, «cultural» centers.

М. М. НАГОРНЯК

**КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ
ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ***

Особливість авторського підходу полягає в комплексному дослідженні процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. В українській політичній науці відчувається брак таких фундаментальних, комплексних досліджень, незважаючи на актуальність досліджуваної проблеми для країни, яка стала об'єктом етнополітичної дезінтеграції з боку сусідньої держави і наразі змушена брати участь у гібридній війні, захищаючи власні території. Рецензована монографія — одна з перших таких робіт, тому варто відзначити її наукову цінність. Процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції в Україні досі не були предметом системного, комплексного наукового політологічного дослідження в межах однієї праці.

Понятійно-категоріальний апарат монографії є достатньо збалансованим і при цьому має новаторський характер, оскільки, з одного боку, складається переважно з усталених, загально-визнаних і апробованих в етнополітології термінів, понять і категорій, а з іншого — спирається на низку авторських визна-

---

© *НАГОРНЯК Михайло Миколайович* — доктор політичних наук, професор, директор навчально-наукового інституту післядипломної освіти та дистанційного навчання, професор кафедри міжнародних відносин Інституту історії, політології та міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

* *Явір В. А.* Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт. Київ: Логос, 2018. 448 с.

чень. Серед них такі важливі для подальшого дослідження інтеграційно-дезінтеграційної проблематики поняття дезінтегрованої держави, етнополітичної технології, етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Авторські визначення цих явищ та процесів є самостійними, оригінальними, достатньо обґрунтованими і, безумовно, збагатять термінологічний апарат етнополітології як науки. Це вказує на високий рівень новизни монографічного дослідження.

Зміст монографії вказує на те, що В. А. Явір виконала ґрунтовну роботу зі систематизації, концептуалізації об'єкта дослідження і досягла поставленої мети. І цьому напрямку дуже влучно відповідає назва монографії «Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт», позаяк «концепт» означає як багатозначний термін, сенс поняття, так і сам акт «схоплення» суті явища або проблеми дослідником. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція є дуже широкими та багатоаспектними феноменами, але це не заважає автору дослідити їх з багатьох ракурсів та в багатьох площинах, не обмежуючись лише усталеною в науці етнополітичною інтеграцією та дезінтеграцією держав чи етносів.

Структура цієї роботи вибудована досить чітко і логічно, що сприяло успішному проведенню дослідження. У перших розділах автор досліджує процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, їх взаємозв'язок, взаємообумовленість та взаємну трансформацію у сучасному світі (в межах глобалізаційної та глокалізаційної парадигм). Також аналізуються основні підходи до осмислення інтеграції та дезінтеграції у суспільних науках за допомогою міждисциплінарного методу. В. А. Явір концептуалізує широке розуміння інтеграції/дезінтеграції як вектора розвитку всіх етнічних (етнополітичних) процесів та вузьке — як об'єднання/розпаду етнополітичної системи (етносу, держави). Варто схвалити систематизацію найбільш поширених класифікацій та моделей етнополітичних інтеграційно-дезінтеграційних процесів, що дало автору можливість напрацювати визначення етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, а також запропонувати власну класифікацію рівнів (вимірів) цих процесів.

Методологічний апарат, що використовується в монографії, уможливує розуміння таких багатовимірних процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, їх визначення та класифікацію. За допомогою методології екстраполяції, системного, порівняльного та структурно-функціонального аналізу, моделювання та класифікації В. А. Явір вивчає характеристики інтеграції та дезінтеграції та визначає їх місце серед інших етнополітичних явищ та процесів. Дослідження полегшує застосування загальнонаукових методів аналогії, абстрагування, індукції та дедукції, які застосовуються для виявлення особливостей, характеристик етнополітичної дезінтеграції та інтеграції. За допомогою методу вивчення конкретних випадків (case-study) та синтетичного (композиційного) методу детально вивчаються природа, суть та зміст етнополітичної інтеграції/дезінтеграції як у широкому, так і вузькому розумінні.

Слід також відзначити широку джерельну базу монографічного дослідження, яка є достатньою для вивчення такого складного питання, як процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, та велику частку іноземних видань у ній, зокрема англійською та корейською мовами. Володіння цими мовами дозволило автору заглибитися в англо- та корейськомовний інтеграційно-дезінтеграційний науковий дискурс, вивчити останні публікації з цієї проблематики, а відтак більш глибоко та всебічно дослідити проблему.

Цією монографією автор робить значний внесок у розвиток етнополітології як науки в Україні, представляючи детальне комплексне дослідження надзвичайно актуальних у всьому світі та в Україні зокрема процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Отримані результати спонукатимуть науковців до подальших теоретичних розробок, а органи влади — до практичного впровадження моделей інтеграції, зокрема реінтеграції. Оскільки рецензована праця є науково обґрунтованим комплексним дослідженням, її вмотивовані висновки заслуговують на впровадження у практичну етнонаціональну політику.

АКТУАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ ЯК ГЛОБАЛЬНОГО ФЕНОМЕНА*

Корупційна проблематика є доволі розробленою в площині різних наук: політичної, економічної, юридичної, науки державного управління, психології та ін. Кожна із них акцентує увагу на певних аспектах корупційних правопорушень під кутом зору свого предмета дослідження. Політична наука, яка концентрується на вивченні боротьби за владу та її здійснення, акцентує на виокремленні з-поміж великої кількості можливих корупційних правопорушень тих, які утворюють систему власне політичної корупції. Якщо економічні та юридичні аспекти корупції є широко розробленою темою, то політична корупція лише нещодавно була виокремлена в окремий вид корупційних практик. Це актуалізує потребу її дослідження з позицій тих методологічних підходів, які є в арсеналі сучасної політології.

Структура монографії чітко та послідовно аргументує політичну корупцію як самостійний предмет дослідження. Автор представляє розлогий історіографічний підрозділ (1.1), де наводить доступні наукові напрацювання, акцентує на тематичних прогалинах. Аргументовано І. В. Кушнар'єв доводить важливість дослідження проблематики політичної корупції з методологічних позицій неінституціоналізму, політичної компаративістики та аксіологічного підходу (підрозділ 1.2).

Автор провів ретроспективний аналіз корупційних практик у політиці, показавши, як вони еволюціонували від ранніх держав до сьогодення (підрозділ 2.1). І. В. Кушнар'єв запропонував авторське тлумачення політичної корупції через призму розуміння її як неформального політичного інституту, а також визначив

© НАУМКІНА Світлана Михайлівна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

* Кушнар'єв І. В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація. Київ: Видавництво «Юридична думка», 2018. 408 с.

суб'єктний склад акторів корупційних дій у політичному процесі (підрозділ 2.2). Увесь комплекс протиправних дій у політиці з корупційною компонентою дослідником представлено як цілісну систему (підрозділ 2.3).

Розділ 3 монографії представлений як аналіз зарубіжних практик політичної корупції та досвіду антикорупційної протидії. Автор обрав країни, які демонструють різні успіхи в антикорупційній боротьбі, базують протидію політичній корупції на відмінних стратегіях. Вивчаються: країни Південної Європи (підрозділ 3.1; розгляд у контексті пошуку новітніх антикорупційних механізмів на тлі наслідків боргової кризи в Греції, Італії, Іспанії та Португалії); Велика Британія та ФРН (підрозділ 3.2; досліджуються в контексті показу традицій і новацій у механізмах протидії політичній корупції); досвід США (підрозділ 3.3); контрастні азійські держави (Сінгапур, Гонконг і КНР); країни Центрально-Східної Європи на прикладі Румунії та Болгарії (підрозділ 3.5).

У розділі 4 автор аналізує корупційну компоненту політичного процесу на пострадянському просторі та пропонує своє бачення оцінки дієвості політико-правових механізмів протидії корупційним практикам в окремо взятих державах. Вивчаються держави Балтії (підрозділ 4.1), критично оцінюється досвід антикорупційної боротьби в політиці Грузії (підрозділ 4.2), досліджується специфіка політичної корупції в умовах неоавторитаризму держав Центральної Азії (підрозділ 4.3; обрано для аналізу три держави — Казахстан, Киргизстан та Таджикистан); аналізується політична корупція як загроза національній безпеці Азербайджану та Вірменії (підрозділ 4.4); привертається увага до інституціоналізації політичної корупції як характеристики політичного ландшафту Російської Федерації (підрозділ 4.5).

Особливу наукову цінність, на нашу думку, становить останній, п'ятий, розділ монографії, який представляє Україну у вимірі політичної корупції. Досліджуються основні прояви політичної корупції в Україні та застосовувані нашою державою методи протидії їм (підрозділ 5.1). Представлений український вимір антикорупційних цінностей у системі політико-правової ментальності: автор ставить і відповідає на запитання про те, чи є схильність до

корупційних дій ментальною рисою українців (підрозділ 5.2). Привернено увагу до надважливого питання формування антикорупційної політико-правової культури українців (підрозділ 5.3). Авторські міркування видаються надзвичайно важливими з огляду на те, що світова практика засвідчила низьку результативність виключно репресивних методів запобігання корупційним практикам. І. В. Кушнар'юв аналізує антикорупційні регуляторні акти в системі методів протидії політичній корупції в Україні та пропонує власне бачення необхідних реформ, спрямованих на мінімізацію корупційних практик у політиці. У контексті останнього особливо актуально звучать авторські аргументи про необхідність незалежного антикорупційного суду, переходу до пропорційної виборчої системи, заборону політичної реклами на телебаченні та ін.

Загалом робота засвідчує ґрунтовне опрацювання теоретичного та фактологічного матеріалу. Проблема, обрана автором для дослідження, беззаперечно, актуальна, розкрита ним кваліфіковано, із залученням значної кількості джерел. Підсумовуючи, можна зробити висновок про ґрунтовність монографії, значну теоретичну та практичну значущість викладеного автором матеріалу.

На нашу думку, монографія І. В. Кушнар'юва «Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація» є помітним внеском у розвиток вітчизняної політичної науки, значно розширює межі наукових розвідок і відкриває нові шляхи щодо осмислення феномена політичної корупції та механізмів протидії їй. Ця монографія може слугувати ґрунтовною теоретико-емпіричною базою для вироблення цілісної концепції феномена політичної корупції.

Зміст

Розділ 1. Теорія та методологія політологічних досліджень

<i>Калініченко Б. М.</i> Поняття і феномен «інформаційна війна»: визначальні характеристики	3
---	---

Розділ 2. Історія політичної науки

<i>Мостіпан О. М.</i> Китайській вектор японської зовнішньої політики початку VII ст.: дослідження досвіду запровадження «Конституції 17 статей»	15
--	----

Розділ 3. Політичні інститути та процеси

<i>Колюх В. В.</i> Електоральна комунікація в Україні: між майбутнім і минулим	27
<i>Костиця І. О.</i> Євроінтеграція як чинник формування сучасної культурної політики України	45
<i>Погорелова А. І.</i> Антикорупційна культура в системі демократичного державотворення	55
<i>Добіжжа В. В., Колесник О. В.</i> Особливості формування мілітарної культури в українському суспільстві	66
<i>Гнатко М. М.</i> Позитивна політична міфологія в контексті сучасної суспільної практики	77
<i>Бусленко В. В.</i> Формування парламентської опозиції в Чеській Республіці у 1990-х роках: інституційні чинники, потенціал та ефективність впливу на уряд	91
<i>Бокоч В. М.</i> Релігійний чинник в європейській інтеграції України	101
<i>Газізов М. М.</i> Електронне урядування як один із провідних напрямів сучасної державної політики	113

<i>Трофимов Е. А.</i> Президентские «выборы» 2018 года в России: стратегия и тактика Кремля в условиях роста кризисных процессов.	125
<i>Крутий В. О.</i> Владні зміни в Російській Федерації у контексті гібридної війни.	133
<i>Тарасюк В. М.</i> Медіаграмотність як складова політичної освіти	142

Розділ 4. Міжнародна політика

<i>Мокляк С. П.</i> Офсетна політика Індії при імпорті озброєння та військової техніки	152
<i>Петров В. В.</i> Принципові відмінності Стратегії національної безпеки США «трамповського періоду»: феномен нового ізоляціонізму.	160
<i>Крисяк П. В.</i> Інформаційно-пропагандистський вплив Російської Федерації на населення зарубіжних країн (на прикладі розгортання «культурних» центрів у Європі) . . .	170

Розділ 5. Рецензії

<i>Нагорняк М. М.</i> Концептуалізація процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції	179
<i>Наумкіна С. М.</i> Актуальне дослідження політичної корупції як глобального феномена	182

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування.

Редакція проводить відбір статей, виходячи виключно з їх наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування членам редакційної колегії.

Вимоги до оформлення статей збірника «Держава і право»

1. УДК.
2. Прізвище, ім'я та по батькові повністю, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи – трьома мовами: укр., рос., англ.
3. Заголовок – трьома мовами: укр., рос., англ.
4. Три анотації: українська + ключові слова, російська + ключові слова, англійська + ключові слова.
5. Обсяг статті – 20 000 знаків (10 сторінок з переліком літератури).
6. Після тексту статті треба зробити розширену англійську анотацію на 2 сторінки, або 4000 знаків. Вона не входить до кількості сторінок статті.
7. 14 шрифт, полуторний інтервал.
8. Рецензія наукового керівника.
9. Роздрукований текст; електронний варіант.
10. Формат RTF; Windows 98-2003.
11. Бібліографічні посилання оформляти і нумерувати в порядку надходження (1, 2, 3...). Список посилань слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.
12. Текст статті має бути особисто підписаний автором до друку з датою підписання.

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія Політичні науки

Випуск 80

Науковий редактор *І. О. Кресіна*
Художнє оформлення *В. С. Жиборовського*

Підп. до друку 26.06.2018. Формат 60 x 84 ¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 10,93. Наклад 200 прим.

ТОВ «Видавництво «Юридична думка»
01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а
Свідоцтво ДК № 1742 від 06.04.2004
Тел./факс (044) 278-02-23
E-mail: yurdumka@ukr.net
www.yurdumka.com

Віддруковано у ТОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013
Тел./факс (044) 424-40-69